

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

На правах рукопису

ЛИСЕНКО МАРИНА ІГОРІВНА

УДК 343.8

**ІЗОЛЯЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА
ПЕВНИЙ СТРОК У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ**

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Науковий керівник –
Степанюк Анатолій Хомич,
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗОЛЯЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ.....	14
1.1. Наукова розробка поняття ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях	14
1.2. Міжнародно-правове регулювання ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях	34
Висновки до розділу 1.....	53
 РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІЗОЛЯЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ	56
2.1. Ізоляція засуджених у кримінально-правовому аспекті.....	56
2.2. Ізоляція засуджених у кримінально-виконавчому аспекті	79
2.3. Забезпечення ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях.....	101
Висновки до розділу 2.....	123
 РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ІЗОЛЯЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ.....	126

3.1. Запровадження позитивного зарубіжного досвіду при організації ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях.....	126
3.2. Основні напрями вдосконалення правового регулювання та практики застосування ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях.....	148
Висновки до розділу 3.....	166
ВИСНОВКИ.....	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	175
ДОДАТКИ.....	198

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВТК – Виправно-трудоий кодекс

ДІЗО – дисциплінарний ізолятор

ДКВС України – Державна кримінально-виконавча служба України

ДПтС України – Державна пенітенціарна служба України

ІТЗО – інженерно-технічні засоби охорони

КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України

КВУ – кримінально-виконавча установа

дільниця КДР – дільниця карантину, діагностики та розподілу

КЗК – Європейський комітет із запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню

КК України – Кримінальний кодекс України

ОК – окрема камера

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПВР УВП – правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань

ПКТ – приміщення камерного типу

СІЗО – слідчий ізолятор

УВП – установа виконання покарань

ВСТУП

Актуальність теми. Із здобуттям Україною незалежності розпочалося реформування вітчизняної системи виконання покарань. Останні події, пов'язані із ліквідацією ДПтС України, оновленням чинного кримінально-виконавчого законодавства, засвідчили готовність України до стратегічних змін у сфері застосування державного примусу. На сучасному етапі державотворення виникає реальна можливість оновити підходи до розуміння основних понять системи виконання покарань. Одним із таких є ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Відповідно до ст. 63 КК України покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Важливість виокремлення ізоляції засуджених як самостійного предмета кримінально-виконавчого дослідження обумовлена тим, що досліджуване нами соціальне явище значною мірою впливає на правовий статус засуджених, дотримання їхніх прав і свобод. Як було визначено у Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015 «Забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях».

Незважаючи на важливість означеного питання, у Кримінальному та Кримінально-виконавчому кодексах України відсутнє юридично чітке і нормативно закріплене визначення «ізоляція», що слід визнати доктринальною прогалиною кримінально-виконавчого законодавства. Хоча ст. 102 КВК України вказує, що режим у виправних колоніях забезпечує ізоляцію, разом із тим, у нормативно-правових актах не розкривається її зміст, основні ознаки, види та інші характеристики, що складають суть ізоляції як правової категорії. За результатами проведеного нами опитування серед персоналу ДКВС України понад 45 % працівників не можуть чітко сформулювати поняття ізоляції засуджених.

Поряд із цим за останні декілька років спостерігається негативна тенденція до зростання рівня злочинності в установах виконання покарань закритого типу на фоні загального зменшення кількості засуджених до позбавлення волі в Україні. Так, за статистичними даними, у 2012 р. в установах виконання покарань було зареєстровано 568 злочинів, відбувало покарання – 147112 осіб, у 2013 р. – 517 злочинів, відбувало покарання – 125556 осіб, у 2014 р. – 417 злочинів, відбувало покарання – 73431 осіб, у 2015 р. – 377 злочинів, відбувало покарання – 69988 осіб. Зареєстровані злочини, що вчинялися у виправних колоніях, були так чи інакше пов'язані з порушенням ізоляції засуджених. Зокрема, у 2012 та 2013 рр. було вчинено 28 втеч з виправних колоній мінімального рівня з полегшеними умовами тримання, у 2014 р. – 34 випадків, а у 2015 р. – 26¹.

Однією з причин погіршення криміногенної ситуація в установах виконання покарань можна вважати, що ізоляція засуджених не здатна повною мірою забезпечувати вимоги, продиктовані сучасною політикою виконання покарань. Як наслідок, порушення балансу між політикою гуманізації системи виконання покарань та безпекою суспільства. Таким чином, у наявності складна теоретико-прикладна проблема, що потребує вирішення на дисертаційному рівні.

Вивчення наукової літератури свідчить, що досить потужне наукове підґрунтя у цьому контексті створили такі науковці, як: К. А. Автухов, Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, Є. М. Бодюл, В. В. Василевич, А. П. Гель, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. К. Дуюнов, О. А. Дука, П. П. Козлов, О. Г. Колб, О. В. Лисодєд, Л. П. Оніка, Ю. А. Пономаренко, Г. О. Радов, А. Л. Ременсон, М. В. Романов, В. В. Сташис, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, В. І. Шакур, І. С. Яковець та ін. Серед радянських та зарубіжних дослідників певні

¹ Дані Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&_c=fo

напрацювання з означеної тематики у різні періоди здійснювали такі науковці, як: Н. Р. Бесараб, І. М. Гальперін, П. І. Колєватов, Р. С. Маковик, М. П. Мелентьєв, О. С. Михлін, Ю. В. Пленкін, Л. В. Рябова, В. І. Селіверстов, М. О. Стручков, Ф. Р. Сундуrow, Ю. М. Ткачевський, І. В. Шмаров та ін.

Водночас, зазначена проблематика досліджувалася фрагментарно. Залишилися на доктринальному рівні не розкриті питання, що зумовили вибір об'єкта та предмета цієї наукової розробки, а саме: не повною мірою з'ясовано зміст поняття «ізоляція засуджених», на науковому рівні не виведено його атрибутивних ознак. Поряд із цим, на дисертаційному рівні правове регулювання та організація ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях, враховуючи останні зміни та доповнення, внесені протягом 2014-2016 рр. до кримінально-виконавчого законодавства, які суттєво вплинули на правовий статус засуджених, не розглядалися, що й обумовило вибір мети і задач даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції України (Указ Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008), Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (Указ Президента України від 25 квітня 2008 року № 401/2008), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015), Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р), Плану дій щодо реалізації положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 р. № 864-р), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 років (Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16 березня 2015 р. № 275), а також відповідно до цільової комплексної програми

«Теоретичні і прикладні проблеми запобігання злочинності та реформування Державної кримінально-виконавчої служби в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000958).

Тема дисертаційної роботи затверджена рішенням Вченої ради Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 4 від 20 грудня 2013 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розроблення науково обґрунтованих напрямів вдосконалення правового регулювання та організації ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях.

Для досягнення визначеної мети поставлені такі задачі:

- з’ясувати стан наукової розробки поняття ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк і зробити обґрунтовані висновки;
- здійснити аналіз міжнародно-правового регулювання ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк та його відображення у національному законодавстві;
- розробити поняття, визначити ознаки та види ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк;
- розкрити теоретичні положення ізоляції засуджених у кримінально-правовому та кримінально-виконавчому аспектах;
- визначити особливості забезпечення ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях;
- розкрити позитивний зарубіжний досвід організації ізоляції з метою запровадження його в Україні;
- сформулювати на підставі проведеного аналізу основні напрями вдосконалення правового регулювання та практичного застосування ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Об’єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у процесі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Предметом дослідження є ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях.

Методи дослідження. При проведенні дослідження для вирішення поставлених задач використовувались у комплексі загальнонаукові та спеціально-правові методи.

Методологічну основу дисертації становить діалектичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ в їх суперечностях, розвитку та змінах, що дало можливість об'єктивно оцінити сучасний стан наукової розробки та визначити зміст ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк.

За допомогою системно-структурного методу проаналізовано сутність досліджуваних категорій та їх предметно-компонентний склад (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3.); історико-правовий метод дав змогу розкрити генезис формування поняття ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк (підрозділ 1.1., 2.2.); метод порівняльного аналізу застосовано при вивченні змісту міжнародно-правових актів з питань забезпечення ізоляції засуджених та практики їх впровадження у кримінально-виконавчу діяльність України, а також при розкритті позитивного зарубіжного досвіду (підрозділ 1.2., 3.1.); метод моделювання використано при формуванні висновків до розділів дисертації та загальних оцінок, а також для обґрунтування пропозицій щодо удосконалення організації ізоляції засуджених (підрозділ 3.2.); логіко-нормативний метод застосовано для аналізу законодавчих і відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів у сфері виконання покарань (підрозділ 1.2., 2.2., 2.3., 3.2.); соціологічні методи (анкетування, інтерв'ювання, спостереження) використано з метою вивчення думок різних категорій респондентів з проблемних питань дисертаційної роботи та з'ясування соціальної результативності відповідних правових норм (підрозділ 2.2., 2.3.); статистичний метод дав змогу проаналізувати зібрані емпіричні дані, а також офіційну статистичну звітність (розділ 1-3). Теоретичною основою дослідження є наукові роботи з філософії, загальної

теорії права, кримінального, кримінально-виконавчого, конституційного права і кримінології.

Правовою базою дисертації стали Конституція України, кримінальне та кримінально-виконавче законодавство, відомчі акти й законодавство зарубіжних країн.

Емпіричну базу дослідження дисертаційної роботи складають дані державної статистики, Верховного Суду України, Державної пенітенціарної служби України, а також результати анонімного опитування, одержані шляхом соціологічного дослідження у формі анкетування 168 працівників Державної кримінально-виконавчої служби України, службова діяльність яких пов'язана із забезпеченням ізоляції у виправних колоніях (відділ нагляду і безпеки, відділ охорони) та 446 засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки. Анкетування проводилося протягом 2013-2014 рр. в шести областях України, які оптимально забезпечують географію дослідження: Запорізька, Дніпровська, Черкаська, Одеська, Рівненська та Чернігівська.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших комплексних монографічних досліджень, присвячених питанням ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях. Найбільш значущими результатами, що розкривають новизну дисертаційного дослідження, можна вважати такі положення, висновки та пропозиції.

вперше:

– визначено зміст та сформульовано авторське поняття «ізоляція засуджених» у кримінально-правовому аспекті, яке визначає її як один із основних елементів змісту позбавлення волі на певний строк, що полягає в передбаченому законом і встановленому вироком суду обмеженні прав особи шляхом поміщення до кримінально-виконавчої установи закритого типу для досягнення мети покарання;

– обґрунтовано поділ ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк залежно від структурних ділень виправної колонії на: загальну (діленьня ресоціалізації), спеціальну (дисциплінарний ізоляторі та приміщення камерного типу), посилену (діленьня посиленого контролю) та полегшену (діленьня соціальної реабілітації).

– доведено необхідність запровадження покамерного способу розміщення засуджених у виправних колоніях як напрям вдосконалення вітчизняної практики застосування ізоляції засуджених;

– аргументовано, що ізоляцію засуджених необхідно розглядати у кримінально-правовому та кримінально-виконавчому аспектах, які співвідносяться між собою як зміст і форма.

– обґрунтовано необхідність доповнення статті 102 Кримінально-виконавчого кодексу України визначенням ізоляції засуджених та викладення цієї норми у новій редакції.

удосконалено:

– теоретичні напрацювання щодо ролі ізоляції засуджених при реалізації не тільки кари, але й виправлення та запобігання вчиненню нових злочинів як головних елементів мети покарання;

– теоретичні основи взаємозв'язку режиму у виправних колоніях та ізоляції засуджених, яка виступає його головною вимогою та водночас спрямована на його забезпечення;

– науковий висновок, що ізоляція засуджених лежить в основі розмежування позбавлення та обмеження волі, у ході дослідження якої визначено, що фактично в обох видах покарання обмежуються права і свободи особи, проте від кількості та ступеня правообмежень залежить, чи буде особа вважатися ізольованою;

набули подальшого розвитку:

– аналіз переліку основних прав і свобод засуджених, що підлягають обмеженню під час відбування покарання у виді позбавлення волі, внаслідок

чого було доведено, що саме ізоляція засуджених зумовлює основні правообмеження;

– наукові підходи щодо міжнародно-правових стандартів поводження із засудженими, які дозволили сформулювати загальне уявлення ізоляції засуджених, що базується на недопустимості абсолютної ізоляції та утвердженні засудженого як члена суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки й рекомендації роблять конкретний внесок як у теорію кримінально-виконавчого права України, так і в практику його застосування, оскільки розширюють і поглиблюють уявлення про ізоляцію засуджених до позбавлення волі на певний строк. Висновки, пропозиції та положення, що містяться в дисертації, використовуються у:

– *правотворчій сфері* – для вдосконалення правового регулювання застосування ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях (лист з Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 27 лютого 2017 року);

– *практичній діяльності* – результати дисертаційної роботи впроваджено у практичну діяльність Управління режиму нагляду і безпеки Департаменту охорони, нагляду і безпеки, режиму та контролю за виконанням судових рішень Державної пенітенціарної служби України (акт впровадження Управління режиму нагляду і безпеки Департаменту охорони, нагляду і безпеки, режиму та контролю за виконанням судових рішень Державної пенітенціарної служби України від 13 листопада 2015 р.);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальної дисципліни «Кримінально-виконавче право України» в Інституті кримінально-виконавчої служби (акт впровадження Інституту кримінально-виконавчої служби від 4 квітня 2016 р.).

– *науково-дослідній діяльності* – для подальшої розробки теоретичних і прикладних проблем щодо ізоляції засуджених до позбавлення волі на

певний строк у виправних колоніях (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 15 грудня 2016 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та висновки дисертації обговорювалися на наукових і науково-практичних конференціях, симпозіумах та круглих столах: «Протиправна поведінка: погляд крізь призму юридичної науки» (м. Ніжин, 24 лютого 2012 р.); «Кримінально-виконавчому кодексу України – 9 років» (м. Київ, 28 листопада 2012 р.); «Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» (м. Київ, 28-29 березня 2013 р.); «Пенітенціарна наука – пенітенціарній практиці» (м. Київ, 24 жовтня 2013 р.); «Пенітенціарна наука – пенітенціарній практиці» (м. Київ, 4 грудня 2014 р.); «Актуальні питання застосування кримінально-виконавчого законодавства» (м. Київ, 18 березня 2015 р.); «Проблеми протидії злочинності у XXI столітті: вітчизняний та міжнародний досвід» (м. Чернігів, 24 квітня 2015 р.), «Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція» (м. Київ, 27 листопада 2015 р.), «Нормативні та прикладні засади удосконалення інституту призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу» (м. Одеса, 26-27 грудня 2015 р.); «Європейська традиція в міжнародному праві: реалізація прав людини» (м. Братислава, 6-7 травня 2016 р.), «Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває у конфлікті із законом, крізь призму правових реформ» (м. Київ, 2 грудня 2016 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображені в 18-ти наукових публікаціях: п'яти наукових статтях, що опубліковані у фахових періодичних виданнях із юридичних наук, а також одна – у фаховому юридичному виданні іноземної держави, 12-ти тезах доповідей на науково-практичних конференціях, симпозіумах і «круглих столах».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗОЛЯЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ

1.1. Стан наукової розробки поняття ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях

У період реформування системи виконання покарань України, постає ряд питань, що потребують детального розгляду та дослідження. Одним із таких є ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк. Теоретичне вивчення ізоляції та вдосконалення її практичної реалізації набувають особливої актуальності в контексті гуманізації системи покарань та запровадження міжнародних стандартів поведінки із засудженими. Разом із тим повне дослідження ізоляції засуджених неможливе без аналізу становлення і розвитку сучасних наукових поглядів і теоретичних дослідження питань її реалізації.

Термін «ізоляція» (від фр. – «isolation») можна використовувати у кількох розуміннях: філософському, юридичному, соціологічному, соціальному, психологічному, фізичному та технічному [15, с. 60]. Ми досліджуємо ізоляцію як соціальне явище, що є основним змістом покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Із позицій матеріалістичної діалектики така ізоляція характеризує рівень і структуру взаємодії людини з природним і суспільним середовищем, взаємодію свідомості і буття. Ізоляція має місце там і тоді, де і коли людина, наділена свідомістю, не спроможна пізнавати існуючі закономірності і діяти, погоджуючись із ними. Отже, основний зміст поняття «ізоляція» полягає у відділенні (відокремленні) когонебудь від навколишнього середовища, обмеженні (перериванні) колишніх соціальних зв'язків, відриві від мікросередовища, яке раніше оточувало особу, при збереженні в рамках закону загальних соціальних зв'язків [172, с. 402]. При дослідженні ізоляції засуджених як філософської категорії варто

враховувати ізоляцію, яка виявляється у відношенні та взаємодії особистості і суспільства, а також індивідуальну, яка зводиться до проблеми свободи вибору.

Перше застосування ізоляції до особи зустрічається у первісному суспільстві, коли люди, об'єднавшись у родові общини, за порушення табу – заборони, встановленого племенем, карали особу вигнанням із групи (остракізм). Об'єктивні обставини свідчили про те, що первісна людина, позбавлена роду, вигнана за його межі, фактично була приречена на смерть [149, с. 211]. Можна припустити, що ізоляція як явище виникла задовго до створення держави, формування права та системи покарань. Така ізоляція відповідала потребам тогочасного додержавного суспільства, слугувала регулятором суспільних відносин.

Ізоляцію особи не слід повністю ототожнювати із покаранням у виді позбавлення волі. Сучасне кримінальне право визнає, що ізоляція засудженого є змістом цього покарання, проте за часів, коли такого виду покарання ще не існувало, до особи вже застосовувалася ізоляція. Це означає, що позбавлення волі є лише однією із підстав ізоляції особи, а ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк виникла як явище разом із виникненням цього виду покарання. І хоча становлення покарання у виді позбавлення волі на певний строк тривало понад два століття та припадає на XVI–XVII ст., за свідченнями вчених, предметом більш-менш серйозної суспільної уваги і об'єктом наукового вивчення воно стало в кінці XVIII – на початку XIX ст., у період «просвітницького абсолютизму» [30, с. 27]. Саме в цей період виникає спеціальна галузь юридичних знань – «тюрмознавство» [189, с. 4]. Роботи таких видатних вчених, як О. Ф. Кістяківський, Н. С. Таганцев, С. В. Познишев, І. Я. Фойницький та ін., були присвячені дослідженню покарання у виді позбавлення волі, однак, ізоляція засуджених як окремий елемент не вивчалася.

Учений В. В. Россіхін зауважує, що більшість робіт авторів дореволюційного періоду має історико-правовий, оглядово-статистичний, а в

окремих випадках навіть збірний (побут, фольклор) характер, недоліком деяких робіт є фрагментарність фактів і свідчень, відсутність ґрунтовних наукових праць, де б у прямій постановці вивчалася діяльність пенітенціарних установ, їх управління та персоналу [142, с. 10]. Праці вчених того періоду не містили конкретних системних знань про ізоляцію засуджених до позбавлення волі, проте окремі твердження безпосередньо стосувались її характеристики. Так, відомий російський криміналіст Н. С. Таганцев зазначав, що умови утримання ув'язнених у російських в'язницях із самого початку їх існування були вельми далекі від ідеалу: панувала тіснота, духота, голод, від якого багато засуджених помирали [160].

Цікаву думку щодо характеристики місць ізоляції висловлював С. В. Познишев, що в'язниця давнього часу не переслідувала та й не могла переслідувати жодної виправної мети. Вона мала зберігати у своїх стінах злочинця безпосередньо до затребування його владою, а інколи й все життя; мала бути достатнім засобом для залякування, щоб не кортіло іншим брати приклад зі злочинця. Ось ці нескладні цілі, дотримання яких вимагалось від в'язниці і які вона могла досягти, залишаючись у найгіршому стані [115, с. 255].

Отже, можна стверджувати, що ізоляція засуджених до позбавлення волі у ХІХ – на початку ХХ ст. не розглядалася вченими самотійно, вважалася атрибутом тюремного ув'язнення і не виділялася як окрема категорія права, враховуючи досягнення у галузі не тільки юриспруденції, але й психології та філософії.

У 1925 р. поняття ізоляції засуджених уперше було закріплене на законодавчому рівні. У прийнятому ВТК УСРР були зазначені основні принципи виправно-трудового права: відмова від місць ув'язнення тюремного типу, розвиток мережі трудових колоній, обов'язковість праці засуджених, організація режиму відбування покарань на гуманних засадах, застосування прогресивної системи покарання, сувора ізоляція найбільш небезпечних злочинців [53, с. 353].

У результаті аналізу цього нормативно-правового акту встановлено, що поняття «ізоляція» застосовувалося при характеристиці виправно-трудових установ. Так, відповідно до ст. 26 ВТК УСРР засуджені могли направлятися у трудові колонії без суворої ізоляції на строк не більше 5 років, однак поміщення їх в ізолятор характеризувалося вже суворою ізоляцією [169]. Варто відмітити, що така якісна характеристика ізоляції засудженого на законодавчому рівні, як суворі ізоляція, утвердилася спершу в КК РСФРР 1922 р. (на основі якого був прийнятий КК УСРР). Так, відповідно до ст. 32 позбавлення волі могло призначатися із суворою ізоляцією та без такої [134, с. 245].

Використання досліджуваного нами поняття у ВТК УСРР 1925 р. не обмежалося характеристикою місць позбавлення волі – ізоляція стала підставою класифікації засуджених: були виділені ті, які потребують суворої ізоляції, та які її не потребують [173]. Проте варто зазначити, що зміст ізоляції залишався нерозкритим.

Отже, можна зробити висновок, що ізоляція засуджених із прийняттям ВТК УСРР 1925 р. почала формуватися як повноцінна правова категорія, яка, однак, потребувала всебічного вивчення та наукової розробки. Проте репресивна політика радянської влади «привела до того, що положення ВТК УСРР, починаючи з 30-х і до 60-х рр. XX ст. майже не застосовувались... Безумовно і наука виправно-трудового права у цей період не розвивалась» [78, с. 23].

Початок дослідження ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк припадає на 60-ті рр. XX ст. Цьому факту сприяли такі історичні обставини. П'ятдесяті роки минулого століття принесли істотні зміни у виправно-трудовій сфері СРСР. Нова політична ситуація (пов'язана зі смертю Й. В. Сталіна), високий темп зростання злочинності, а також серія повстань засуджених Гулагу в 1953–1956 рр. у Воркуті, Норильську, Казахстані зумовили необхідність перегляду правових норм, що регулювали порядок

виконання, умови відбування покарання та структуру виправно-трудових установ.

25 жовтня 1956 р. Радою Міністрів СРСР і ЦК КПРС було прийнято Постанову № 1443-719/С «Про заходи щодо поліпшення роботи МВС СРСР», де велика увага приділялася питанням удосконалення виконання покарання. Ставилася під сумнів необхідність виправно-трудових таборів, які були неспроможні виконати завдання виправлення та перевиховання засуджених, тому вони підлягали реорганізації у виправно-трудові колонії: передбачалося до 1 січня 1959 р. створити 110 нових виправно-трудових колоній [128, с. 36]. Таким чином, ізоляцію засуджених до позбавлення волі на той час забезпечували виправно-трудові колонії, в яких встановлювалося три режими утримання – загальний, посилений та суворий; а також тюрми.

У грудні 1958 р. Рада Міністрів СРСР затвердила Положення про виправно-трудові колонії і тюрми СРСР, яке регламентувало всі сторони діяльності виправно-трудових колоній і тюрем на теренах СРСР [27, с. 77]. Тоді ж були прийняті Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік. У зв'язку з тим, що виникли невирішені питання у сфері виправно-трудової та кримінальної політики, було розроблено нове Положення про виправно-трудові колонії і тюрми МВС РРФСР, затверджене Указом Президії Верховної Ради РРФСР від 9 вересня 1961 р. Подібні положення затверджувалися і в інших союзних республіках. Згідно з цими документами система виправно-трудових установ складалася з колоній: загального режиму – для засуджених вперше; посиленого режиму – для засуджених вперше за тяжкі злочини; суворого режиму – для засуджених повторно; особливого режиму – для особливо небезпечних рецидивістів. Засуджені, які потребували особливо суворої ізоляції, направлялися у тюрми.

М. О. Стручков свого часу зазначав, що наприкінці 50-х рр. проблема покарання вважалася, мабуть, однією із найбільш нерозроблених серед інших правових проблем [157, с. 91], а тому природно, що низка прийнятих нормативно-правових актів активізувала інтерес науковців до вивчення

основоположних понять виправно-трудового права. Зокрема, такі вчені, як О. І. Бажанов [8], М. О. Беляєв [11], В. М. Бризгалов [19], О. І. Васильєв [21], В. О. Єлеонський [41], Р. С. Маковик [84], О. О. Наташев [103], І. С. Ной [107], починаючи з 60-х рр. минулого століття і до сьогодні, зробили значний внесок у сферу дослідження фундаментальних категорій виправно-трудового права, зокрема поняття ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк.

У результаті аналізу означеного періоду можна стверджувати, що ізоляція засуджених вперше набуває не просто законодавчого закріплення, але й займає особливе місце у наукових поглядах того часу: вчені досить часто зверталися до її визначення, а також широко використовували у своїх працях. Досліджуючи позбавлення волі, режим у колоніях, аналізуючи поняття покарання, кари, дослідники того періоду опосередковано розкривали зміст ізоляції, її мету та засоби забезпечення.

Доробки радянського часу стосовно ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк є досить цікавими для сучасної науки, адже вони значною мірою вплинули на те місце ізоляції, яке вона займає зараз у кримінально-виконавчому законодавстві.

У радянський період, починаючи з 60-х і до 80-х рр., можна виділити декілька підходів до розуміння цього поняття. Це є досить умовний поділ, адже ізоляція засуджених реалізовувала широкий спектр завдань.

Один із підходів до розуміння ізоляції засуджених розкривав її як кару, що несе в собі покарання. Прихильником цього підходу був О. І. Бажанов. Він зазначав, що кара виражається в ізоляції та певних правообмеженнях [8]. Такий підхід свідчить про те, що автор не визнавав ізоляцію джерелом правообмежень, а ставив її в один ряд із ними, як елементами, що становлять кару. У свою чергу, на обсяг кари впливав строк покарання, а тому автор виділив різні рівні ізоляції. Наприклад, в умовах особливого режиму існувала обмежена кількість побачень та листувань – засуджений міг відправляти не більше трьох листів на місяць (відповідно до ст. 26 Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік); зменшувалася кількість

передач та посилок (їх можна отримати було тільки після відбуття половини строку), була зменшена сума грошей, яку можна витратити, але при зразковій поведінці можна було збільшити шляхом заохочень обсяг усіх перерахованих вище прав. А тому вчений робив висновок, що обсяг кари в умовах посиленого режиму не змінюється, він змінюється залежно від поведінки та ставлення засудженого до праці, а також залежно від його виправлення [8, с. 12–14].

О. І. Бажанов навів результати опитування, які свідчать про те, що ізоляція найтяжче переносилася засудженими під час відбування покарання і сприймалася як кара. Нами також було проведене опитування засуджених до позбавлення волі на певний строк протягом 2014 р., в якому 63 % засуджених визнали, що саме ізоляція переноситься ними найтяжче під час відбування покарання.

Каральний зміст ізоляції вбачав також М. О. Беляєв. Ізоляція, на думку вченого, виступала як елемент кари, що призначалася за вироком суду і полягала в тому, що засуджений направляється у виправно-трудоий заклад, позбавляється права вільного пересування, вибору місця проживання [11, с. 61]. Це була одна з перших спроб визначення ізоляції засуджених, яка окреслювала зміст цього явища. Однак учений вкладав у зміст поняття ізоляції позбавлення права вільного пересування та вибору місця проживання. Ця позиція не розкривала всіх правообмежень, що передбачає ізоляція, а також містила певні неточності: при позбавленні волі особа не позбавляється прав, а обмежується на строк, визначений покаранням.

Е. А. Говорухін наголошував на тому, що вимогу обов'язкової ізоляції засуджених можна вважати одним із основних принципів організації режиму. Без виконання цієї вимоги неможливо виконати покарання у виді позбавлення волі [28, с. 21]. Аналіз обставин втеч, випадків недозволених зв'язків та інших правопорушень свідчить, що вони є, як правило, результатом послаблення ізоляції. Тому вимога ізоляції є першим основним елементом не тільки режиму, а й покарання у виді позбавлення волі загалом. Це твердження зберігає свою актуальність і сьогодні.

Іншу думку з цього приводу висловив В. О. Єлеонський, розкриваючи зміст позбавлення волі, до його основних елементів включив позбавлення засудженого особистої свободи, права пересування, вибору місця проживання та вибору роду занять. Він також виділив такий елемент покарання у виді позбавлення волі на певний строк, як ізоляція особи від суспільства на строк, передбачений вироком суду [41, с. 5].

І. С. Ной у своїй праці звертається до поняття «свобода особистості» для кращого сприйняття сутності покарання у виді позбавлення волі. Науковець виділив дві концепції, у яких виявляється сутність досліджуваного ним покарання. Відповідно до першої, позбавлення волі полягало в ізоляції, яка вміщувала в себе каральний аспект. Стосовно другої, прихильником якої був М. О. Беляєв, ізоляція разом із режимом становили кару для засудженого. І. С. Ной вважав, що ізоляція є ефективним засобом залякування, що використовується для досягнення юридичного виправлення та забезпечення мети загальної превенції. Водночас ізоляція самотійно не спроможна вплинути на виправлення та перевиховання осіб, засуджених до позбавлення волі, а інколи перешкоджає реалізації різноманітних форм політико-правового впливу [11, с. 139].

Наступний підхід до поняття ізоляції радянські вчені пов'язували із режимом виконання та відбування покарань.

В. М. Бризгалов та Н. Є. Макагон зазначали, що обов'язкова ізоляція та постійний нагляд за засудженими – це те, що визначає режим відбування покарання. Забезпечення ізоляції – першочергове завдання виконання вироку суду і разом із тим основа режиму в місцях позбавлення волі [19, с. 19]. Однак це не можна розуміти як ізоляцію від позитивного впливу суспільства. Як і більшість авторів радянського періоду, вони схилилися до думки, що ізоляція – це форма реалізації кари, котра передбачає примусове утримання в місцях позбавлення волі протягом строку, визначеного судом, та застосування певних обмежень у правовідносинах між засудженими та громадянами поза

місцем позбавлення волі, а також тих правообмежень, що впливають із законів [19, с. 32].

Ступінь ізоляції, виходячи з доктринальних положень виправно-трудового права, залежав від виду виправно-трудової установи та її режиму. Особливого значення набуло створення ізольованих секторів для тримання засуджених по 200–300 осіб окремо, а також для відокремлення житлової зони від виробничої. Саме у створенні ізольованих секторів, про які вперше заговорив Міністр внутрішніх справ СРСР Н. А. Щелоков у 1969 р., і вбачалося вирішення проблем, пов'язаних із недотриманням умов ізоляції.

А. І. Васильєв та Л. С. Сабліна розглядали ізоляцію як головну вимогу для реалізації режиму. На думку вчених, діяльність щодо забезпечення ізоляції та нагляду є однією із головних при визначенні змісту режиму відбування покарання у виді позбавлення волі [21, с. 7]. Зазначені науковці вказували на спеціально превентивну функцію ізоляції – виключити можливість вчинення засудженими нових злочинів. На їхню думку, ізоляція виявлялася у відокремленні засуджених від суспільства та один від одного. Здійснити це допомагало поміщення засуджених у виправно-трудову установу відповідно до вироку суду, а також обмеження спілкування, переміщення за межами виправно-трудових установ [21, с. 14].

Найбільшої уваги питанню вивчення ізоляції приділив радянський вчений Р. С. Маковик. Дослідник підкреслював, що засуджені, як і всі громадяни, мають повний обсяг прав, реалізація яких призупинена режимом ізоляції. Науковець зазначив, що ізоляція особи – не тільки відділення від оточуючого середовища, але й розділення засуджених всередині установи задля попередження взаємного впливу. Ізоляція призводить до обмеження соціальних зв'язків особи з її середовищем. Обмежити соціальні зв'язки – тобто обмежити свободу фізичного пересування з метою мінімізації можливості її суспільно небезпечної поведінки [84, с. 19].

Ізоляція як правова категорія, на думку вченого, виражалася у примусовому характері тимчасових правообмежень соціальних зв'язків із

мікросередовищем. Ці правообмеження стосувалися вибору місця проживання, вибору роду занять, вільного пересування, ведення індивідуального способу життя. На думку науковця, в юридичному значенні особа буде вважатися ізольованою, лише коли зазнає повного переліку даних правообмежень. Р. С. Маковик у своєму дослідженні дав визначення ізоляції у широкому розумінні, а також розглянув її як правову категорію, до якої входить перелік правообмежень, які, на думку автора, і визначають її як таку.

Своєрідним підсумком радянської науки виправно-трудового права стосовно ізоляції засуджених можна вважати твердження Ф. Р. Сундурова про те, що ізоляція засуджених передбачає конкретні заходи обмеження прав і свобод, а саме: 1) свободи пересування; 2) вибору місця проживання; 3) вибору характеру і роду занять, місця роботи; 4) обмеження права визначати свій спосіб життя; 5) поміщення засудженого в середовище злочинців; 6) суттєве обмеження спілкуванню з людьми, які знаходяться на свободі [159, с. 24]. Винятковою ця точка зору на той час не була, з огляду на те, що більшість вчених радянського періоду схилилися до думки, що ізоляція засуджених є джерелом певних правообмежень, пов'язаних насамперед із свободою пересування. Однак на сьогодні цей перелік є досить звичним серед дослідників покарання у виді позбавлення волі.

Окрему увагу варто приділити працям 80-х рр., присвячених дослідженню ізоляції засуджених до позбавлення волі, що мали гриф «для службового користування», та зараз є відкритими для загалу. Однією з таких є наукове дослідження О. С. Крилова. Основні завдання, що були поставлені перед дослідженням: вивчення соціальної та правової природи ізоляції засудженого та її вплив на формування й функціонування соціальних зв'язків. Водночас у дослідженні ізоляція розглядалася як психологічна та педагогічна категорії, оскільки впливає на психіку та поведінку засуджених, і, як наслідок, на думку вченого, виступає як один з інститутів виправлення [71, с. 8].

Цікавою ця робота також є в контексті визначення співвідношення ізоляції засудженого з такими правовими категоріями, як режим та

позбавлення волі. Враховуючи відмінності в правовому регулюванні, автор наводить твердження про те, що позбавлення волі є більш широким поняттям, ніж ізоляція засудженого, що не втрачає своєї актуальності в наш час [71, с. 9]. Хоча є певні заперечення стосовно цього: ізоляція може застосовуватися не тільки як форма державного примусу у сфері кримінально-правових відносин, але й в інших сферах суспільного життя, у цьому контексті ізоляція буде ширшим за обсягом поняттям, ніж позбавлення волі. Проте, якщо брати ізоляцію як вимогу режиму у виправних колоніях, то беззаперечно вона поглинається покаранням у виді позбавлення волі на певний строк. Але найбільш цінним є те, що це перше наукове дослідження, присвячене виключно ізоляції засудженого до позбавлення волі.

Більш спеціалізованою в контексті забезпечення ізоляції засуджених до позбавлення волі є праця колективу авторів «Організаційно-правові основи забезпечення ізоляції засуджених до позбавлення волі» 1989 р. Цей посібник має практичний характер, а тому не наводить визначень і трактувань, проте висвітлює основні недоліки ізоляції засуджених в той проміжок часу та шляхи їх подолання. Так, автори виділили такі проблеми, що впливали на забезпечення ізоляції: низький рівень нагляду, слабка співпраця підрозділів колонії, низький рівень обшукової роботи та ін. [112, с. 9]. Видається, що подібні недоліки присутні певною мірою і зараз: відповідно до рішення колегії ДПтС України, затвердженої наказом ДПтС України від 30 січня 2015р. № 383 у виправних колоніях не забезпечено належного правопорядку і дотримання режимних вимог, а також не забезпечено належної ізоляції та нагляду за засудженими [139]. Також робота охоплює організацію роботи окремих підрозділів із забезпечення ізоляції. Враховуючи суто практичний характер та використання норм, що втратили свою чинність, робота все одно є цікавою з точки зору історико-правового аналізу та розуміння причинно-наслідкових зв'язків.

У контексті дослідження наукової думки та поглядів на ізоляцію засуджених через її динамічну ознаку, не можна не звернути увагу на

застосування переведень засуджених до позбавлення волі до виправно-трудових колоній-поселень, що були передбачені ст. 46 ВТК УРСР, за умови їх (засуджених) твердого становлення на шлях виправлення. Застосування ізоляції до засуджених у зазначених установах також тривалий час піддавалась дискусії серед науковців. Більшість вчених того періоду писали, що покарання, яке виконується у колоніях-поселеннях, не має ознак позбавлення волі, а є її обмеженням, що варто було б закріпити у нормативному порядку як самостійний вид покарання [29, с.103].

Так, О. С. Михлін зазначав, що покарання, яке виконувалося у колоніях-поселеннях, хоча і було видом позбавлення волі, разом із тим, розгляд порядку і умов виконання та відбування покарання в колоніях-поселеннях дозволяє констатувати, що виконання покарання було позбавлене характерних властивостей позбавлення волі: засуджені не піддавалися суворій ізоляції, мали можливість проживати із сім'ями і вільно спілкуватися з іншими громадянами, які працювали і проживали разом з ними; вони могли користуватися звичайним цивільним одягом, а також цінними речами і грошима без обмеження. Засуджені мали право купити чи побудувати власний будинок, завести підсобне господарство, мати худобу, домашніх птахів і т. п. [90, с. 111]. Аналогічну точку зору висловлювали й багато інших вчених [51; 57; 171]. Деякі з них навіть називали колонії-поселення «установами відкритого типу» [167], «установами напіввідкритого типу з найменшим обсягом правообмежень для засуджених» [89], «установами відкритого типу з режимом напівсвободи» [60], «перехідними виправно-трудовими установами з особливо пільговим режимом» або «установами перехідного типу з напіввільним режимом» [33],

Оскільки колонії-поселення для осіб, які твердо стали на шлях виправлення, становили перехідний етап від умов позбавлення волі до умов життя на волі, а покарання, що виконувалося у колоніях-поселеннях, заповнювало собою своєрідний вакуум між позбавленням волі й покараннями, які не пов'язані з позбавленням волі, як «проміжна ланка», пов'язувало

їх [15, с. 100].

Відповідно до однієї з наукових теорій позбавлення волі можна розглядати як фактичну ізоляцію особи. Виходячи з цього, основною ознакою позбавлення волі є ізоляція засудженого шляхом поміщення його до спеціальної установи на визначений у вироку строк [16]. Логічно, що при заміні місця ізоляції на інше, буде змінюватися і саме покарання у виді позбавлення волі. Дійсно, порівняльний аналіз покарання у виді позбавлення волі і покарання, яке виконувалося у колоніях-поселеннях, дозволяє стверджувати, що позбавлення волі у буквальному розумінні в них було відсутнім, оскільки спостерігалася певна умовність такого покарання. Так, ще у 1983 р. І. М. Гальперін писав, що оцінка колоній-поселень у системі заходів кримінально-правового впливу дозволяє стверджувати, що тут вже немає суттєвих атрибутів позбавлення волі, які властиві цьому покаранню і за законом, і в суспільній думці [26, с. 60].

Виникає запитання, який же захід кримінально-правового характеру виконувався в колоніях-поселеннях? О. Є. Наташев, наприклад, вважав, що оскільки направлення засуджених у колонії-поселення є видаленням злочинця з густонаселених районів країни в незаселені або малонаселені території з одночасним отриманням дешевої робочої сили, то покарання, яке виконується в колоніях-поселеннях, є засланням, а переведення в колонію-поселення – це різновид дострокового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, наприклад, заміна позбавлення волі «засланням із спеціальним режимом» [100]. Ю. М. Ткачевський у ранніх працях визначав колонії-поселення як місця позбавлення волі із правилами режиму, які зовнішньо багато в чому нагадують заслання [163, с. 198]. Г. З. Анашкін і М. О. Стручков відмічали, що відбуття покарання в колоніях-поселеннях прилягає до умовного звільнення (засудження) з обов'язковим залученням до праці [3; 57]. Інші автори зазначали, що для колоній-поселень характерним є саме обмеження волі [21; 29, с. 103–108; 51; 87, с. 39]. Відповідно багато вчених вважали, що переведення засуджених в колонії-поселення для осіб, які

впевнено стали на шлях виправлення, було заміною невідбутої частини позбавлення волі більш м'яким покаранням – обмеженням волі [39, с. 51; 92, с. 10–12; 100, с. 64].

Але ми не ставили собі за мету глибоко і досконало вивчити питання правової природи відбування покарання у колоніях-поселеннях, оскільки це не є предметом нашого дослідження. Тому обмежимося аналізом точок зору щодо правової природи цього явища та підсумуємо, що й на сучасному етапі, незважаючи на різні точки зору, ізоляція притаманна саме покаранню у виді позбавлення волі, щодо обмеження волі, то воно полягає у «триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства» [66, с. 25].

Дослідження ізоляції засуджених за радянських часів мало великий вплив на її подальший розвиток. Однак варто виділити особливість радянського бачення досліджуваної правової категорії, що ускладнює використання минулого досвіду та зумовлює потребу перегляду наявних поглядів та розумінь.

Більшість вчених виправно-трудового права, праці яких були проаналізовані, розглядали ізоляцію засуджених від суспільства. У відділенні особи від суспільства виявлялися найбільші страждання засуджених. Таке бачення відтворювало характер виправно-трудової політики – каральний, який мав за мету помститися та завдати людині страждань. Зараз подібний підхід суперечить міжнародним стандартам та кримінально-виконавчій політиці держави. Дозволимо собі не погодитись із формулюванням «ізоляція особи від суспільства», адже, перебуваючи в УВП, особа не відокремлюється від суспільства повністю, а лише обмежується у виборі свого оточення та суспільних відносин, попри це вона залишається в межах суспільства, а не поза ним, а тому доречніше формулювати «ізоляція засудженого», як це визначено тепер у ст. 63 КК України.

Після здобуття Україною незалежності поняття «ізоляція засуджених» не так широко вивчалось дослідниками, що можна логічно пов'язати із

становленням системи виконання покарань. Однак в останнє десятиріччя все частіше вчені кримінально-виконавчого права звертаються до поняття ізоляції засуджених, розширюючи коло наукових інтересів до поняття ізоляції взагалі, визначення її соціальної сутності.

Слід зазначити, що в теорії права упродовж останніх років у країнах пострадянського простору вчені дискутують з приводу оцінки категорії ізоляції засудженого як ознаки позбавлення волі. Р. С. Маковик, П. І. Колеватов, Н. Р. Бесараб та інші відстоюють положення, згідно з яким ізоляція правопорушника і деяких інших категорій осіб визнається правовою категорією, але поки що недостатньо теоретично обґрунтованою і чітко закріпленою в законодавстві. Іншої точки зору дотримуються Л. П. Рассказов та І. В. Упоров: не визнають її правовою категорією.

Р. С. Маковик та Н. Р. Бесараб здійснили глибокий аналіз поняття ізоляції як категорії права. Вони виділили передізоляцію, типову (стандартну) ізоляцію та постізоляцію. Передізоляція включає в себе правообмеження, характерні для ізоляції, проте представлені не в повному обсязі. Особа знаходиться у стані суміжному до стандартної ізоляції, яка вже включатиме всі правообмеження. Найбільш яскравий приклад стандартної ізоляції – це позбавлення волі на певний строк. Суперізоляція має каральний характер та являє собою реалізацію правообмежень вже ізолюваної особи. Постізоляція характерна для осіб, які вже не перебувають в умовах ізоляції, проте зазнають ще деяких правообмежень. Так, особи, яким після звільнення з місць позбавлення волі призначено адміністративний нагляд, зазнають, так би мовити, постізоляції [85, с. 107].

В Україні чинне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство, регламентуючи заходи державного примусу, застосовує терміни «ізоляція», «ізолювати», «ізолятор». Незважаючи на це, відсутнє юридично чітке і нормативно закріплене поняття «ізоляція». Хоча ст. 102 КВК України вказує, що ізоляція є однією з основних вимог режиму у виправних колоніях, разом із тим ст. 63 КК України також містить поняття «ізоляція», проте у нормативно-

правових актах не розкривається її зміст, основні ознаки, види та інші характеристики, що становлять її суть як правової категорії.

Сфера її застосування не обмежується позбавленням волі правопорушника. Також позбавити волі можуть психічно хвору особу, особу хвору на туберкульоз або при виникненні надзвичайних ситуацій тощо. Так, уст. 1 Закону України від 5 липня 2001 р. «Про протидію захворюванню на туберкульоз» дається визначення ізоляції: «відокремлення від оточуючих особи, хворої на заразну форму туберкульозу, з метою унеможливлення передачі інфекції іншим особам, надання медичної допомоги та здійснення контролю за дотриманням протиепідемічного режиму цією особою» [124]. Це єдине законодавчо закріплене визначення ізоляції, хоча логічно, що воно не може застосовуватися до кримінально-виконавчого законодавства, адже йдеться саме про ізоляцію від суспільства через хворобу. Щодо покарання у виді позбавлення волі на певний строк, то ізоляція від суспільства не здійснюється, а лише ізолюється засуджений від раніше оточуючого його середовища та поміщається в інше середовище, що суттєво відрізняє ізоляцію засуджених від, наприклад, ізоляції хворих на інфекційні захворювання. Необхідно відмітити, що ізоляція засуджених безпосередньо стосується такої важливої сфери, як обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, а тому недостатнє її правове визначення є неприпустимим.

Щодо наукового обґрунтування поняття «ізоляція засуджених», то вітчизняні вчені Т. А. Денисова, П. П. Козлов, Ю. В. Нікітін, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников та інші у своїх працях висвітлювали окремі питання ізоляції в контексті дослідження режиму виконання і відбування покарань. Однак слід зазначити, що ізоляція засудженого предметом самостійного дослідження не ставала. Хоча важливість досліджуваного поняття не викликає жодних сумнівів. Так, саме ізоляція, на думку А. Х. Степанюка, є змістом покарання до позбавлення волі [69, с. 333]. Із цим твердженням погоджується Є. М. Бодюл, вказуючи, що ізоляція – це не просто один із головних елементів змісту позбавлення волі. Вона виражає насамперед форму існування категорії

«зміст позбавлення волі». Адже саме за допомогою ізоляції створюються умови, потрібні для тривалого примусового впливу на засуджених до позбавлення волі, нормального задоволення ними багатьох загальнолюдських потреб, наприклад, їжа, сон, одяг [15, с. 59]. Поряд із цим вчений зазначає, що проблема ізоляції спеціально глибоко і всебічно не вивчалася, хоча дослідження поняття ізоляції матиме не лише важливе теоретичне значення для розробки її оптимальної «моделі», але й дасть змогу висунути пропозиції з удосконалення виконання покарань у кримінально-виконавчих установах.

Колектив авторів навчального посібника «Механізм оптимального виконання покарання у виді позбавлення волі» вбачають саме в ізоляції втілення каральної функції режиму у виправних колоніях [88, с. 126].

Оскільки кримінально-виконавче законодавство не наводить легального визначення розглядуваного нами поняття, то окремі вчені пропонують різні за конструкцією визначення ізоляції. Так, Н. В. Велько зазначала, що ізоляція – «це система заходів, спрямованих на недопущення самовільного залишення меж УВП і проникнення в межі установи сторонніх громадян без спеціального дозволу, а також заборонених для зберігання та використання засудженими предметів та речей» [22, с. 331]. На нашу думку, це визначення звужує зміст ізоляції, зводить лише до фактичного утримання в межах території установи виконання покарань і не відповідає її змістовному наповненню.

Також вчені у своїх наукових дослідженнях визначали елементи ізоляції засудженого, її види, ознаки тощо. Так, Є. М. Бодюл вказував, що ізоляція засудженого до позбавлення волі складається: зі строку покарання і перспективи умовно-дострокового звільнення; охорони і нагляду; обмеження свободи пересування і вибору місця проживання; обмеження права вибору характеру і роду занять та права вільно визначати свій спосіб життя; роздільного тримання різних категорій засуджених; істотного обмеження можливостей безпосереднього та опосередкованого спілкування засудженого із зовнішнім світом та всередині установи [15, с. 61]. Проте деякі елементи, як,

наприклад, охорона та нагляд, на думку автора, виступають не елементами досліджуваного поняття, а засобами його забезпечення. Також видається спірним такий наведений елемент, як перспектива умовно-дострокового звільнення.

Більшість сучасних вітчизняних вчених, досліджуючи режим у виправних колоніях, покарання у виді позбавлення волі, так чи інакше торкаються питання ізоляції засуджених, звертаючи увагу на відсутність ґрунтового дослідження у цьому напрямі та відповідно законодавче закріплення.

Усі дослідники ізоляції вказують на проблему відсутності її визначення як у зарубіжному, так і національному законодавстві, що суттєво ускладнює процес виконання-відбування покарання. З одного боку, ізоляція це сегрегація, відділення, відособлення, а з другого – це правова категорія, що включає великий комплекс правообмежень [178]. А тому логічно, що вияви ізоляції повинні якомога точніше визначатися у законі (формалізуватися), адже це надає правомірності покаранню і визначає правовий статус засудженого [154].

Те, що ізоляція засуджених є змістом позбавлення волі, не викликає сумнівів, проте важливим науковим результатом для доктринального розуміння ізоляції засудженого є виявлення чи становить ізоляція сукупність правообмежень для засудженого, чи вона є одним із них. О. Г. Колб вважає, що ізоляцію особи варто розглядати як комплекс правообмежень, оскільки позбавлення чи звуження обсягу її прав обумовлене саме ізоляцією [59, с. 24].

Протилежну думку з власною аргументацією наводить В. О. Човган. Він висуває твердження про те, що ізоляцію можна розглядати як метафізичну (стабільну, незмінну), так і як діалектичну категорію (яка постійно змінюється). Ні в одному, ні в другому розумінні вона не може бути визначена чітко та безспірно. Залишається питання, як ми можемо визнавати ізоляцію джерелом фактичних правообмежень, якщо ми не знаємо достеменно те, чим вона є [38, с. 138].

В. О. Човган формулює принципове судження про те, що навіть якщо «юридизувати» ізоляцію, зрозуміти її як правову категорію, її неможливо розглядати як джерело фактичних правообмежень, адже сама категорія ізоляції постійно змінюється. Йдеться про те, що, скасовуючи чи зменшуючи ті чи інші правообмеження засуджених, зменшується й рівень ізоляції, а тому, автор стверджує, що неможливо розглядати ізоляцію як джерело цих самих правообмежень, які виступають сутнісною характеристикою її самої [38, с. 138].

Порушене вченими питання стосовно того, чи може ізоляція виступати джерелом правообмежень – одне з основних, які постають при дослідженні теоретичних і практичних аспектів цього поняття. Кожна із зазначених теорій має право на існування. Однак варто зазначити, що одна з наукових позицій, яка розкривається в межах цього дослідження, стосується саме визначення та аргументування того, чи являється ізоляція джерелом правообмежень, чи ні. Для остаточної обґрунтованої відповіді необхідно всебічно та комплексно розглянути ізоляцію засуджених до позбавлення волі на певний строк, розкрити її зміст та сутність, визначити ознаки та функції. Поки що вчені фрагментарно вивчали цю тему, що ускладнює аргументацію тієї чи іншої позиції.

Ізоляція засуджених привертає цікавість вчених у різних галузях науки, зокрема психології. Це викликано тим, що ізоляція людини взагалі, а особливо примусова, і наслідком якої є обмеження або повне позбавлення засуджених їхнього попереднього оточення – людей і речей, блокування сенсорних, рухових та інформаційних процесів, а також багатьох потреб і невміння адаптуватися до нових умов, часто призводить до виникнення в них негативних емоцій, неврозів, психічних зривів, агресивної й аутоагресивної поведінки, порушення режимів утримання, посягання на життя, здоров'я та особисту гідність іншого засудженого і навіть представників адміністрації [184]. І хоча праці вчених у галузі пенітенціарної психології розкривають достатньо чітко аспекти соціальної ізоляції засуджених, однак

психологічні аспекти ізоляції не можуть охарактеризувати її як категорію права.

Відсутність у теорії кримінального і кримінально-виконавчого права достатньої кількості аргументованих положень щодо ізоляції засуджених негативно позначається і при визначенні правової природи інституту кримінально-виконавчих установ закритого типу, зокрема режиму у виправних колоніях. Хоча таке становище не є задовільним з огляду на те, що ізоляція засуджених обмежує основні права та обов'язки людини і громадянина, спрямовані на позбавлення власної свободи, а тому, на нашу думку, повинно чітко визначатися на рівні нормативно-правового акту. Окрім того, це посилює інтерес до досліджуваного нами питання. Усе ж його визначення не є простим чи загальноприйнятим, щоб залишатися нерозкритим. Так, у ході проведеного нами опитування серед засуджених до позбавлення волі на певний строк, було поставлене запитання про те, чи розуміє засуджений, що таке ізоляція. Більше половини вибрали варіант «приблизно уявляю», коли 12 % чесно вказали, що не знають, що це таке (див. додаток А).

Сучасний стан наукової розробки поняття ізоляція засуджених характеризується підвищеною цікавістю з боку вчених до цього питання. У контексті активного реформування системи виконання покарань, дослідження ізоляції набуває особливого значення. Протягом тривалого часу вона реалізовувалася у виправних і виховних колоніях. Однак у період запровадження європейських стандартів поведіння із засудженими теперішня ізоляція засуджених виявилася такою, що не відповідає суспільним вимогам, які постають перед покаранням. Сучасні дослідження спрямовані на пошук нових підходів до вивчення і реалізації ізоляції, саме тому постають питання співвідношення ізоляції і мети покарання, правообмежень, режиму у виправних і виховних колоніях. На жаль, констатуємо той факт, що поняття ізоляції засуджених знаходиться лише на початку свого становлення і

потребує теоретичного уточнення, переосмислення та заповнення прогалин у його розумінні.

1.2. Міжнародно-правове регулювання ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях

Застосування ізоляції до засуджених призводить до обмеження природних та громадянських прав людини і громадянина, а тому не дивно, що світова спільнота приділяє особливу увагу виробленню спільних правил та встановленню меж ізоляції особи. І хоча міжнародні правові акти мають як обов'язковий, так і рекомендаційний характер, проте принципи і стандарти про захист прав людини і поведження із засудженими є вкрай важливими, адже мають міждержавний характер: стабільні, не схильні до дії соціальної та політичної ситуації, що складається в конкретній країні, не залежать від ідеологічних і кримінологічних факторів.

Логічно, що процес ізоляції засуджених прямо або опосередковано регулюється загальносвітовими міжнародними актами, що містять обов'язкові для всієї міжнародної спільноти норми, які закріплюють загальні права людини і громадянина, захищають її честь, гідність, ділову репутацію і спрямовані на повагу людської гідності та створення сприятливих для людини умов громадського життя, а саме: Загальною декларацією прав людини [47], Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [61], Міжнародним пактом про громадянські і політичні права [95], Мінімальними стандартними правилами поведження з в'язнями (Правилами Мандели) [96], Європейською конвенцією про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню [43], Європейськими пенітенціарними правилами [45].

У результаті аналізу норм світової спільноти у сфері виконання покарань, європейської зокрема, стає зрозуміло, що вони встановлюють той мінімум, який держава повинна забезпечувати при виконанні покарання, а також загальну концепцію виконання покарання та ставлення до нього.

Принципи і стандарти формують основні напрями для розвитку кримінально-виконавчої політики, законодавства та правозастосовної діяльності у сфері виконання та відбування покарання.

Слід звернути увагу ще й на таке: міжнародним нормативним актам за юридичною технікою їх виконання властива так би мовити «описовість», коли національним нормативним актам більш притаманна «нормативність». Тобто вітчизняний нормативний акт свої положення формулює таким чином, щоб чітко вказати, що й коли та в якій послідовності треба виконувати або здійснювати, щоб досягти тієї чи іншої мети [2]. Водночас міжнародні документи у сфері захисту прав засуджених не завжди чітко визначають окремі поняття, зокрема поняття ізоляції засуджених належним чином не виокремлено, а знаходять свій вияв через окремі норми, що стосуються виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Ми вважаємо за доцільне більш детально розглянути ізоляцію засуджених на основі аналізу міжнародних актів світової спільноти, оскільки формування розуміння ізоляції засуджених є вкрай необхідним в умовах інтеграції в європейський простір та відповідно гуманізації системи покарань. Нашою метою є вироблення наукового результату у вигляді визначення змісту ізоляції засуджених за міжнародними стандартами. Для досягнення зазначеної мети необхідно проаналізувати міжнародні документи, які охоплюють ключові питання тримання в місцях ізоляції засуджених. До речі, досліджуючи положення різних міжнародних актів та стандартів, є загальноприйнятим, що термін «тюрма» чи «в'язниця» вживається для позначення будь-якого місця ізоляції особи (за винятком спеціальних лікувальних установ), а «ув'язнений» – для визначення як засуджених, так і осіб, заарештованих чи поміщених у спеціальну установу без висунення обвинувачення. Саме у цих значеннях вказані терміни будуть вживатися і в даному підрозділі.

Перш ніж почати аналіз міжнародно-правового регулювання ізоляції засуджених, слід зазначити про його відображення у національному законодавстві та основні питання, що виникають при імплементації

міжнародно-правових стандартів у чинне законодавство. Сама по собі ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк спричиняє ряд правообмежень для засуджених. У науковій літературі вказується, що такі правообмеження можуть бути як прямими, так і непрямыми.

Прямі правообмеження мають місце тоді, коли засуджений обмежується у правах, а також у обов'язках тим же законодавством, яке встановлює відповідні права й обов'язки. Як зазначає М. В. Романов, прямі обмеження у правах та обов'язках можуть впливати із вироку суду та режиму відбування покарання. Непрямі правообмеження також впливають із режиму, що встановлює для засуджених специфічні обов'язки, які виступають у ролі перепони для користування рядом загальногромадянських прав і свобод. Позбавлення одного права непрямо може викликати обмеження і у сфері іншого права [141, с. 36]. Погоджуючись із поділом правообмежень взагалі, варто зауважити, що прямі правообмеження не можуть впливати із режиму відбування покарання відповідно до ч. 2 ст. 7 КВК України, де вказано, що обмеження для засуджених визначаються Кримінально-виконавчим кодексом, законами України та вироком суду.

Ідея того, що ізоляція як зміст позбавлення волі зумовлює ряд як прямих, так і непрямих правообмежень вперше знайшла своє втілення в Основних принципах поводження із ув'язненими (затверджені Резолюцією 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р.), де у п. 5 вказується, що за винятком тих обмежень, необхідність яких обумовлена самим фактом ув'язнення у в'язницю всі ув'язнені користуються правами людини і фундаментальними свободами, закріпленими у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права і Факультативному протоколі до них, а також іншими правами, які викладені в інших пактах ООН. У п. 2 коментаря Європейських пенітенціарних правил, який був розроблений Комітетом міністрів Ради Європи, зазначається, що позбавлення волі не означає, що засуджені автоматично позбавляються своїх політичних,

цивільних, соціальних, економічних і культурних прав. Неминучим є те, що права засуджених обмежені втратою ними свободи, але таких обмежень повинно бути якомога менше. Проте задекларованість доцільності обмежень, пов'язаних із самим фактом засудження, все ж не допомагає визначити межі ізоляції, за які держава не може переступити, застосовуючи державний примус. Саме для цього ООН та Рада Європи прийняли спеціальні нормативні акти, що спрямовані на встановлення прав та свобод безпосередньо засуджених та ув'язнених [178, с. 169].

Ізоляція засуджених у науковій літературі поділяється на фізичну та духовну, за характером зумовлених нею обмежень прав і свобод. Так само умовно ми можемо поділити всі стандарти та рекомендації міжнародної спільноти у сфері духовної та фізичної ізоляції.

Найбільшу увагу міжнародно-правові стандарти приділяють духовній ізоляції. Розуміючи, що фізичної ізоляції уникнути неможливо, необхідно встановити межі хоча б для підтримання зв'язків із зовнішнім світом. Так, Мінімальні стандартні правила поводження з засудженими (Правила Мандели) запровадили основну суть ізоляції засуджених, яка виявляється в тому, що ув'язнення та інші заходи, які ізолюють правопорушника від навколишнього світу, завдають йому страждань уже тому, що вони відбирають у нього право на самовизначення, оскільки позбавляють свободи. Дійсно, розпоряджатися своїм життям – основа будь-якої філософської концепції про свободу. Не дивно, що саме на ізоляцію покладають каральну функцію покарання. Тому, окрім випадків, коли сегрегація (відокремлення) видається виправданою або коли цього вимагає дисципліна, в'язнична система не повинна поглиблювати страждань, що випливають із такого становища. Насправді таке досить просте правило має більш глибокий зміст, що полягає в диференціації застосування певних правообмежень для засуджених.

Слід також звернути увагу, що Європейські пенітенціарні правила – один із найважливіших міжнародних стандартів прав засуджених, передбачає, що обмеження, накладені на осіб позбавлених волі, повинні бути мінімально

необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якою вони накладалися. Тобто вказується на необхідність того, щоб обмеження прав було спрямованим до обґрунтованої мети. Що потрібно розуміти під «обґрунтованою метою» у цьому випадку – незрозуміло. У коментарі до Європейських пенітенціарних правил, який розроблений Комітетом міністрів Ради Європи, відповіді на це питання не дається. Видається, що кожне обмеження переслідує певну обґрунтовану мету. Незважаючи на це, у спілкуванні з в'язнями слід підкреслювати не їхню ізоляцію від суспільства, а ту обставину, що вони продовжують залишатися його членами [96].

Мінімальні стандартні правила поводження з засудженими (Правила Мандели) виключають розділ «Контакти із зовнішнім світом», який визначає такі правила: надання можливості спілкуватися засудженим через регулярні проміжки часу і під належним наглядом з їхніми сім'ями або друзями як шляхом листування з використанням за наявності можливості телекомунікаційних, електронних, цифрових та інших засобів, так і безпосередньо, у ході відвідин. До відома в'язнів слід регулярно доводити найважливіші новини, дозволяючи їм читати газети, журнали або особливі в'язничні видання, слухати радіо та бути присутніми на лекціях, або ж за допомогою будь-яких інших засобів, що допускаються і контролюються органами адміністрації [96]. Хоча у Правилах Мандели і проголошується не обов'язковий характер запропонованих норм, визнається різноманітність правових систем держав-членів і в зв'язку з цим визнається, що держави-члени, в належних випадках, можуть адаптувати застосування Правил Мандели відповідно до своєї внутрішньої правової системи, беручи до уваги дух і цілі Правил. Варто враховувати, що вони охоплюють досить широку сферу відносин, які виникають між органами держави та засудженими щодо режиму, матеріально-побутового і медичного їх забезпечення, праці, виховання та в інших аспектах і загалом містять рекомендації прогресивного і гуманістичного характеру [81, с. 21].

Подібні норми щодо духовної ізоляції містять Європейські пенітенціарні правила. Вони визначають, що варто заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, залучати громадянське суспільство до участі у питаннях в'язничного життя. Європейські пенітенціарні правила також містять розділ «Контакти із зовнішнім світом». Розуміючи важливість підтримки соціальних зв'язків засудженого, вони передбачають певні правила, які частково або повністю відображені в національному законодавстві.

По-перше, ув'язненим необхідно дозволяти максимально часто спілкуватися поштою, по телефону або в інші способи спілкування зі своїми родинами, іншими особами та представниками зовнішніх організацій; необхідно дозволяти також відвідування ув'язнених зазначеними особами. Окрім надання власне побачень, у Європейських пенітенціарних правилах зазначено про їх якісну характеристику: візити мусять бути організовані таким чином, аби надати ув'язненим можливість максимально природно підтримувати та зміцнювати сімейні стосунки. У цьому контексті видається проблемним забезпечення короткострокових побачень.

У доповіді КЗК від 2009 р. (п.153) було вкотре рекомендовано ДКВС України: змінити умови для короткотермінових візитів для того, щоб ув'язнені могли отримувати відвідування в досить відкритих умовах. Відкриті відвідування повинні бути правилом, а закриті винятком. Такі винятки повинні базуватися на обґрунтованих і вмотивованих рішеннях з урахуванням індивідуальної оцінки потенційного ризику, пов'язаного з конкретним ув'язненим. Окрім того, місткість кімнат короткострокових побачень повинна бути збільшена, щоб задовольнити потреби засуджених. По-друге, у національному законодавстві потрібно визначити національні та міжнародні органи та посадові особи, контакти ув'язнених з якими не обмежуються. По-третє, норма про те, що засуджені повинні розуміти, що залишаються повноправними членами суспільства, знаходить свій вияв у такому: будь-які відомості про смерть або тяжку хворобу будь-кого з близьких родичів мусять

бути негайно повідомлені ув'язненому, а також завжди, коли це дозволяють обставини, ув'язненому має бути дозволено із супроводом або самотійно залишати пенітенціарну установу для відвідування хворого родича, присутності на похованні або з інших гуманітарних мотивів. Це означає, що важливі для життя близьких засудженого події стосуються і самого засудженого, перебування в установі не може відокремлювати особу від певних проблем, що постають за межами установи. Також у Європейських пенітенціарних правилах закріплюється зворотній зв'язок, наприклад, ув'язненим має бути дозволено негайно повідомляти свої родини про ув'язнення або перевід до іншої пенітенціарної установи, а також про будь-яку тяжку хворобу або отриману травму, при прийомі ув'язненого до пенітенціарної установи, смерті або тяжкій хворобі, та при отриманні ним важкої травми або доправленні ув'язненого до лікарні, адміністрація мусить, якщо тільки ув'язнений не забажає не робити цього, негайно поінформувати дружину (чоловіка) або партнера ув'язненого, або, якщо ув'язнений неодружений, найближчого родича або іншу особу, раніше визначену ув'язненим [44].

Окрім підтримки зв'язку з близькими родичами засудженому необхідно усвідомлювати себе повноправним членом суспільства, а тому адміністрація пенітенціарної установи забезпечує участь ув'язнених у виборах, референдумах та інших аспектах життя суспільства тією мірою, якою це право не обмежене національним законодавством.

По-четверте, ув'язнені мусять мати можливість регулярно одержувати інформацію про суспільні події, отримуючи за передплатою або читаючи газети, періодичні видання та інші публікації, а також по радіо або телебаченню, за винятком, коли в окремих випадках судовий орган визначає конкретну заборону на певний період [45]. Відповідно до ст. 109 КВК України засуджені мають право одержувати в бандеролях, посылках і передачах, а також без обмеження придбавати за рахунок коштів, які є на їхніх особових рахунках, літературу через книготорговельну мережу, письмове приладдя,

передплачувати газети і журнали. Засудженому дозволяється мати при собі не більше десяти примірників книг, кількість газет і журналів не обмежується.

Необхідно зазначити, що засудженим важливо мати можливість спілкуватися з засобами масової інформації, якщо немає переконливих причин для заборони цього з розуміння забезпечення безпеки, чи в громадських інтересах, чи для захисту жертв злочинів, інших ув'язнених або персоналу. Хоча прямої норми в кримінально-виконавчому законодавстві немає, проте засуджений може без перешкод листуватися із засобами масової інформації, а також отримати із представниками засобів масової інформації короткострокові побачення.

Як бачимо, Європейські пенітенціарні правила віддають центральне місце виховного впливу саме зв'язкам із зовнішнім світом. Духовна ізоляція повинна мати певні межі, вона не є абсолютною. Вона не повинна спричинити руйнування соціально корисних зв'язків засуджених із зовнішнім світом. З цією метою засудженим через регулярні проміжки часу і під належним наглядом слід дозволяти спілкуватися з родинами або друзями із незаплямованою репутацією. Також важливим питанням для ув'язнених є підтримання нормальних зв'язків із зовнішнім світом. Це має стати керівним принципом, будь-яке обмеження таких контактів повинно мотивуватись виключно серйозними мотивами безпеки або ж нестачею ресурсів, що є в розпорядженні. Об'єктивна властивість обмежень завдавати страждань ще не означає їх спрямованості на кару, адже обмеження може спрямовуватися й на інші цілі, завдаючи при цьому супутніх страждань. Разом із тим визнати цей підхід означало б, що кількість побачень засуджених, напевно, потрібно було б максимально збільшувати, адже вони сприяють цілі виправлення, мають потужний позитивний вплив на майбутню реінтеграцію у суспільство, незважаючи на їх каральний відтінок [38, с. 126].

Забезпечення фізичної ізоляції також висвітлюється в міжнародно-правових актах поводження із засудженими. Безперечно, кожна держава самостійно обирає способи забезпечення ізоляції засуджених, проте окремі

вихідні положення ізоляції закріплені у нормах світової спільноти. Фізична ізоляція засуджених полягає в їх утриманні УВП.

Як відомо, Мінімальні стандартні правила ООН поводження із засудженими (Правила Мандели) рекомендують, щоб кожний засуджений (у будь-якому випадку вночі) мав би окрему камеру або кімнату (правило 12). Невиконання вимог цієї норми є можливим лише у випадку особливих обставин, наприклад, тимчасове перенавантаження тюрми. При цьому розміщення двох ув'язнених до однієї і тієї ж камери вважається небажаним [96].

У Європейських пенітенціарних правилах аналогічне положення сформульоване менш жорстко: ув'язнених зазвичай слід розміщувати на ніч в окремих камерах, за винятком тих випадків, коли є переваги їх розміщення спільно з іншими ув'язненими. Спільне розміщення допускається лише в тому випадку, якщо приміщення підходить для цієї мети і ув'язнені підходять один одному. У міру можливості ув'язненим слід давати можливість вибору, перш ніж розміщувати їх для сну в одному приміщенні з іншими ув'язненими.

Європейські пенітенціарні правила вказують, що особи, засуджені до позбавлення волі, повинні утримуватися тільки в пенітенціарних закладах, тобто в закладах, призначених для утримання саме цієї категорії ув'язнених. Також правила звертають увагу на роздільне тримання різних категорій засуджених, допускаються відступи від вимог про роздільне утримання, передбачених у п. 8, для того, щоб надати ув'язненим можливість спільно брати участь в заходах, які організовуються, проте ці групи завжди розділяються на ніч, якщо тільки ув'язнені не згодні утримуватися разом та адміністрація пенітенціарної установи не вважає, що це буде найбільшою мірою відповідати інтересам усіх ув'язнених.

Згідно з п. 25 зазначених Правил, режим утримання всіх ув'язнених повинен передбачати збалансовану програму заходів. Такий режим повинен давати всім ув'язненим можливість проводити стільки часу в день за межами своїх камер, скільки необхідно для нормальної людської і соціальної взаємодії.

Такий режим повинен також забезпечувати потреби добробуту ув'язнених [44].

Відповідно до положень Правила 3 Мінімальних стандартних правил поводження із в'язнями (Правил Мандели), ув'язнення та інші заходи, які ізолюють особу від оточуючого світу, завдають їм страждання вже в силу того, що вони забирають у цих осіб право на самовизначення, оскільки вони позбавляють їх свободи. Тому, за винятком випадків, коли роздільне утримання представляється виправданим або коли цього вимагає дисципліна, тюремна система не повинна поглиблювати страждань, що випливають з цього положення. Тюремний режим повинен прагнути зводити до мінімуму ту різницю між життям у в'язниці і життям на волі, яка послаблює почуття відповідальності ув'язнених або повагу їх гідності як людської особистості. Відповідно до Резолюції 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р. «Основні принципи поводження з в'язнями» слід докладати і заохочувати зусилля для скасування одиночного утримання як покарання і обмеження його застосування.

Жорстоке поводження може виявлятися у різних формах, окремі з яких є наслідком не якихось навмисних намірів, а, швидше, результатом організаційних недоліків та нестачі ресурсів. Однак ув'язнені особи, незважаючи на створені для них досить пристойні матеріальні умови, не можуть бути залишені наодинці із самими собою протягом тижнів, інколи місяців, будучи замкненими у своїх камерах.

Не менш важливим є закріплення на національному рівні базових правил фізичної ізоляції, які акцентують увагу на небажаності одиночного утримання засудженого як покарання, а також забезпечення роздільного тримання різних категорій засуджених. Необхідно застосовувати усі заходи, щоб фізична ізоляція засуджених не перетворилася на соціальну. За висновками спеціалістів, чим більш різнобічним та міцним є зв'язок із зовнішнім світом, тим менший вплив на поведінку засудженого здійснюють норми асоціального суспільства в місцях позбавлення волі [4, с. 320].

За Європейськими пенітенціарними правилами візити членів родини до в'язня, надання відпусток повинно мати обов'язковий характер у повсякденній роботі пенітенціарних установ. Важливо, що тюремна відпустка має особливе значення у зміцненні сімейних зв'язків, полегшенні соціальної адаптації після звільнення, створенні гуманності у пенітенціарних установах [40]. Короткочасні виїзди за межі установи не можна вважати, на нашу думку, відпустками, визначеними міжнародними стандартами, адже вони мають різні правові підстави для їх реалізації.

Безумовно, короткочасні виїзди, коли засуджений має можливість поїхати за межі місць позбавлення волі та зустрітися із рідними, близькими, попереднім оточенням, дозволяють пом'якшити ізоляцію, закріпити позитивні соціальні зв'язки. За чинним кримінально-виконавчим законодавством засудженим надається можливість побувати за межами місць позбавлення волі у зв'язку із наявністю умов, визначених у ст. 111 КВК України. Так, засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, дозволяються короткочасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами: 1) смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого; 2) стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї; 3) одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана установою виконання покарань, за наявності відповідного висновку лікаря такої установи. При цьому час перебування засудженого поза межами колонії зараховується в строк відбування покарання. Окрім цього, засуджені, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з

полегшеними умовами тримання, мають право на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів.

Хоча передбачені міжнародними нормами відпустки для засуджених та запроваджені в Україні короткочасні виїзди мають різні правові підстави та атрибутивні ознаки, однак вони мають спільну кінцеву мету – зменшення ізоляції засуджених.

В окрему категорію міжнародні стандарти виділяють жінок, засуджених до позбавлення волі на певний строк, та організацію їх ізоляції. Питому вагу засуджених складають чоловіки, а це означає, що переважно виконання позбавлення волі орієнтоване саме на них. Але визнаний принцип рівності засуджених перед законом не означає однаковості при призначенні їм покарання, умов його відбування чи рівності в поведженні. Це зумовлено, окрім міркувань етичного характеру та особливостями психологічного розвитку, ще й певними психофізіологічними особливостями жінок, які більш уразливі у взаємодії з навколишнім світом, аніж чоловіки [108, с.153].

Хоча міжнародні стандарти поширюються на регулювання ізоляції жінок-засуджених, однак вони не завжди враховують фізіологічні та психічні особливості, притаманні цій категорії засуджених. Необхідність врахування особливого положення жінок-правопорушників підкреслювалася ООН неодноразово, зокрема, у 1980 р. на VI Конгресі ООН з попередження злочинності та поведження із правопорушниками була прийнята Резолюція про особливі потреби жінок-ув'язнених, в якій було визнано, що у жінок-ув'язнених виникають специфічні проблеми і що потрібно виробити способи їх вирішення; а також забезпечити неупереджене та рівне ставлення до чоловіків і жінок-правопорушників у процесі арешту, розгляду справи, винесення вироку і під час перебування в ув'язненні [168].

Основні проблеми, які постають при організації ізоляції засуджених до позбавлення волі жінок полягають у такому: невелика кількість засуджених жінок зумовлює невелику кількість місць ізоляції та, як наслідок, віддаленість жінки від родини, друзів; ускладняється можливість спілкування матері та

дитини, яка проживає за межами УВП. На рівні з вказаними вище проблемами варто врахувати також перебування разом із матір'ю дітей у місцях ізоляції та впливу подібних місць на психічний розвиток дитини.

Як наслідок, Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію A/RES/65/229, якою схвалила Правила ООН щодо поводження з жінками-ув'язненими і заходів покарання, не пов'язаних із позбавленням волі, для жінок-правопорушників 2010 р. (Бангкокські правила) [120]. Як вказано у самих правилах – вони не спрямовані на заміну Мінімальних стандартних правил, а навпаки, доповнюють та застосовуються разом із ними. Саме тому деякі норми Бангкокських правил немов продовжують та уточнюють Мінімальні стандартні правила. Так, при регулюванні духовної ізоляції, що полягає в обмеженні контактів жінок із зовнішнім світом, вказується, що побачення жінок із рідними, родиною та дітьми повинні не просто бути дозволені, але й заохочуватися усіма силами. Особливу увагу приділено зустрічі матері та дитини: необхідно дозволити безпосередній контакт між матір'ю та дитиною та створити необхідну атмосферу для спілкування. Стосовно організації фізичної ізоляції, то адміністраціям радять надавати відпустки жінкам-засудженим, тримати їх в установах відкритого типу, мінімізувати застосовування дисциплінарних стягнень у виді одиночного тримання, а до вагітних та жінок із дітьми не застосовувати одиночне тримання взагалі [120]. Як висновок, варто вказати, що ізоляція повинна застосовуватися до жінок у меншому обсязі, особливо неприпустимо ізолювати матір від дитини та родину від жінки. Мінімальний обсяг ізоляції повинен застосовуватися і при застосуванні дисциплінарних стягнень.

Особливості ізоляції жінок-засуджених до позбавлення волі на певний строк в Україні полягають у ряді прав, що дозволяють підтримувати зв'язки жінки із зовнішнім світом, зокрема близькими родичами. Наприклад, засудженим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, може бути дозволено короточасний виїзд за межі виправної колонії на території України для влаштування дітей у родичів, опікунів або в дитячих

будинках тривалістю не більш, ніж десять діб без урахування часу перебування в дорозі (не більше, ніж три доби), а дисциплінарне стягнення у виді поміщення до ДІЗО накладається у розмірі до 10 діб (чоловіки – до 15 діб), також вагітні жінки та ті, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, в дисциплінарний ізолятор, карцер, ПКТ (ОК) не поміщаються [69].

Міжнародні норми поводження із засудженими не просто так виділяють окремо ізоляцію засуджених до позбавлення волі жінок, адже ця категорія засуджених визнається найбільш вразливою, а тому вплив ізоляції має більш негативні наслідки як на особистість засуджених, так і на їх життя. З точки зору міжнародних норм, ізоляція жінок має бути мінімізована та замінитися максимально альтернативними способами покарання.

Останні зміни до кримінально-виконавчого законодавства засвідчили готовність держави до активних реформ у сфері виконання покарань. Україна, отримавши протягом своєї незалежності рекомендації щодо поводження із засудженими від європейської спільноти, почала активно реформувати систему виконання покарань. Прийняття нових КК України та КВК України суттєво вплинуло на процедуру призначення, виконання і відбування покарань, обумовило стратегію і тактику державної політики щодо реформування органів і установ виконання покарань згідно з міжнародними стандартами. Україна прагне дотримуватися міжнародних стандартів у сфері виконання покарань. Про це свідчить як кримінально-правова політика держави, спрямована на гуманізацію системи покарань, так і політика у сфері виконання покарань, спрямована на відповідний процес їх виконання та відбування. Рівень ізоляції, як фізичної, так і соціальної, поступово знижується, що не може не впливати позитивно на процес ресоціалізації засуджених [76].

Але на рівні з позитивними тенденціями все ж залишаються проблеми практичного характеру. Зокрема, 8 листопада 2012 р. Указом Президента України була схвалена Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, в якій чітко було

наголошено на невідповідності умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, нормам національного законодавства та європейським стандартам [123]. Це неодноразово зазначалося в доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також у доповідях авторитетних міжнародних інституцій – Комітету ООН проти катувань, Комітету ООН з прав людини. Різні аспекти тримання під вартою були негативно оцінені Європейським судом з прав людини в рішеннях у справах проти України. Окрім того, зараз вживаються недостатні заходи щодо виконання міжнародних зобов'язань України стосовно створення належних умов тримання засуджених, зокрема в частині переходу від казарменого до блочного розміщення засуджених та збільшення норми жилої площі на одного засудженого.

Також Уповноважений з прав людини в Україні у своїй щорічній доповіді у 2016 році вказала, що «незважаючи на розпочату реформу пенітенціарної системи, результати моніторингових візитів, аналіз та розгляд звернень дають підстави стверджувати, що системні порушення прав людини, у тому числі ті, які можуть бути розцінені як катування та жорстоке чи таке, що принижує гідність людини, поводження чи покарання, продовжують мати місце у діяльності установ виконання покарань та попереднього ув'язнення» [97]. Так, були виділені такі недоліки:

- порушення права на свободу;
- застосування психічного та фізичного насилля до ув'язнених;
- порушення у сфері застосування заходів дисциплінарного впливу;
- порушення права на належні умови тримання [97].

Окрім обов'язку засудженого щодо дотримання вимог ізоляції та режиму у виправних колоніях, у нього є також природні права, а також об'єктивна можливість дотримуватися умов ізоляції. Так, засуджений має розуміти, що окрім відбування покарання, основним змістом якого виступає ізоляція, на нього не будуть покладені додаткові вимоги, не передбачені законодавством України, а також у жодному разі особа не буде піддана

катуванню. Тобто засудженого поміщено в умови ізоляції і покладено обов'язки щодо її дотримання. Зазначимо, що міжнародні структури неодноразово наголошували – незабезпечення прав людини в установах виконання покарань не може виправдовуватися недостатністю коштів. Ідея полягає в тому, що якщо держава вирішує ізолювати особу, то вона повинна брати на себе відповідальність за неї і дотримання її прав.

Якщо у засуджених існує обов'язок дотримання ізоляції, то у працівників, які виконують покарання, також є певні обов'язки зі створення умов ізоляції для засудженого, який опиняється в залежному становищі від персоналу ДКВС України.

Яскравим прикладом, коли співробітники ДКВС України зловживали службовими обов'язками, є справа «Савенко проти України», суть якої зводиться до такого: адміністрація Харківської виправної колонії переконувала пана Савенка добровільно повідомити, що інші засуджені займалися на території закладу якоюсь незаконною діяльністю. Той відмовлявся. Коли усні аргументи не подіяли, в хід пішли катування, результатом яких стала втрата свідомості та низка фізичних ушкоджень потерпілого, зафіксованих експертом-медиком.

Спроби Савенка поскаржитися на дії працівників виправної колонії ефекту не дали. Його змусили сказати, що всі травми він завдав собі сам. У суді він доводив, що був примушений відмовитися від скарг, а також надав висновок медичного експерта з 37-річним досвідом роботи, де зазначалося, що Савенко при всьому своєму бажанні не міг завдати собі таких ушкоджень. Проте переконати вдалося суддів Європейського суду з прав людини. Дослідивши матеріали справи, вони визнали факт катувань щодо Сергія Савенка та зобов'язали Україну виплатити йому компенсацію у розмірі 7 000 євро [183]. Ця справа свідчить про широкі можливості зловживання персоналом ДКВС України своїми владними повноваженнями в умовах ізоляції та про недотримання базових міжнародних стандартів.

Ми вважаємо, що поведінка працівників поза межами закону є неприпустимою. Як зазначав А. Е. Наташев, факти беззаконня є неприпустимими за будь-яких умов сучасної дійсності, вони мають особливу підвищену суспільну небезпеку. Дискредитовані виправні установи мають негативний вплив на виправлення та перевиховання засуджених. Ці факти кінець кінцем зможуть сприяти зростанню рецидивної злочинності. Порушивши закон, неможливо виховати людину в дусі поваги до нього. Навіть ззовні однакові порушення норм закону представниками адміністрації виправно-трудового закладу та особами, які відбувають покарання, за ступенем суспільної небезпеки значно відрізняються одне від одного. Так, якщо один засуджений у відповідь на образу іншого вдарить його, то це, як правило, буде вважатися порушенням вимог режиму та тягне за собою дисциплінарне стягнення. Інакше буде у випадку, коли в аналогічній ситуації подібні дії скоїть представник адміністрації – очевидно, що він вчинить службовий злочин. Необхідно мати на увазі ту обставину, що особи, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають менші можливості щодо захисту своїх законних прав та інтересів [102, с. 13].

9 грудня 1975р. Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Зокрема, ст. 5 цього нормативного акту передбачає, що підготовка персоналу, який забезпечує дотримання закону і підготовка інших офіційних осіб, які можуть нести відповідальність за осіб, позбавлених волі, повинна забезпечити такий стан справ, за якого б повністю враховувалась заборона катувань та інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

У подальшому, виходячи з вимог ст. 5 Загальної декларації прав людини, ст. 7 Пакту та основних принципів, закріплених у Декларації про захист всіх осіб від катувань і інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність видів поводження і покарання, Резолюцією 39/46

Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1984 р. була прийнята Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання. Ця Конвенція була ратифікована СРСР у 1987 р. і того ж року набрала чинності, у тому числі й для України.

Персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, і тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поводження з ув'язненими.

Так, підсумовуючи, слід зазначити, що особа в умовах ізоляції знаходиться не тільки в чужому для себе середовищі, але й в залежному становищі. Вона стає залежною певною мірою від установи і персоналу, на який держава покладає обов'язок виконувати покарання. Особа не розпоряджається своїм життям вільно, а тому не відповідає за нього. Це твердження закріплено в Основних принципах поводження з ув'язненими – тюрми несуть відповідальність за утримання ув'язнених і захист суспільства від правопорушень у відповідності з іншими соціальними завданнями будь-якої держави та її основними обов'язками у сприянні добробуту і розвитку всіх членів суспільства [110]. Тому Конвенція проти катувань та інших жорстоких і нелюдських чи таких, що принижують гідність видів поводження і покарання (1984) також має значення при розгляді питання ізоляції засудженого, яка повинна мати певні межі та керуватися правилами. Проте Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, а також Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання взагалі не містять якихось правил. Вони спрямовані на те, щоб забезпечити можливість інспектування місць утримання осіб, а визначення того, чи є поводження з особою жорстоким та принизливим, покладається на розсуд спеціального органу – КЗК, до складу якого входять високоморальні особи.

Проаналізувавши міжнародно-правові акти у сфері виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі, можемо виділити такі концептуальні елементи ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк:

- позбавлення волі – це один з найсуворіших видів покарання, завдяки основному елементу – ізоляції, яка спрямована на обмеження основних прав та свобод людини і громадянина. Саме тому цей вид покарання повинен застосовуватися тільки у випадку, коли інші покарання, альтернативні позбавленню волі, не відповідатимуть небезпеці вчинюваного діяння;

- ізоляція засуджених не може бути абсолютною. Засуджений, зазнаючи певних правообмежень, усе ж залишається членом суспільства. Це твердження має бути не просто декларативним, але й реалізовуватися на практиці. Міжнародно-правова доктрина передбачає, що засуджений має право на побачення, телефонні дзвінки, листування, зустрічі з адвокатом та близькими, відпустки, що полягають у виїздах за межі установи тощо;

- фізична ізоляція не включає конкретних способів забезпечення, адже кожна держава має свій економічний розвиток, свою правову систему та спосіб забезпечення ізоляції засуджених. Проте міжнародні стандарти поводження із ув'язненими акцентують особливу увагу на недопустимості тривалого одиночного утримання як дисциплінарного стягнення, обов'язковості роздільного тримання певної категорії засуджених. Найсприятливіші умови для відбування покарання існують у закладах, де основний акцент робиться не на фізичних засобах попередження втеч, а на самодисципліні. Бажано, щоб кількість в'язнів у закладі була не занадто великою для того, щоб можна було застосувати індивідуальний підхід. У деяких країнах прийнято, що контингент такого роду закладів не повинен перевищувати 500 осіб. Також міжнародна спільнота особливу увагу приділяє запобіганню тортур та жорстокого поводження із засудженими та відповідно стандартам роботи персоналу місць ізоляції.

Загалом основні вимоги міжнародних стандартів закріплені в національному кримінально-виконавчому законодавстві. Проте на практичному рівні реалізація окремих норм щодо ізоляції засуджених та їх утримання в установах виконання покарань не задовольняє міжнародно-нормативні вимоги. Отже, зараз перед Україною й зокрема – перед ДКВС України постає необхідність продовження проведення комплексної роботи щодо зміни змісту утримання засуджених в ізоляції, спрямованої на затвердження міжнародних стандартів поведінки із засудженими.

Висновки до розділу 1

Узагальнюючи викладене в цьому розділі дисертації, можна сформулювати такі висновки.

1. Аналіз історичних джерел дозволив виділити декілька етапів наукової розробки ізоляції засуджених до позбавлення волі. Встановлено, що перший етап охоплює тривалий період від зародження суспільних відносин та перших ознак державності до початку XX ст. та містить такі ознаки: ізоляція застосовувалася до особи як засіб примусу, при цьому було відсутнє належне правове регулювання; дослідження ізоляції засуджених у працях вчених зводилося до характеристик місць ізоляції і не завжди містили системних знань про ізоляцію як правову категорію.

2. Встановлено, що другий етап розпочався із прийняттям ВТК УСРР 1925 р., де вперше на законодавчому рівні була закріплена ізоляція при характеристиці виправно-трудових установ та класифікації засуджених. Водночас, починаючи з 50-х рр. XX ст., ізоляція засуджених стала займати центральне місце у наукових дослідженнях. У результаті їх аналізу можна виділити декілька підходів до розуміння цього явища: ізоляція розглядалася як елемент кари, що має забезпечуватися режимом (М. О. Беляєв, О. І. Бажанов), як елемент каральної функції режиму (І. С. Ной), як складова позбавлення волі (В. О. Єлеонський), сукупність певних правообмежень (Ф. Р. Сундуrow) та, нарешті, як вимога режиму виконання та відбування

покарань (В. М. Бризгалов, Н. Є. Макагон, А. І. Васильєв, Л. С. Сабліна). Спільною рисою для другого етапу є те, що ізоляцію, як правило, розуміли як відокремлення особи від суспільства, що свідчило про втілення каральних рис у цьому соціальному явищі.

3. З'ясовано, що третій етап дослідження ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк розпочався із здобуттям незалежності України. Більшість сучасних вітчизняних вчених, вивчаючи режим у виправних колоніях, покарання у виді позбавлення волі, так чи інакше розглядали питання ізоляції засуджених. Дослідники розглядали ізоляцію засуджених як зміст позбавлення волі (А. Х. Степанюк, Є. М. Бодюл), як джерело правообмежень при відбуванні покарання (О. Г. Колб), як втілення каральної функції режиму у виправних колоніях (К. А. Автухов, І. С. Яковець). У контексті активного реформування системи виконання покарань, дослідження ізоляції набуває особливого значення. Протягом тривалого часу вона реалізовувалася у виправних і виховних колоніях. Однак у період запровадження європейських стандартів поведінки із засудженими теперішня ізоляція засуджених виявилася такою, що не відповідає суспільним вимогам, які постають перед покаранням. На етапі реформування ДКВС України існує потреба у сучасних дослідженнях, спрямованих на пошук нових підходів до реалізації ізоляції засуджених, саме тому постають питання співвідношення ізоляції і мети покарання, правообмежень, режиму у виправних і виховних колоніях. Констатуємо той факт, що поняття ізоляції засуджених потребує теоретичного уточнення, переосмислення та заповнення прогалин у його розумінні.

4. У результаті аналізу міжнародно-правових стандартів поведінки із засудженими розкрито такі принципові позиції стосовно ізоляції засуджених: 1) ізоляція засуджених не може бути абсолютною – засуджений, зазнаючи певних правообмежень, усе ж залишається членом суспільства; 2) ізоляція не може бути метою державного примусу, а повинна розглядатися як негативний наслідок такого примусу, а тому гарантовані права засуджених до

позбавлення волі мають бути спрямовані на підтримку та зміцнення зв'язків із зовнішнім світом.

5. Дослідження міжнародно-правових стандартів поводження із засудженими підтвердило той факт, що ізоляція засуджених становить джерело правообмежень, які спрямовані як на внутрішній світ особи, так і на фізичну можливість вільно пересуватися, що зумовило поділ ізоляції на духовну та фізичну.

6. Встановлено, що міжнародно-правове регулювання спрямоване на встановлення певних меж духовної ізоляції шляхом визначення кількості побачень, телефонних дзвінків, відпусток для засуджених, спілкування із засобами масової інформації та участі у державних справах. Аналіз міжнародних стандартів поводження із засудженими показав, що фізична ізоляція не включає конкретних способів забезпечення з огляду на економічний розвиток і правову систему окремої держави. На рівні з цим було виділено характерні вимоги до фізичної ізоляції: невелика кількість в'язнів, покамерне розміщення засуджених, найсприятливіші умови для відбування покарання існують у закладах, де основний акцент робиться не на фізичних засобах попередження втеч, а на самодисципліні.

7. Порівняльний аналіз міжнародно-правових стандартів поводження із засудженими та чинним законодавством свідчить про те, що норми кримінально-виконавчого права України у своїй більшості відповідають міжнародним вимогам, однак матеріально-побутові умови у виправних колоніях та реалізація окремих прав засуджених розкривають проблеми у підходах до розуміння та забезпечення ізоляції засуджених.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІЗОЛЯЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ

2.1. Ізоляція засуджених у кримінально-правовому аспекті

Ізоляція як соціальне явище не обмежується застосуванням лише до засуджених до позбавлення волі на певний строк. У результаті аналізу чинного законодавства можна дійти висновку, що держава застосовує ізоляцію у рамках державного примусу ще при таких видах покарання, як арешт та довічне позбавлення волі. Водночас основа ізоляції, яка виявляється в обмеженні свободи пересування та відділення особи від раніше оточуючого середовища, притаманна не тільки покаранню – позбавити волі можуть психічно хвору особу, особу, хвору на туберкульоз, а також у разі застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою та в інших випадках.

Це означає, що ізоляція особи як елемент засобу державного примусу застосовується у багатьох сферах суспільних відносин, та, як наслідок, регулюється різноманітними юридичними галузями, не вичерпуючись лише кримінальною чи кримінально-виконавчою. На рівні з цим, ізолювання хворого на інфекційне захворювання не можна ототожнювати з ізолюванням засуджених до позбавлення волі на певний строк чи арешту. На перший погляд, процесуальні елементи, що полягають у поміщенні особи до спеціальної установи та обмеженні права на вільне пересування, дещо схожі. Однак такі юридичні елементи, як підстава, порядок, мета та наслідки такої ізоляції є зовсім різними і саме виявляють особливість ізоляції залежно від суб'єкта ізолювання.

Теоретичні дослідження ізоляції особи в Україні зараз знаходяться на етапі свого становлення, що зумовлює певні складнощі при дослідженні більш вузького поняття – ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк. Для загального визначення можна взяти за основу поняття ізоляції особи, яке

навів Р. С. Маковик. Він обґрунтував, що ізоляція особи полягає у примусовому, від імені держави тимчасовому правовому обмеженні соціальних зв'язків особистості з раніше оточуючим її середовищем та природним середовищем проживання (мікросередовищем) у спеціально встановлених і обладнаних державою місцях, встановлених компетентним органом [114, с. 16].

Однак це визначення не розкриває змісту, мети та характерних ознак саме ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк. Більше того, при виділенні означених особливостей ізоляції засуджених варто враховувати чинне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство. Так, ст. 63 КК України визначає, що позбавлення волі на певний строк полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Окрім цього, ст. 102 КВК України визначає ізоляцію як одну із основних вимог режиму у виправних і виховних колоніях. Проте це прямо не вказано. Зазначена стаття має назву «Режим у колоніях та його основні вимоги», тільки з цього ми можемо зробити висновок, що ізоляція у зазначеному контексті визначена законодавцем як вимога режиму.

Наявне правове регулювання ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк залишає нерозкритим зміст та інші істотні елементи цього соціального явища, що складають його як повнозначну правову категорію. Логічно, що заповнення теоретичних прогалин покладається на науку кримінально-виконавчого права.

Наукові погляди більшості вчених збігаються в тому, що ізоляція засуджених, виходячи з юридичної конструкції ст. 63 КК України, є змістом позбавлення волі. Водночас ізоляція засуджених виступає вимогою режиму у виправних колоніях відповідно до ст. 102 КВК України. Виникає запитання щодо співвідношення ізоляції як змісту позбавлення волі й ізоляції як вимоги режиму та відповідному змістовному наповненню. Відповідь на це запитання лежить у площині матеріалістичної діалектики.

Виходячи із законів діалектики, будь-якому явищу притаманні зміст і форма. Якщо зміст це сукупність елементів, сторін, властивостей, зв'язків і тенденцій, що складають цей предмет, процес, явище, то форма – це спосіб організації предметів і процесів, які становлять зміст [32]. Ізоляція засуджених як соціальне явище не є винятком. Фактично існує ізоляція засуджених як правова категорія, передбачена нормами матеріального (кримінального) права, що означає зміст покарання та передбачає певний перелік обмежень прав і свобод. На рівні з цим кримінально-виконавче право визначає ізоляцію як процедуру (процес) виконання покарання. Можна припустити, що ізоляція як зміст позбавлення волі та ізоляція як вимога режиму співвідносяться між собою як зміст і форма. Така діалектична єдність пояснює відмінність між цілями, функціями й ознаками досліджуваного нами соціального явища та зумовлює необхідність розглядати ізоляцію засуджених у двох аспектах – у кримінально-правовому, який передбачає, що ізоляція включає в себе певні правообмеження, що складають позбавлення волі як таке, та у кримінально-виконавчому, що визначає основні напрями організації та способи відокремлення засуджених.

До сьогодні подібний підхід не враховували при дослідженні ізоляції засуджених, однак він пояснює правильне розуміння мети та відповідно функцій кожного з її аспектів.

Кримінальний кодекс України тлумачить покарання як захід примусу, що полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Водночас ізоляція засуджених у науковій літературі однозначно розуміється як зміст покарання у виді позбавлення волі на певний строк. За законами формальної логіки, можна зробити висновок, що ізоляція засуджених акумулює в собі правообмеження, які встановлені вироком суду та законом для зазначеного виду покарання. Це твердження вбачається у самій конструкції ст. 63 КК України. Законодавець відрізняє поміщення до УВП закритого типу та ізоляцію засудженого: «Покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до

кримінально-виконавчої установи закритого типу», – це свідчить, що ізоляція наділена більшим правовим змістом, ніж поміщення засуджених до установи закритого типу та підтверджує тезу про те, що ізоляція виступає не одним із правообмежень, а саме їх джерелом, що і складає її зміст як категорії права.

В аспекті дослідження таких обмежень необхідно зазначити, що в Україні проголошено на конституційному рівні загальновизнаними типами правового регулювання два основоположні, базові принципи: загально-дозвільний – «дозволено все, що не заборонено законом» та спеціально-дозвільний (чи дозвільний) – «заборонено все, що прямо не дозволено законом», або, інакше кажучи, «дозволено лише те, що прямо передбачено законом». У науковій літературі зазначають, що спеціально-дозвільний принцип стосується посадових осіб, усі інші громадяни відповідно до ст. 19 Конституції України не можуть бути примушені робити те, що не передбачено законодавством.

Проте засуджені мають особливий статус, на відміну від інших громадян. Заслуговує на увагу думка про те, що в основу аналізу правового статусу засуджених може бути покладена теоретична формула, відповідно до якої виділяються три види правового статусу особи: загальний статус громадянина України, спеціальний та індивідуальний (конкретний). За такого підходу правовий статус засуджених є правовим статусом окремої групи громадян, які об'єднані за такою видовою ознакою, як відбування покарання у виді позбавлення волі, тобто різновидом спеціального статусу особи [81, с. 8].

Аналіз правообмежень засуджених є неможливим без розгляду їх правового статусу. При детальному дослідженні з'ясовано, що правовий статус засуджених є одним із найбільш дискусійних питань науки кримінально-виконавчого права: до сьогодні немає єдиної позиції стосовно його структури. Наукові погляди вчених розділилися стосовно законних інтересів засуджених – чи вважати їх елементом правового статусу засуджених на рівні з правами, чи ні.

Ю. А. Чеботарьова пропонує визначати правовий статус як закріплену нормами різних галузей права сукупність прав, законних інтересів і обов'язків, що визначають і характеризують статус засудженого під час відбування ним покарання [175, с. 65]. Законний інтерес елементом правового статусу засуджених також визнають М. Я. Гуцуляк [31, с. 237] та Ю. А. Кричун [70, с. 85].

Однак привертає увагу своїми аргументами протилежна думка. Так, цікавою видається позиція К. А. Автухова, який не визнає законні інтереси елементом правового статусу засуджених. Свою позицію він обґрунтовує нечіткістю визначення самого поняття «законні інтереси» та складністю розмежування їх із правами засуджених [1, с. 66–70].

Не вважає елементом правового статусу засуджених законний інтерес М. В. Романов, визначаючи правовий статус засудженого як стан засудженого до відповідного виду покарання особи, змістом якого є права, обов'язки, а також обмеження, що випливають з конкретного виду покарання і визначаються правовими нормами. Також цей науковець визнає наявність у засуджених законних інтересів, однак, на думку дослідника, вони виходять за межі його статусу і стосуються його лише у зв'язку зі специфікою реалізації, досягнення цих інтересів особою, яка на певний проміжок часу є засудженою [141, с. 40].

Ми погоджуємося із твердженням про те, що законні інтереси все ж таки є частиною правового статусу засуджених. Хоча права і обов'язки мають найбільше практичне значення для засуджених і складають ядро їх правового статусу, однак не можна заперечувати існування того факту, що окремі права, передбачені статтями 101, 111, 130, 142 КВК України реалізуються лише за певної умови, а точніше – їх законними інтересами.

Переходячи безпосередньо до розгляду прав осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, варто зазначити, що права будь-якої людини – це гарантовані законом міри свободи (можливості) особи, які відповідно до досягнутого рівня еволюції людства спроможні забезпечити її

існування і розвиток, та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей [149, с. 173]. Реалізація цих можливостей залежить безпосередньо від особи. Щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк, то поміщаючи їх в умови ізоляції, держава, окрім обмеження прав, бере на себе обов'язок забезпечити основні права засудженого з огляду на те, що самостійно реалізувати деякі з них засуджений об'єктивно не може. А тому вважаємо за доцільне більш детально проаналізувати правообмеження, що обумовлені ізоляцією засуджених.

На думку деяких вчених, дуже складно (а інколи й неможливо) точно і з вичерпною повнотою визначити обсяг усіх обмежень у правах засуджених, передбачених тією або іншою галуззю законодавства. Звідси особливих труднощів зазнають представники адміністрації виправних установ при роз'ясненні засудженим їх прав і обов'язків в період відбування позбавлення волі, закріплених у нормах різних галузей законодавства [175, с. 9]. Проте ми спробуємо проаналізувати обмежувані ізоляцією права засуджених до позбавлення волі на певний строк. Варто враховувати той факт, що ізоляція обмежує права, притаманні загальному правовому статусу особи і громадянина. Видається, що права засуджених до позбавлення волі, викладені у КВК України, – це саме та модель можливої поведінки для засудженого, яка дозволена і гарантується при застосуванні ізоляції до нього. Це свідчить про те, що обмеження, зумовлені ізоляцією, спрямовані на загальний правовий статус людини і громадянина.

У науковій літературі виділяють такі групи конституційних прав і свобод людини та громадянина: громадянські (особисті), політичні, соціально-економічні та культурно-духовні. Ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк або обмежує реалізацію окремих прав і свобод, або у будь-якому разі впливає на процедуру їх реалізації.

На думку більшості вчених, основу правового статусу людини та громадянина складають громадянські (особисті) права і свободи: вони закріплені в найбільшій кількості статей Конституції України (статті 27–35).

Важливим правом у цій групі є право на свободу пересування й вибору місця проживання. Видається, що найбільший вплив ізоляція засуджених чинить саме на нього.

Право на свободу пересування є гарантованою державою за допомогою закону суб'єктивною можливістю людини пересуватися (переміщатися) в необхідному напрямі, використовуючи всі допустимі шляхи та засоби, не порушуючи при цьому права і свободи інших суб'єктів права.

Свобода пересування – це можливість пересуватися (переміщатися) в потрібному напрямі без певних обмежень, використовуючи в межах допустимості, встановленої законом, для здійснення задуманого найбільш ефективні шляхи та засоби. Право на свободу пересування та вибору місця проживання також закріплене міжнародними актами: Загальною декларацією прав людини від 10 грудня 1948 р. (ст. 13), Міжнародним пактом про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. (ст. 12), Протоколом № 4 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 16 вересня 1963 р. (ст. 2). На національному рівні в Україні право на вільне пересування закріплене в Конституції, кодексах та законах. Згідно зі ст. 33 Конституцією України, свобода пересування і право на вільний вибір місця проживання належать кожній людині, яка на законних підставах перебуває на території України, і включають у себе: 1) свободу пересування територією України; 2) право на вільний вибір постійного чи тимчасового місця проживання на території України; 3) право вільно залишати територію України; 4) право громадянина України в будь-який час повернутися в Україну. Перші три складові права на вибір місця перебування можуть бути обмежені законом (але не підзаконним актом). Четверта будь-яким обмеженням не підлягає [62].

Обмеження цього права прямо передбачене Законом України від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», де вказано, що свобода пересування обмежується щодо осіб, які за вироком суду відбувають покарання у виді

позбавлення або обмеження волі. Проте такі обмеження спрямовані не на приниження людської честі та гідності, а є необхідними з огляду на забезпечення певних цілей, таких як: безпека засуджених та персоналу кримінально-виконавчої служби, дотримання правопорядку тощо. Обмеження свободи пересування та вибору місця проживання реалізується шляхом поміщення особи до УВП закритого типу на строк покарання, зазначений у вироку суду.

Не менш важливим невід’ємним правом кожної людини є право на життя. Воно є визначальним, оскільки життя людини – це найвища цінність, усі інші права втрачають свій сенс і значення у випадку смерті людини. На думку П. М. Рабіновича, життя – це стан людини, у якому вона перебуває від моменту автономізації стосовно організму матері під час фізіологічних пологів і до її біологічної смерті [131, с. 117]. Це фундаментальне право можна розглядати у двох аспектах: по-перше, як право особи на свободу від будь-яких незаконних посягань на її життя з боку держави, її представників чи приватних осіб; по-друге, як право особи вільно розпоряджатися своїм життям, обирати спосіб життя, звичайно, якщо це не завдаватиме шкоди інтересам інших людей, держави. Варто зазначити, що це право може обмежуватися виключно у контексті вільно обирати спосіб життя, адже на строк покарання у виді позбавлення волі на певний строк засуджений поміщається до виправної колонії та має підкорятися правилам та режиму у ній. Наприклад, засудженим до позбавлення волі забороняється вживати спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби, грати в настільні та інші ігри з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди, вживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська тощо [68].

Із блоку громадянських прав також обмежуються права на свободу і особисту недоторканність; таємність листування й телефонних розмов, поштових, телеграфних та інших повідомлень.

Наступний блок прав, що підлягають обмеженню у зв'язку з ізоляцією, є політичні права. Реалізація цих прав дає змогу громадянам брати участь у політичному житті суспільства, управлінні державою (статті 36, 38–40 Конституції України).

До політичних належить право брати участь в управлінні справами держави (як безпосередньо, так і через представників). За засудженими зберігається активне виборче право, проте вони обмежені в пасивному – адже не можуть обиратися на виборні посади під час відбування покарання. Хоча підлягає обмеженню право на мітинги, що обумовлено забезпеченням специфічних завдань в межах УВП (наприклад, безпеки), проте засуджені обов'язково користуються правом безпосереднього здійснення громадянами політичної державної влади (референдуми, всенародні голосування з питань державного життя).

Одним із дискусійних залишається питання щодо обмеження виборчих прав на місцевих виборах засуджених до позбавлення волі на певний строк. З огляду на те, що засуджені не беруть участі у місцевих виборах, цікавим є звернення президента Асоціації захисту прав ув'язнених та їх родин, у якому доводилось, що неучасть засуджених та осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, у місцевих виборах, є порушенням їх конституційних прав. Аргументувалося це тим, що у ст. 141 Конституції України зазначено, що до місцевих рад входять депутати, які обираються жителями територіальної громади, усі місця позбавлення волі фактично перебувають на території тієї чи іншої громади, прямо чи побічно контактуючи між собою. Таким чином, особи, які перебувають у місцях позбавлення волі, фактично проживають на території тієї чи іншої громади, а тому мають право висловлювати свою думку щодо процесів, які відбуваються в громаді. Ураховуючи неможливість голосування на місцевих виборах, особи, які відбувають покарання, не можуть обирати депутата тієї чи іншої місцевої ради, який би міг представляти їх інтереси в громаді, як її мешканців [121, с. 46].

Проте необхідно зазначити, що засуджені постійно в колонії не проживають, а лише на строк покарання поміщені туди для відбування покарання. Засуджені не обирали це місце проживання, а підкорилися державному примусові. Саме тому їх реєстрація за місцем колонії не проводиться, як і не виникає право на обрання влади місцевого самоврядування на території, де розташована УВП. Це означає, що засуджені обмежені у праві голосування на місцевих виборах.

Значному обмеженню підлягають соціально-економічні та культурні права і свободи, до яких належать: право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом; право на працю; право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; право на відпочинок; право на соціальний захист; право на житло; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; право на освіту; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості; право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (статті 41–54 Конституції України). Усі ці права і свободи є взаємопов'язаними між собою, а це означає, що обмеження одного може потягнути за собою й обмеження інших. Необхідно вказати, що майже всі права цього блоку підлягають обмеженню тією чи іншою мірою. Так, право на працю, яке було закріплене Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 р. обмежується об'єктивними чинниками – засуджений зможе реалізувати свій творчий потенціал тільки залежно від наявності виробничих потужностей УВП [75].

Окрім обмеження прав і свобод змінюється і процес їх реалізації. Аналіз обмежуваних прав і свобод свідчить про те, що всі права піддаються обмеженню або в контексті їх забезпечення, або ж у контексті реалізації. Це

означає, що під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк засуджений або взагалі не може скористатися певним правом (наприклад, правом бути обраним на виборні посади, самостійно обирати місце проживання), або реалізація певних прав набуває специфічних рис (наприклад, право на культурний розвиток).

Але, обмежуючи повний перелік прав засуджених осіб, держава надає їм права, які не можуть обмежуватися в жодному разі: право на отримання інформації про свої права та обов'язки, порядок та умови відбування покарання, на гуманне ставлення до себе та на повагу гідності, на правову допомогу, на оскарження дій та рішень органів влади, на працю, на освіту, на охорону здоров'я, право на державне пенсійне забезпечення за віком та інвалідністю, на користування досягненнями культури, на наукову та технічну творчість, на відпочинок тощо. Також ст. 107 КВК України визначила перелік прав спеціально для засуджених до позбавлення волі.

Варто зазначити про прямі (юридичні) та непрямі (фактичні) правообмеження, які обумовлюються фактом ізоляції. Юридичні обмеження прав передбачені чинним законодавством та прямо вказують на те, що особа, знаходячись в УВП, не може робити. Фактичні правообмеження прямо в законі не прописані, проте вони впливають із законодавчих норм. Наприклад, засудженому не забороняється прямо відвідати концерт чи спортивний захід, проте це впливає з огляду на те, що він не може самовільно залишати межі виправної колонії відповідно до ст. 107 КВК України. Фактичні правообмеження притаманні (і це не є позитивною тенденцією) саме для кримінально-виконавчого законодавства. Основна причина цього полягає в тому, що кримінально-виконавче законодавство містить переважно норми процесуального права, коли кримінальне – матеріального. Загальноприйняте, що правообмеження встановлюються лише нормами матеріального права, а процесуальні норми слугують для їх забезпечення. Так, КК України прямо вказав, що позбавлення волі полягає в ізоляції та поміщенні засудженого в УВП закритого типу. Безпосередня реалізація цього виду покарання

передбачена нормами Кримінально-виконавчого кодексу України. При забезпеченні ізоляції засуджених та поміщенні в КВУ закритого типу саме і виявляється, що процедурні норми зумовлюють появу фактичних правообмежень для засудженого. Такі правообмеження є віддзеркаленням процесуальних норм кримінально-виконавчого права, і вони мають право на існування в рамках, необхідних для виконання відповідного покарання.

Поряд із цим необхідно зазначити, що до засудженого необхідно застосовувати тільки ті обмеження, що обумовлені фактом ізоляції, є недопустимим використання обмеження прав засуджених, що не впливають з позбавлення волі на певний строк. Так, п. 2 коментаря Європейських пенітенціарних правил вказує, що позбавлення волі не означає, що засуджені автоматично позбавляються своїх політичних, цивільних, соціальних, економічних, культурних прав: «особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були позбавлені за законом чи на підставі рішення суду, яким вони були засуджені» [38, с. 132].

Необхідність окреслити права, які можуть обмежуватися при відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, пов'язана з тим, що такі обмеження чітко усі не прописані, а логічно обумовлюються фактом ізоляції, тобто перебування особи в установі закритого типу. Проте із факту ізоляції може впливати будь-яке правообмеження, у такому разі можливе зловживання правами осіб, засуджених до позбавлення волі. Важливо врахувати, що держава має владу над особою тільки в контексті формування законослухняної поведінки, а щодо культурних, релігійних, ідеологічних переконань, то це суверенне право особи.

На основі наведеного вище аналізу прав засуджених, можна зробити висновок про те, що ізоляція дійсно виступає джерелом обмежень прав засуджених до позбавлення волі на певний строк. Для узагальнення кола обмежуваних ізоляцією прав можна навести класифікацію, яка включає в себе: обмеження свободи пересування; вибір місця проживання; вибір характеру і роду занять, місця роботи; обмеження права визначати свій спосіб життя;

суттєве обмеження спілкування з людьми, які знаходяться на свободі. Варто вказати, що цей перелік був визначений ще у науці виправно-трудового права, проте він залишається й досі актуальним [159, с. 24].

Вважаємо за необхідне розширити коло обмежень, які передбачає ізоляція засуджених, та додати до нього суттєве обмеження статевих зв'язків.

На це обмеження акцентував увагу В. В. Мясніков у своєму науковому дослідженні. Так, вчений розглядав коло правообмежень, що застосовуються до засуджених до позбавлення волі на певний строк, серед яких і виділив обмеження статевих зв'язків [98, с. 21]. Водночас не можна говорити, що обмежується статеві свобода, адже це право повнолітньої і психічно нормальної особи самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати у сфері статевого спілкування будь-якого примусу [104, с. 372]. Право на статеву свободу залишається у повному обсязі в особи незалежно від її статусу, проте статеві зв'язки значно обмежуються на строк виконання покарання у виді позбавлення волі. Засуджений не може дозволити собі статеві зносини в будь-який час та у обраному місці, а може реалізовувати своє право на статеві зносини тільки у передбачений законом час (тривалі побачення) та відведеному для цього місці (кімната для тривалих побачень). Не можна казати про повне позбавлення статевих зв'язків, адже засуджений отримує дозвіл на певну кількість побачень, протягом яких він може задовольняти свої статеві потреби. Але все ж таки відсутність гендерних стосунків та обмеження статевих зв'язків становлять ізоляцію засуджених на рівні з іншими правообмеженнями.

Вищезазначене свідчить про те, що ізоляція передбачає перелік правообмежень, найголовніше з яких – обмеження вільного пересування. Саме воно зумовлює інші, такі як: неможливість вільного вибору місця проживання, суттєве обмеження соціальних та статевих зв'язків тощо. Ці групи правообмежень реалізуються шляхом безпосереднього обмеження прав і свобод засуджених. Також варто підкреслити, що ізоляція є джерелом не будь-яких обмежень, а лише тих, що виникають у зв'язку з розміщенням особи

до кримінально-виконавчої установи закритого типу (як законодавчо визначеного місця ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк).

Усі вказані обмеження прав мають слугувати меті, а не просто безпідставно застосовуватися до особи. Обмежити право будь-якої людини неприпустимо без нагальної суспільної потреби. У цьому конкретному випадку особа підлягає такому обмеженню у зв'язку із вчиненням нею суспільно небезпечного діяння, за що поміщається у якості покарання в умови ізоляції. Оскільки будь-яке покарання має мету, то ізоляція, акумулюючи всі правообмеження засудженого, також відіграє важливу роль у забезпеченні мети покарання.

У рамках реалізації завдань дисертаційного дослідження, актуальним видається дослідження ролі ізоляції засуджених у досягненні мети покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Відповідно до ст. 50 КК України метою будь-якого покарання, зокрема у виді позбавлення волі на певний строк, є кара, виправлення та запобігання вчиненню новим злочинам. Більшість вчених як минулого, так і сьогодення пов'язують ізоляцію саме з реалізацією першої мети – кари. Однак і сама по собі кара становить також неабиякий інтерес з наукової точки зору. Перш ніж виявити співвідношення ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк та кари, доцільно проаналізувати останню.

Досягнутий суспільством рівень правового прогресу в сфері кримінальної політики вимагає, щоб покарання було законним, справедливим, співрозмірним, доцільним, достатнім, ефективним, обґрунтованим і гуманним [155]. Стосовно доцільності кари як мети покарання думки науковців розділилися.

Противники кари обґрунтовують свою позицію тим, що визнання кари метою покарання ототожнюється з обов'язковою відплатою і стражданням, прикриттям примітивної помсти, а також є пережитком минулого і не має сенсу, адже стверджує репресії проти людини, заперечує вищі цінності прав і

свобод людини, перешкоджає побудові гуманного суспільства [93, с. 97–98], [181, с. 23, 28; 188, с. 131, 133].

Цікава думка про неможливість визначення кари як мети покарання була висловлена Н. Л. Березовською, яка вказала, що кара – це не відплата за вчинений злочин, а певні обмеження примусового характеру, що покликані сприяти досягненню мети виправлення злочинця, а також загальної та спеціальної превенції, а тому не може бути метою покарання [12, с.151].

Дійсно, реалізація кари як мети покарання може бути підґрунтям для досягнення інших цілей позбавлення волі, адже потенціал цих правообмежень є і виховним, і превентивним. Думка про те, що кара не є самоціллю, висловлювалася ще за радянських часів І. С. Ноєм [105, с. 29]. Зараз вона має й суто практичні підтвердження. Існує низка можливостей, передбачених чинним кримінальним законодавством, для засуджених до позбавлення волі на певний строк звільнитися достроково: це і умовно-дострокове звільнення, амністія, помилування та заміна покарання більш м'яким.

Ми відстоюємо думку про те, що кара є невід'ємним атрибутом покарання, в основі якого – примус. Вважаємо, що противники кари як мети покарання заперечують не стільки саму кару, скільки зміст, який в неї вкладається. Вони заперечують доставляння засудженому певних страждань, помсти за вчинене ним діяння, відновлення соціальної справедливості через доставляння особі фізичного болю та мук совісті. Проте розуміння і реалізація кари змінюється із розвитком соціально-економічних, політичних, етичних та інших відносин. Сьогодні вона є справедливим осудженням, співрозмірною злочину відповіддю держави та суспільства, вимогою до втілення та відчуття тих втрат та обмежень, які передбачаються законом для особи, що порушила права інших і завдала шкоди всьому суспільству. Оскільки сьогодні покарання не має на меті завдання страждань, кара вже не може розглядатися у тотожності зі стражданнями, болем і т. ін. Ми вважаємо, що реалізація кари у виконанні покарання є його атрибутом, тобто необхідною, сутнісною, а, отже,

невід'ємною якістю, без якої покарання не має своєї визначеності, немислиме, не може застосовуватися [153, с. 62].

Зараз кара засудженого становить систему правообмежень, передбачених для конкретного виду покарання [36, с. 61]. Залежно від тяжкості злочину встановлюється певний обсяг кари, тобто сукупності певних обмежень як той негативний наслідок, спричинений злочином. Держава не повинна і не ставить за мету доставляння цими правообмеженнями страждань засудженому, вона просто встановлює законом межі для міри можливої поведінки особи, яка вчинила злочин, без очікування відповідної внутрішньої реакції цієї особи. Ці межі мають бути співрозмірними вчинюваному діянню, саме тому обмеження прав залежить від виду покарання, до якого засуджено особу.

Видається, що мета кари повинна ставитися перед покаранням, інакше воно втратить свою охоронну функцію, своє значення найсуворішого заходу примусу. Кара є об'єктивно необхідною навіть у сучасному суспільстві у зв'язку з недосконалістю суспільних відносин і відсутністю масової свідомої (соціально активної) мотивації до дотримання норм права [155].

Також слід зауважити, що, призначаючи покарання, у тому числі позбавлення волі на певний строк, не віддається перевага карі чи якійсь іншій одній меті, адже цілі покарання досягаються комбіновано єдиною системою засобів кримінального та кримінально-виконавчого впливу. Так, кара, яка реалізується через застосування правообмежень, безумовно залякує, але й виховує. Виправлення відбувається на фоні цієї кари. Вироблення певних корисних навичок і звичок відбувається в рамках режиму відбування покарання, який може нести як каральний, так і некаральний заряд. Каральний ефект визначає загальне запобігання і разом із виховним ефектом відбивається на спеціальному запобіганні. Підвищення ефективності покарання неможливе шляхом посилення кари безвідносно до інтересів виправлення засуджених, тобто кара не виступає як самоціль. Отже, оптимальний рівень насичення

покарання елементами кари буде мати місце тоді, коли застосування покарання дозволяє досягти всіх цілей.

Якщо безпосередньо розглянути позбавлення волі на певний строк, то усі правообмеження, характерні для вказаного виду покарання, обумовлені, як ми вже вказували вище, фактом ізоляції засуджених. Саме у цьому вбачається співвідношення кари та ізоляції: кара – це система правообмежень, притаманних кожному покаранню, а ізоляція засуджених відіграє основну роль у реалізації карального впливу, адже саме з неї випливають вищевказані правообмеження та заборони, які складають кару як таку.

Цю точку зору підтримували ще радянські вчені. Так, О. І. Бажанов зазначав, що кара виражається в ізоляції та певних правообмеженнях [8, с. 10]. Н. А. Беляєв під карою розумів застосування до правопорушника обмежень за вчинений злочин, але поряд із цим він виділяв ще й страждання [11, с. 61].

Однак за сучасного розумінні покарання ми не погоджуємося із думкою про те, що ізоляція, реалізуючи кару, повинна доставляти страждання засудженому. Кожна особа по-своєму переживає ті чи інші обмеження прав і свобод, проте передбачити страждання особи неможливо. До того ж доставляння страждань особі, винній у вчиненні злочину, не є ані метою, ані завданням органу виконання покарання. А тому кару будуть становити правообмеження при позбавленні волі на певний строк.

Окрім карального значення, не менш важливу роль відіграє ізоляція засуджених за такої мети, як запобігання вчинення новим злочинам, яка вдало поєднує як загальну, так і спеціальну превенції. Особа ізолюється на строк виконання покарання у виді позбавлення волі, позбавляючись тим самим можливості суспільно небезпечної поведінки у соціумі.

А. І. Васильєв та Л. С. Сабліна вказували на спеціально превентивну функцію ізоляції – виключити можливість вчинення ними нових злочинів. На їх думку, ізоляція виявляється у відособленості засуджених від суспільства та один від одного [21, с. 14]. Ми погоджуємося з думкою про те, що поміщення засудженого до КВУ закритого типу фактично унеможливорює вчинення ним

суспільно небезпечної поведінки за межами установи. Проте необхідно вказати, що ізоляція не передбачає повного відділення особи від суспільства. При ізоляції, пов'язаної із позбавленням волі на певний строк, особа обмежується у спілкуванні з оточуючим раніше її середовищем, натомість вона опиняється в іншому середовищі в рамках суспільства. Доречно було б, як вказано у міжнародних актах, не підкреслювати, що особа відділяється від суспільства, а навпаки, стверджувати про те, що вона залишається її повноправним членом. А тому при використанні поняття «ізоляція» в контексті позбавлення волі на певний строк найбільш прийнятне формулювання – ізоляція засудженого, проте не ізоляція від суспільства. Так, дійсно, ізолюючи особу, ми фактично позбавляємо її можливості вчинення нового злочину, але слід враховувати те, що абсолютна ізоляція – неможлива, а тому ускладнюються питання про припинення злочинної діяльності у самому місці позбавлення волі.

Щодо загальної превенції, то виникають певні суперечності з огляду на те, що поки що не існує конкретних соціологічних досліджень цієї проблеми, тому складно сказати наскільки ефективно вирішується проблема загального попередження завдяки покаранню [186, с. 8]. На думку деяких вчених, загальна превенція являє собою залякування – воно є історично сформованим і обґрунтованим, очікувано результативним засобом превентивного впливу і таким, що переважно має місце.

Побутує думка, що загальна превенція ефективно впливає тільки на нестійких осіб, схильних до вчинення злочинів [116, с. 43]. Водночас численні кримінологічні дослідження до цього часу не надали прямих та чітко сформульованих доказів того, що залякування спрацьовує [74, с. 105]. У цьому аспекті цікавою видається «Теорія вартості покарань» Н. Крісті. Так, видатний кримінолог вважає, що набагато більше значення має не страх бути викритим та покараним, а страх, що за покаранням буде слідувати відповідний скандал та зміна соціальної ролі. Державний службовець, який взяв хабар, позбавиться посади. Касира, який допустив розтрату, більше не візьмуть на аналогічну

роботу. Вчитель, який вчинив розпусні дії, не зможе працювати в освітній сфері [74, с. 106].

Узагалі залякування тривалий час розглядалося як самостійна мета будь-якого покарання, причому йому надавалося провідне, суто утилітарне значення – «щоб іншим не кортіло такого робити». Починаючи з І. Бентама, який вважається одним із засновників теорії залякування, прибічники цієї ідеї навіть розглядають злочинця як «жертву», яку належить принести в інтересах загального попередження [153, с. 28]. В англійській літературі досить часто використовується вислів судді XVIII ст. при винесенні ним смертного вироку: «Ти будеш повішений не тому, що ти вкрав вівцю, а тому, аби інші не могли красти овець» [72, с. 144].

Хоча радянський вчений В. О. Єлеонський зазначав, що страх щодо втрати власної свободи можна поєднати із виховним впливом, без усвідомлення засудженим втрати свободи неможливе виховання у них суб'єктивної відповідальності перед суспільством та державою [40, с. 13], дієвість та ефективність загальної превенції як мети покарання остаточно доведена не була. За результатами проведеного нами анкетування, де на запитання: «Чи зупинить особу від вчинення злочину страх опинитися в умовах ізоляції?» – 63 % засуджених до позбавлення волі на певний строк відповіли ствердно (див. додаток А).

Наступною метою покарання є виправлення. Аналіз юридичної та іншої літератури показує, що вчені продовжують пошуки підходів до визначення змісту виправлення засудженого як мети покарання. За часів СРСР вагомий внесок у наукову розробку критеріїв, що визначають поняття виправлення засуджених, внесли такі відомі вчені: М. О. Беляєв [11], О. В. Бриліантов [17], О. С. Михлін [91], І. С. Ной, [106], О. Л. Ременсон [137], А. А. Рябінін [144], М. І. Тітов [162], О. В. Ус [169], В. А. Уткін [170]. У пострадянський період цій проблемі присвятили свої праці вчені у галузі кримінально-виконавчого права. Можна виділити роботи М. І. Макаренко [83], М. С. Рибак [143], А. Ф. Сизого [147],

С. М. Смирнова [150], А. А. Синичкіна [146], Л. В. Яковлєва [183]. На теренах незалежної України досить плідно у цьому напрямі працюють такі вчені, як: В. А. Бадира [7], І. Г. Богатирьов [14], Т. А. Денисова [36], О. В. Таволжанський, А. Х. Степанюк [152], І. С. Яковець [27] та ін.

Аналіз наведених позицій стосовно змісту поняття «виправлення засудженого» показує, що переважна більшість вчених (П. Г. Володарський [25, с. 46], Ю. М. Ємельянов [42, с. 356], В. А. Ломако [80, с. 111], І. С. Ной [105, с. 114]) сходяться на думці та пов'язують виправлення з усуненням суспільної небезпеки особи, тобто таким впливом покарання, у результаті якого засуджений під час і після його відбування не вчинить нового злочину. Виходячи з таких позицій, на перший погляд видається спірним, що утримання засуджених в умовах ізоляції сприяє виправленню засуджених. Проте ізоляція стає ефективним способом усвідомлення особою свого діяння та відмови від скоєння злочинів через страх опинитися в умовах ізоляції. І хоча ізоляція самотійно не здатна на виправлення та ресоціалізацію осіб, проте ст. 6 КВК України наводить перелік основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, серед яких ізоляції немає. Проте порядок виконання і відбування такого виду покарання (режим) передбачає ізоляцію, а також логічним є те, що саме ізоляція дозволяє застосовувати всі заходи виправного впливу.

Аналіз обмежуваних ізоляцією прав засуджених та співвідношення її з метою покарання, а також правове регулювання покарання у виді позбавлення волі на певний строк дозволили виділити атрибутивні ознаки ізоляції засуджених у кримінально-правовому аспекті:

1. Ізоляція як зміст позбавлення волі зумовлює систему правообмежень для засуджених.
2. Доцільність – усі правообмеження, що зумовлені фактом ізоляції, застосовуються виключно для забезпечення мети покарання.
3. Обов'язково юридична підстава застосування ізоляції засудженого – вирок суду, що передбачає покарання у виді позбавлення волі

на певний строк. Так, аналізуючи конституційні норми, не можна говорити про поняття «ізоляція засудженого», якщо немає достатньої юридичної підстави. Натомість у такому випадку мова йтиме про незаконне позбавлення волі. Ізолювати особу – це виключна прерогатива держави в особі відповідних компетентних органів. Інакше необхідно вказати, що незаконна ізоляція особи становить визначені у КК України склади злочинів, а саме: незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146), захоплення заручників (ст. 147), незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151). Ізоляція – суттєве обмеження природних прав, а тому вона може існувати лише у правовому полі та повинна чітко регламентуватися законодавством України. Хоча такі злочини за зовнішніми ознаками правообмежень збігаються за обсягом із ізоляцією, проте не можуть бути такими, оскільки ізоляція визнається заходом державного примусу, що означає правове підґрунтя правообмежень.

4. Відносність ізоляції засуджених – вона не є абсолютною, а полягає в обмеженні, і аж ніяк не позбавленні прав і свобод засуджених. Незважаючи на поміщення особи в УВП, засуджений від звичного оточення потрапляє в інше, і аж ніяк не позбавляється його взагалі. Однаково засуджений продовжує спілкуватися з іншими засудженими, співробітниками виправної колонії, а також підтримує соціальні зв'язки. Тобто абсолютна ізоляція особи не досягається у процесі виконання покарання, пов'язаного з позбавленням волі на певний строк.

5. Строковість – існує протягом встановленого у вирокі суду строку. Так, ізоляція застосовується до засуджених протягом виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, проте особа може бути звільнена від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк за визначеними у законі підставами: у разі умовно-дострокового звільнення, хвороби тощо. Це означає, що ізоляція буде застосовуватися до засудженого з моменту поміщення до установи закритого типу до моменту звільнення з неї: тривалість перебування в умовах ізоляції залежить від поведінки засудженого та інших підстав. Важливим є те, що при залишенні меж УВП під вартою засуджений

продовжуватиме зазнавати усіх зазначених вище правообмежень, а тому ми вважаємо, що ізоляція поширюватиметься і на конвоювання також.

6. Поряд із вищевказаним необхідно зазначити ще одну суттєву ознаку – саме ізоляція засуджених є підставою для розмежування таких видів покарань, як позбавлення волі та обмеження волі. Ми вже наголошували, що позбавлення волі на певний строк знаходить свій вияв в ізоляції засудженого та поміщенні його до КВУ закритого типу. Натомість обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Думки багатьох вчених збігаються у напрямі, що фактично ізоляція все ж таки наявна, оскільки особа хоча і знаходиться у виправних центрах без охорони, але ж нагляд і контроль адміністрації за нею здійснюється, хоча КК України вказує на відсутність ізоляції як сутнісної ознаки покарання у виді обмеження волі. Ознаки ізоляції, характерні при позбавленні волі, певною мірою знаходять свій вияв і при обмеженні волі: обмеження свободи пересування, свободи вибору місця проживання чи перебування, особистої свободи та деяких інших особистих прав характерні для обох видів покарання [73, с. 252].

Деякі вчені, проводячи межу між позбавленням та обмеженням волі, відмічають, що відмінність полягає лише у ступені ізоляції особи від суспільства, більшій чи меншій її інтенсивності. Цю думку вперше було висловлено П. Г. Кушніром [72, с. 130], а потім перейнято багатьма іншими науковцями, які вважали, що найважливішим елементом ізоляції є істотні обмеження спілкування засудженого з вільними людьми, а тому саме за цим єдиним показником і проводили розмежування між обмеженням та позбавленням волі, адже в осіб, засуджених до обмеження волі, є більше можливостей для спілкування з людьми на волі. Під час виконання покарання у виді обмеження волі у своїй сукупності обмеження особистих прав і свобод засудженого не створюють такої ізоляції, як при позбавленні волі. Це дає можливість стверджувати, що процес виконання цього виду покарання дійсно

не пов'язаний із повною ізоляцією від суспільства [77, с. 162]. Проте варто зазначити, що і позбавлення волі на певний строк також не характеризується повною ізоляцією, тим паче від суспільства.

Виходячи із самої назви покарання – обмеження волі – стає зрозуміло, що певні права будуть піддаватися обмеженню. Такі правообмеження не настільки глобальні, що характеризувалися б як позбавлення волі, проте вони все одно мають місце. Ми з'ясували, що законодавець в основі розмежування позбавлення та обмеження волі покладає саме ізоляцію засуджених. Проте для більш глибокого вивчення необхідно приділити увагу тому, що таке воля.

Поняття «воля» дуже тісно пов'язане з поняттям «свобода», проте волю можна визначити як свідому регуляцію суб'єктом своєї діяльності та поведінки, що забезпечує подолання труднощів при досягненні мети [65, с. 48]. Формально свобода волі означає, що людина сама може вибирати та визначати собі цілі, цінності, засоби їх реалізації, а також нести відповідальність за свій вибір. Поняття «воля» співвідноситься зі «свободою» так: «свобода» – це не стільки можливість вибору в конкретній ситуації, скільки реалізація своєї волі. Таким чином, розглядаючи свободу у співвідношенні із волею, бачимо, що свобода є необхідною, істотною і невід'ємною властивістю волі, тобто її атрибутом, зовнішнім її виявом. Свобода – наявність деяких варіантів поведінки, воля – це поводити себе так, як хочеться особі. Якщо особа поводить себе так, як воліє, то це свобода, проте, якщо обмежити варіанти поведінки, що не підпадають під розуміння особи, то можна говорити про обмежену волю – особа вибирає із запропонованих варіантів.

Виходячи з вищевказаного, при покаранні, що полягає в обмеженні волі – вибір можливої поведінки ширший. Державний примус не звужує алгоритм життя людини, залишаючи за нею відносне право обирати можливу поведінку та більше можливостей для реалізації своєї волі. При позбавленні волі існує єдиний можливий варіант поведінки, передбачений нормативними актами та забезпечений персоналом кримінально-виконавчої служби, де особа

позбавлена можливості діяти так, як вважає за необхідне, підкоряючись режиму. Фактично в обох видах покарання обмежуються права і свободи особи, проте від кількості та ступеня правообмежень залежить, який вид покарання відбуває особа.

Наведені вище ознаки ізоляції засуджених дозволяють навести власне визначення. Отже, ізоляція засуджених у кримінально-правовому аспекті – це один із основних елементів змісту позбавлення волі на певний строк, що полягає в передбаченому законом і встановленому вироком суду обмеженні прав особи і громадянина шляхом поміщення до кримінально-виконавчої установи закритого типу для досягнення мети покарання. На нашу думку, це визначення найповніше розкриває зміст ізоляції засуджених у кримінально-правовому аспекті.

Наведені вище дослідження, викладені у цьому підрозділі, аргументують думку, що ізоляція засуджених є загальноприйнятим відображенням позбавлення волі на певний строк, незмінним атрибутом зазначеного виду покарання. Проте її застосування та змістовне наповнення залежать від соціального, культурного та економічного розвитку суспільства. Діалектична єдність змісту та форми зумовлює дослідження ізоляції засуджених не тільки у кримінально-правовому аспекті, але й у кримінально-виконавчому.

2.2. Ізоляція засуджених у кримінально-виконавчому аспекті

Закріплена на законодавчому рівні ізоляція засуджених на практиці реалізовується в КВУ закритого типу (виправних колоніях) і виявляється в конкретних правилах поведінки як для засуджених, так і для персоналу. Норми кримінально-виконавчого права переважно мають процедурний характер та фактично виявляються у конкретних способах забезпечення ізоляції.

Відповідно до ст. 102 КВК України ізоляція представлена основною вимогою режиму у виправних колоніях. Взаємозв'язок ізоляції та порядку

виконання відбування покарання акумулює нашу увагу на останньому, адже неможливо розглядати окремо частину явища без загального його розуміння. Ця позиція ускладняється у зв'язку з тим, що режим у виправних колоніях сам по собі є предметом багатьох наукових пошуків: протягом останніх 5 років було захищено щонайменше 3 дисертаційних дослідження у напрямі вивчення режиму у виправних колоніях, але остаточно думки та погляди щодо його вимог та ролі при виконанні покарань не приведені до єдиного знаменника, хоча глибоке та повне дослідження є цілком обґрунтованим з огляду на те, що саме режим виступає інструментом, за допомогою якого відбувається сам процес реалізації покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Коротко розглядаючи режим у ретроспективі, важливо зазначити, що досить значну увагу окресленим питанням встановленого порядку виконання та відбування покарань приділила наука виправно-трудового права за радянських часів. Підсумком її досліджень стало глибоке й досить повне вивчення перш за все поняття «режим», яке було розроблене на основі ст. 28 ВТК УРСР. Хоча цей нормативний акт не давав визначення режиму, водночас були вказані основні вимоги режиму в місцях позбавлення волі: обов'язкова ізоляція засуджених, постійний нагляд за ними; точне і неухильне виконання ними своїх обов'язків; різні умови утримання залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи і поведінки засудженого (деякі з них перейшли в Кримінально-виконавчий кодекс України, зокрема, досліджувана нами правова категорія «ізоляція засудженого»). У гл. 5 «Режим у місцях позбавлення волі» ст. 28 ВТК УРСР були врегульовані лише особливості режиму у виправно-трудовах колоніях, СІЗО та тюрмах, як правило, виражені у врегулюванні прав та обов'язків засуджених, закріпленні чітких вимог внутрішнього розпорядку дня в колонії, придбання засудженими продуктів харчування і предметів першої потреби, одержання засудженими посилок, передач і бандеролей, надання побачень і телефонних розмов із родичами та іншими особами, зміни умов тримання осіб, засуджених до позбавлення волі тощо. Таким чином, законодавець, не

розкриваючи поняття режиму, визначив його зміст через призму заборон та обмежень, закріпивши межу можливого в поведінці засудженого до позбавлення волі, а тому сутність та зміст режиму розглядали надто вузько, вбачаючи в ньому ізоляцію, нагляд, обшуки, перегляди певних речей, заборони тощо.

Оскільки виправно-трудове законодавство не наводило легального визначення режиму, тогочасна наука виправно-трудового права запропонувала різні за конструкцією визначення режиму, що за своїм змістом інколи мало чим відрізнялися одне від одного. Плеяда вчених виправно-трудового права вбачала в режимі певний уклад, спосіб життя засудженого, який відтворює зміст покарання, його правообмеження, полягає у дотриманні засудженим певних правил поведінки, обумовлених особливостями відбування покарання у виді позбавлення волі, необхідністю сумісного мешкання на одній території, в одному приміщенні багатьох людей антисоціальної спрямованості [156, с. 167]. Праці А. А. Ахмадєєва та А. І. Васильєва [6, с. 7], В. М. Бризгалова та М. Є. Макагона [19], Е. А. Говорухіна [28], А. І. Васильєва та Л. С. Сабліна [21, с. 14] значно вплинули на формування наукової думки стосовно порядку виконання та відбування покарання, а також володіли головною відмінністю від більшості сучасних – вони мали практичну спрямованість та були спрямовані на вдосконалення конкретних прогалин у практиці виконання та відбування покарання.

Підсумовуючи думки радянських вчених щодо режиму у виправно-трудових колоніях, ми дійшли висновку про те, що загальна концепція режиму здебільшого походить від визначення, що наводилося у науці виправно-трудового права. Проте вчені, вивчаючи режим у колоніях, приділяли увагу виконанню покарання, не розглядаючи у сукупності з ним відбування покарання. На нашу думку, це не дозволяло повністю проаналізувати таке складне явище, як режим у виправних колоніях.

Сучасне кримінально-виконавче законодавство у поняття «режим у виправних колоніях» вкладає як порядок виконання, так і порядок відбування покарання. Необхідно зазначити те, що при визначенні режиму законодавець вдається до того, що дає визначення йому двічі у КВК України. Стаття 6 КВК України зазначає, що одним із основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим). Стаття 102 КВК України формує поняття режиму як встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує: ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених.

Співвідношення цих визначень можна описати як загальне та особливе. Визначення, наведене у ст. 6 КВК України, є загальним поняттям режиму щодо будь-якого покарання. А визначення режиму, передбаченого у ст. 102 КВК України, стосується режиму виключно у виправних колоніях, що є тотожним до покарання у виді позбавлення волі (це покарання виконується тільки в установах закритого типу – у виправних колоніях). Із цього можна зробити деякі висновки – режим притаманний усім покаранням, а отже він є елементом покарання, а вже залежно від виду покарання він буде набувати тих чи інших ознак.

На думку професора А. Х. Степанюка, режим виявляє свою здатність служити деякому набору цілей і завдань, і сам виявляється сукупністю певних можливостей, що дозволяє визначити його як засіб різних цілей та завдань. Ось чому режим можна розглядати і як засіб виправлення засуджених, і як засіб виконання та відбування покарання [152, с. 216–217]. Держава від імені суспільства примушує особу суттєво змінити свій звичний уклад життя, але вже в умовах, які визначає режим виконання і відбування покарання. Ураховуючи це, режим має зводити до мінімуму різницю між умовами життя

в колонії та на волі, як це і рекомендовано міжнародними стандартами поводження із засудженими.

Після прийняття КВК України вчені продовжують розробляти концепцію режиму покарання, зокрема режиму у виправних колоніях, адже цей правовий інститут стає чи не найголовнішим елементом покарання. При визначенні ролі режиму окремі вчені вважають, що «режим визначає спосіб життя всіх засуджених, які перебувають в місцях позбавлення волі, включаючи їх спілкування із зовнішнім світом і один з одним, а також персоналу, включаючи його професійні та посадові обов'язки. Навіть обсяг і зміст виховної роботи певною мірою залежать від режиму, тобто режим активно створює умови відбування покарання» [4, с. 43].

Як слушно зазначає О. В. Лисодєд, режим в УВП – це певний порядок виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, що досягається шляхом реалізації чітко встановлених і впорядкованих правил поведінки в УВП, сукупність яких, у свою чергу, і є змістом режиму, тобто режим – порядок – правила – режим [48, с. 30].

К. А. Автухов проаналізував низку дефініцій поняття «режим» та виявив як зараз тлумачиться ця правова категорія: сукупність правил поведінки засуджених; порядок виконання покарання, життя і праці засуджених, тримання в УВП, виконання-відбування покарання, реалізація кримінально-правової кари; діяльність адміністрації УВП; правопорядок [1, с. 136].

Останні наукові дослідження визначають, що режим – це врегульований нормами кримінально-виконавчого законодавства України порядок виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави від злочинних посягань; створення умов для виправлення й ресоціалізації засуджених; запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами; забезпечення ізоляції засуджених, постійного нагляду за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їх прав і законних інтересів; безпеки

засуджених і персоналу; застосування прогресивної системи відбування покарання [145, с. 8]. Проте це формулювання спрямоване не на розкриття сутності такого складного явища, як режим виконання і відбування покарань. Учений об'єднав загальне і спеціальне значення режиму, додавши мету кримінально-виконавчого законодавства. Поєднання декількох норм, різних за своїм спрямуванням, не виражають чіткого значення і сутності режиму, адже ст. 6 вказує на режим покарання, а ст. 102 на режим у виправних колоніях.

А. Х. Степанюк пропонує найбільш вдале, на наш погляд, визначення поняттю «режим». На його переконання, режим покарання – це встановлена кримінально-виконавчим законодавством сукупність правил поведінки засуджених (режим відбування покарання) і заходів, що здійснюються органами й УВП, спрямованих на досягнення цілей покарання (режим виконання покарання) [67, с. 117]. Погоджуємося з думкою К. А. Автухова, який відмічає позитивні аспекти цього визначення, такі як дуалістичний характер режиму у виправних колоніях (виконання-відбування) та універсальність застосування цього визначення для інших покарань, а не тільки для позбавлення волі. Також К. А. Автухов пропонує замінити сукупність на систему правил поведінки, аргументуючи це тим, що термін «система» повніше відображає сутність цього явища [1, с. 138].

Якщо взяти за основу визначення режиму, запропоноване А. Х. Степанюком, та внести відповідні зміни до ст. 6 КВК України, тоді виникає запитання про доречність повторного надання визначення режиму у виправних колоніях у ст. 102 КВК України. Адже загальна дефініція визначає цю категорію як систему правил поведінки і заходів, що здійснюються органами й УВП, замість того, щоб перевантажувати КВК України, який за своїм характером є процесуальним нормативно-правовим актом, повторними визначеннями одного і того ж по суті явища. Набагато важливіше було б навести основні норми, які визначають його. А тому ч.1 ст. 102 КВК України, яка наводить визначення режиму у виправних колоніях, логічно не

співвідноситься з іншими, які конкретно визначають правила поведінки в УВП.

Співвідношення режиму у виправних колоніях та ізоляції засуджених, з огляду на те, що ізоляція як елемент режиму не розкривається в жодному нормативному акті, визначити непросто. Проте, безсумнівно, обидва соціальних явища тісно взаємопов'язані, зважаючи на те, що режим у виправних колоніях неможливий без ізоляції, він відштовхується від неї, і саме виходячи з ізоляції сформовано порядок виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. У той же час просто ізоляції недостатньо для забезпечення такого покарання, як позбавлення волі на певний строк для досягнення його мети. Взаємозв'язок ізоляції засуджених та режиму у виправних колоніях нормативно закріплений, зважаючи на те, що ізоляція виступає головною його вимогою і ним же забезпечується. На цьому етапі державотворення та підходах до розуміння режиму видається, що зазначене співвідношення є виправданим, хоча повністю не розкриває складних зв'язків між цими поняттями. Так, уже було зазначено про припущення, що ізоляція засуджених у нормативному закріпленні виступає основною вимогою режиму (прямо це не вказано), яка ним забезпечується. Однак, на нашу думку, не можна говорити про те, що режим забезпечує ізоляцію, швидше встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами. Порядок виконання і відбування покарання передбачає ізоляцію засуджених, адже для цього виду покарання вона виступає змістом, і саме через конкретні правила поведінки для засуджених та заходи, що здійснюються органами УВП, знаходить свій вияв.

Ізоляція у кримінально-виконавчому аспекті може поділятися на види залежно від об'єктивних підстав. Хоча це питання є дискусійним, однак, у рамках цього дослідження ізоляція засуджених поділяється на фізичну та духовну відповідно до характеру обмежувальних прав.

Деякі вчені вважають, що при виконанні покарання у виді позбавлення волі особа зазнає лише фізичної ізоляції, яка полягає у переліку

правообмежень, що стосуються вибору місця проживання, вибору роду занять, вільного пересування, ведення індивідуального способу життя. На думку Р. С. Маковика, в юридичному сенсі особа буде вважатися ізольованою, лише коли зазнає повного переліку даних правообмежень [84, с. 19]. Фактично забезпечити обмеження вільного пересування, вибору місця проживання та інших зазначених вище обмежень можна шляхом поміщення засудженого за обгороджену територію. У попередньому розділі ми акцентували увагу на тому, що майже всі права особи, засудженої до позбавлення волі на певний строк, підлягають обмеженню, а тому вважаємо за необхідне більш детально зупинитися на духовній та фізичній ізоляції та шляхах їх забезпечення у кримінально-виконавчому законодавстві.

Духовна ізоляція у науці кримінально-виконавчого права як окреме поняття не виділена. Однак вона є похідною від фізичної та відповідно до міжнародно-правових стандартів із засудженими вона повинна бути зменшена до мінімуму, адже характеризується обмеженням спілкування та можливістю втрати соціальних зв'язків. Видається, що духовна ізоляція з одного боку є тим негативним наслідком, що спричиняє сам факт утримання особи в межах виправної колонії, однак з іншого – це потужний інструмент для державних органів з метою впливу на засуджених. Так, засудженим до позбавлення волі на певний строк гарантується певна кількість побачень, надається право листування, придбання літератури у вигляді книг, газет, журналів, а також зустрічі з адвокатом тощо. Водночас, залежно від поведінки засуджених рівень духовної ізоляції може знижуватися чи навпаки – підвищуватись.

Деякі автори схильні вважати, що ізоляція «людини від суспільства сприяє руйнуванню особистості та втраті соціально корисних зв'язків» [184, с. 402]. Насправді вона лише підвищує ризик втрати таких зв'язків, і дійсно є неприйнятною для сьогодення.

Обмеження духовної ізоляції чітко виражене і полягає у встановленій кількості побачень, переліку телепередач, які не дозволено дивитися, обмеженні кількості примірників книг та журналів, які дозволяється мати при

собі засудженому, забороні листування між особами, що не є родичами, які перебувають у місцях позбавлення волі. Важливим є те, що духовна ізоляція хоча й небажане явище, проте вона логічно випливає із необхідності засуджених перебувати в межах УВП, а також не позбавляє особу прав, а лише призупиняє або ж обмежує їх використання протягом строку покарання у виді позбавлення волі.

Відслідкувавши законодавчі зміни, внесені за декілька останніх років, відмічаємо позитивну тенденцію до зменшення духовної ізоляції. Держава усвідомлює важливість підтримки соціально корисних зв'язків засудженого та надає максимально широкі можливості підтримувати їх. Нерідко звільнені з місць відбування покарань, втративши родинні зв'язки, поповнюють ряди осіб без певного місця проживання і продовжують займатися злочинною діяльністю. Відповідно кримінально-виконавче законодавство передбачає право засудженого на короткострокові та тривалі побачення (короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі – до трьох діб). Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами у присутності представника колонії. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, усиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Стаття 110 КВК України знаходить своє втілення також у нових ПВР від 29 грудня 2014 р., де зазначено, що у разі тяжкої хвороби засудженого, що загрожує його життю, начальник закладу охорони здоров'я ДКВС України надає дозвіл близьким родичам та подружжю засудженого відвідати його. Таке відвідування до чергових побачень не зараховується. Тривалі побачення при реєстрації шлюбу надаються позачергово.

Перші побачення, крім побачень з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, а також захисником у

кримінальному провадженні, що здійснює свої повноваження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, засудженому надаються після переведення його з дільниці КДР до дільниці ресоціалізації, оскільки перебування у дільниці КДР не передбачає отримання побачень.

Наступне побачення надається після закінчення періоду, що дорівнює частині строку відділення тривалості року на кількість відповідних побачень, на які засуджений має право протягом року. Відхилення від визначеного строку не може перевищувати п'яти діб. Важливо, що невикористані в поточному періоді побачення на наступний період не переносяться. А також об'єднання побачень або поділ одного побачення на декілька періодів не дозволяється. Засудженим за їх бажанням дозволяється замінити тривалі побачення короткостроковими. У всіх випадках короткострокові побачення не можуть тривати менше двох годин, а тривалі – менше доби, якщо на коротших строках не наполягають особи, які перебувають на побаченні [119].

За результатами проведеного нами анкетування, на запитання: «Як Ви вважаєте, чи необхідно збільшити кількість побачень засудженим до позбавлення волі на певний строк?» – ствердну відповідь надало 67 % опитаних працівників УВП (див. додаток Б). Отже, варто акцентувати увагу на важливості побачення як для засудженого, так і для його близьких родичів, а тому вважаємо за доцільне вдосконалювати кількість і якість наданих побачень для засуджених з метою підтримки зв'язків із зовнішнім світом.

Щодо позитивної тенденції до зменшення духовної ізоляції, то ст. 111 КВК України передбачила для засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоніях середнього рівня безпеки та виховних колоніях, короточасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з винятковими особистими обставинами. Це підтверджує той факт, що ізоляція

не є самоціллю, а лише вимушеним заходом державного примусу, а тому у разі вказаних у законі підстав засуджений може виїхати за межі УВП для вирішення окремих питань, пов'язаних зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого, стихійного лиха, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї, одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана на території відповідного місця позбавлення волі.

Листування засуджених дозволяється без обмеження кількості листів. Проте кримінально-виконавче законодавство забезпечує не тільки зв'язок з близькими родичами та оточуючим раніше середовищем, але й бути в курсі останніх новин, мати можливість одержувати в бандеролях, посылках і передачах, а також без обмеження придбавати за рахунок коштів, які є на їхніх особових рахунках, літературу через книготорговельну мережу, письмове приладдя, передплачувати газети і журнали. Засудженому дозволяється мати при собі не більше десяти примірників книг, кількість газет і журналів віднедавна не обмежується. Варто вказати, що обмеження у зберіганні примірників книг провадиться лише з урахуванням можливості їх зберігання при собі.

Одним із досягнень у зниженні духовної ізоляції, враховуючи вимоги сучасності, є право засуджених на користування глобальною мережею Інтернет. Через рік з моменту прийняття цієї норми правом на користування глобальною мережею Інтернет уже скористалося понад 2300 засуджених [54]. Зараз кожна виправна колонія забезпечує це право засуджених. І хоча процес реалізації користування Інтернетом засудженими має перелік недоліків і потребує подальшого доопрацювання, проте користування такими програмами, як Skype, та відвідування інформаційних сайтів дозволить як підтримувати зв'язки з близькими, так і сприятиме подальшій адаптації засудженого після відбування покарання та усвідомленню того, що він є повноправним членом суспільства.

Для забезпечення права засуджених, які тримаються у дільницях ресоціалізації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівнів безпеки, користуватися глобальною мережею Інтернет обладнуються комп'ютерні класи (місця) в окремих приміщеннях цих виправних колоній, які розташовуються поза межами локальних дільниць відділень соціально-психологічної служби. Для засуджених, які тримаються у дільницях посиленого контролю виправних колоній, ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки, комп'ютерні класи (місця) обладнуються безпосередньо на території цих дільниць та секторів [119].

Після надання у 2014 р. права засудженим до позбавлення волі на користування глобальною мережею Інтернет виник ряд проблем, що потребували вирішення на законодавчому рівні. Так, не було зрозуміло стосовно можливості залишати коментарі на сайтах, скачувати з них інформацію у вигляді текстових файлів, можливості реєстрації на них. Ні КВК України, ні підзаконні акти до цих пір не дають відповіді на вказані запитання. Однак 7 вересня 2016р. був прийнятий Верховною Радою України Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» № 2490а, норми якого спрямовані на усунення зазначених прогалин. Так, зміни та доповнення, викладені в означеному нормативно-правовому акті, направлені на вдосконалення порядку використання Інтернету: пропонується надання можливості засудженим створювати електронну поштову скриньку та користуватися нею під контролем адміністрації УВП. Однак адміністрація УВП може ознайомлюватися із змістом вхідних та вихідних повідомлень у разі, якщо це необхідно з огляду на індивідуальні ризики окремих засуджених [125]. Таке положення дозволить засудженим користуватися тими інформаційними веб-сайтами та програмами, де встановлена вимога реєстрації електронної поштової скриньки, наприклад Skype.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» встановлює ще одну норму, яка зможе якісно покращити користування Інтернетом – перелік сайтів, до яких дозволяється доступ, формується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, та за заявою засуджених може бути доповнений адміністрацією УВП сайтами, зміст яких не суперечить вимогам цієї статті [125].

Раніше адміністрація УВП самостійно обирала коло дозволених інформаційних ресурсів, що породжувало необґрунтовані відмови у відвідуванні засудженими тих чи інших веб-сайтів. Затвердження переліку загального для всіх УВП сприятиме покращенню регулювання цієї проблеми. Поряд із цим є певні сумніви стосовно необхідності регламентації порядку користування глобальною мережею Інтернет на рівні КВК України. Зараз розвиток інформаційних технологій здійснюється швидкими темпами, а відповідні зміни до закону вносити набагато складніше, ніж до підзаконних нормативних актів. Видається, що суттєвим недоліком цього законопроекту є перевантаження його нормами, характерними для підзаконних актів.

Також адміністрація УВП забезпечує надання засудженим телефонних розмов без обмеження їх кількості у визначений розпорядком дня час. З метою реалізації права на телефонні розмови усіх засуджених, які відбувають покарання в установі, тривалість розмови одного засудженого не повинна перевищувати 15 хвилин. Для проведення телефонних розмов у визначеному адміністрацією УВП місці встановлюються таксофони та забезпечується наявність засобів рухомого (мобільного) зв'язку, які перебувають на обліку установи.

Вищевказане свідчить про те, що засуджений, перебуваючи у виправній колонії, залишається членом суспільства, має змогу зустрічатися зі своїми близькими, телефонувати, дізнаватися про події у країні і світі через періодичну літературу, мережу Інтернет, навіть у виняткових обставинах

виїжджати за межі УВП. Проте духовна ізоляція все ж присутня: вона пропорційно взаємопов'язана із фізичною – це означає, що чим більший обсяг фізичної, тим більший обсяг обмежень у духовній сфері.

Логічно розглянути у взаємозв'язку із духовною – фізичну ізоляцію. Вона, у свою чергу, поділяється на зовнішню (основну) та внутрішню (додаткову). Зовнішню ізоляцію слід розуміти як відокремлення осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, від їх звичного середовища та поміщення в УВП. Особа буде вважатися такою, що знаходиться в УВП, коли знаходитиметься в межах периметру інженерно-технічних засобів охорони виправної колонії.

Внутрішня ізоляція потребує окремого детального розгляду. УВП закритого типу, які реалізують покарання у виді позбавлення волі на певний строк, представлені трьома рівнями безпеки: мінімальним (із загальними та полегшеними умовами тримання), середнім та максимальним. У виправних колоніях мінімального та середнього рівнів безпеки створюються такі дільниці: КДР; ресоціалізації; посиленого контролю; соціальної реабілітації. У колонії максимального рівня безпеки представлені такі самі структурні дільниці, окрім соціальної реабілітації. Указані дільниці ізолюються одна від одної. Для жіночих колоній не створюється максимальний рівень безпеки. Це означає, що засуджені, починаючи від прибуття до установи та протягом строку відбування покарання, тримаються в умовах ізоляції не тільки від зовнішнього світу, але й у межах установи. Проте ми вважаємо, що рівень внутрішньої ізоляції не є однаковим для всіх засуджених. Ми не беремо до уваги дільницю КДР, адже вона утворюється у всіх колоніях і в ній тримаються новоприбулі засуджені до колонії.

Під час перебування в дільниці КДР не передбачені будь-які побачення, окрім як із адвокатом, що викликає певне обурення у правозахисників, проте таке положення пояснюється просто: новоприбулі засуджені підлягають медичному обстеженню, первинній психодіагностиці і психолого-педагогічному вивченню – все це має бути проведене у стислі строки – 2 тижні.

У дільниці посиленого контролю тримаються засуджені, які систематично (два та більше разів) вчиняють злісні порушення установленого порядку відбування покарання, що загрожують безпеці персоналу, засуджених або інших осіб. У виправних колоніях для тримання засуджених жінок дільниця посиленого контролю не створюється [68].

Кожна дільниця відрізняється рівнем ізоляції в межах колонії. Рівень ізоляції вимірюється розміром наданих засудженому прав. Так, дільниця соціальної реабілітації характеризується найменшим рівнем ізоляції, тоді як дільниця посиленого контролю – найвищим.

Окрім самих дільниць, де відбувають покарання засуджені, необхідно враховувати заходи дисциплінарного впливу, які полягають у: 1) поміщенні засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у ДІЗО з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до чотирнадцяти діб, а засуджених жінок – до десяти діб; 2) поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, у карцер без виведення на роботу на строк до чотирнадцяти діб; 3) переведення засуджених, які тримаються у виправних колоніях, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до ПКТ (ОК) на строк до трьох місяців [68].

У цьому випадку особа зазнає ізоляції не тільки фізичної, але й духовної – вона позбавлена права протягом строку дисциплінарного стягнення підтримувати зв'язок із зовнішнім світом – через листування, телефонні дзвінки (телефонний дзвінок може бути дозволений тільки з дозволу начальника установи у виняткових обставинах) та побачення, у неї відсутня можливість читати періодичні видання, дивитися телепередачі, а також, за умови не виведення на роботу, особа позбавляється можливості спілкування з іншими засудженими. З цього випливає декілька положень: по-перше, на рівень ізоляції впливає поведінка засудженого, по-друге, дисциплінарне стягнення у виді поміщення засудженого до ДІЗО та ПКТ є за обсягом

обмежувальних прав найсуворішим видом ізоляції. Саме тому перед поміщенням засуджених у ДІЗО, карцер, ПКТ (ОК) начальник медичної частини (черговий лікар) зобов'язаний провести їх огляд.

Цей вид ізоляції, з огляду на його суворість, застосовується у разі безуспішності інших заходів впливу, він характеризується обов'язковою юридичною підставою застосування вказаного стягнення, а також чітко визначеним строком застосування. З цілковитою впевненістю можна стверджувати, що перебування ПКТ є найсуворішим видом ізоляції як духовної, так і фізичної, а тому підвищений інтерес з боку правозахисників та світової спільноти досить виправданий. На думку В. О. Човгана, необхідно скасувати необґрунтовані правообмеження, такі як заборона телефонних розмов та побачень у ДІЗО. Їх необґрунтованість впливає із такого: «У Загальних стандартах, зокрема, міститься рекомендація (п. 61 21-ї Загальної доповіді 2011 р.): «Як це і з іншими режимами, які застосовуються до ув'язнених, принцип, що ув'язнений поміщений в одиночну камеру, повинен підлягати лише тим обмеженням, які необхідні для їх безпечного і впорядкованого утримання, повинен дотримуватись. Крім того, щоб мінімізувати негативні наслідки, до яких його застосування може призвести, повинні бути здійснені особливі зусилля стосовно тих, хто утримується в умовах тривалого одиничного ув'язнення і тих, хто перебуває тривалий строк в одиночній камері, як таких, що потребують особливої уваги. Не обов'язково застосовувати підхід «все або нічого». Кожне обмеження повинно застосовуватися тільки в разі потреби, яка відповідає оцінці небезпеки кожного в'язня» [180, с. 12]. У цьому випадку під формулюванням «все або нічого» розуміється такий підхід, за якого усім засудженим забороняється вчиняти чи не вчиняти якісь дії, володіти якимись предметами без будь-якої попередньої процедури індивідуалізації, тобто без можливості накладання таких обмежень тоді, коли вони дійсно необхідні. Натомість застосовується автоматичне обмеження у правах усіх засуджених із певним статусом (у цьому випадку, наприклад, статусом такого, що перебуває в ДІЗО, ПКТ). Виходячи з

вищенаведеного, заборона телефонних дзвінків усім особам, які перебувають у ДІЗО/ПКТ, суперечить Загальним стандартам КЗК. Так само їм суперечить і заборона побачень засудженим, які поміщаються до ДІЗО/ПКТ (ОК), враховуючи відсутність належних обґрунтувань для таких обмежень, а також їх автоматичний характер [174, с. 11].

Ця думка заслуговує на увагу, хоча й містить певні суперечливі твердження, адже такий рівень ізоляції застосовується тільки за умови, коли інші заходи виправного впливу не мали результату, тобто за умови, що до засудженого вимушено застосовується найсуворіший вид стягнення. Його змістом є суттєва духовна ізоляція. У зв'язку з цим слід зазначити, що з'ясування сутності дисциплінарних стягнень, які застосовуються до засуджених, цікаве насамперед тим, що засуджені – це особи вже покарані, тобто мають особливий правовий статус, і все ж навіть у цих умовах держава спроможна посилювати на них примусовий вплив. Продовжуючи логіку Ж. Карбоньє, який стверджує, що правові форми примусу (на відміну від неправових) характеризуються інтенсивними видами впливу, подібну ситуацію можна було б назвати правовим примусом уже всередині правового примусу [138, с. 19]. Диференціація поміщення до ДІЗО та ПКТ з можливістю надання телефонних розмов та побачень позбавить цей вид стягнення свого карально-виховного характеру. За результатами анкетування, проведеного серед персоналу УВП, на запитання: «Чи є дієвим заходом стягнення таке посилення ізоляції, як ДІЗО або поміщення в карцер, ПКТ (ОК)?» – 76 % респондентів відповіли ствердно (див додаток Б). Це означає, що вказаний спосіб посилення ізоляції, на думку персоналу УВП, має достатній вплив для забезпечення правопорядку. Водночас, якщо буде вирішено застосувати до особи поміщення в ДІЗО та ПКТ зі збереженням телефонних розмов та побачень, необхідно розглянути доцільність застосування цього виду стягнення взагалі, чи можливо застосовувати менш суворий захід державного примусу. Ми вважаємо, що в цьому випадку увага науковців та законодавця має бути спрямована на уточнення підстав застосування зазначеного виду

дисциплінарного стягнення для більш чіткого окреслення кола осіб та дисциплінарних проступків.

Рівень внутрішньої ізоляції полягає у різних умовах тримання: залежно від поведінки засудженого і ставлення до праці та навчання, його правовий статус може змінюватися, зокрема, обсяг прав як у бік послаблення правообмежень, так і у бік посилення останніх. Під зміною умов тримання в межах однієї УВП розуміється одночасне збільшення або скорочення всіх передбачених законом правообмежень, які виникають у зв'язку з переведенням до іншої дільниці (колонії іншого рівня) [69, с. 323].

Засуджений, перебуваючи у різних дільницях, має різну кількість побачень, а також різні можливості щодо підтримки соціальних зв'язків (наприклад, виїзд за межі виправної колонії). Таке становище приводить до висновку, що ізоляція засуджених як певний набір правообмежень у межах внутрішньої ізоляції може бути різною. На основі аналізу правового регулювання функціонування структурних дільниць можна виділити окремі види ізоляції в межах УВП. Необхідність поділу внутрішньої ізоляції зумовлена потребою визначення структури цього явища для системного та всебічного її вивчення. Логічно поділити внутрішню ізоляцію на загальну, спеціальну, посилену та полегшену. Такий поділ пояснюється наявністю відповідних структурних дільниць у колоніях різних видів безпеки.

Загальна ізоляція характерна для відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк для основної маси засуджених, які перебувають у дільниці ресоціалізації мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки.

Полегшена ізоляція притаманна дільниці соціальної реабілітації, а також мінімальному рівню безпеки з полегшеними умовами тримання, адже відповідно до КВК України у вказаних дільницях та колоніях встановлюється однаковий правовий режим для засуджених. Полегшена ізоляція пов'язується із певним ступенем виправлення засудженого: якщо особа довела, що стає на шлях виправлення, то вона має можливість послабити ізоляцію шляхом

переведення в межах установи чи матиме право на заміну покарання більш м'яким, а також після фактичного відбуття передбаченого КВК України строку.

Посилена ізоляція пов'язана із дільницею посиленого контролю. Рівень забезпечення ізоляції шляхом охорони та нагляду значно вищий – у дільниці посиленого контролю виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки засудженим встановлюється режим, передбачений для тримання засуджених у виправній колонії максимального рівня безпеки. У дільниці посиленого контролю виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки засуджені тримаються в ізольованих жилих приміщеннях, а в дільниці посиленого контролю виправних колоній максимального рівня безпеки – у ПКТ. Спеціальна ізоляція виникає при поміщенні в ДІЗО, переведенні до ПКТ (ОК), оскільки її рівень значно підвищується. Вона також обмежує, як було зазначено вище, і духовну свободу.

Проте ізоляція засуджених може змінюватися як у бік посилення, так і в бік послаблення. У межах УВП можливо зменшити рівень ізоляції шляхом переведення: 1) з ПКТ у звичайні жилі приміщення колонії максимального рівня безпеки; 2) у колоніях мінімального і середнього рівня безпеки з дільниці посиленого контролю до дільниці ресоціалізації; 3) у колоніях мінімального і середнього рівня безпеки з дільниці ресоціалізації до дільниці соціальної реабілітації.

Щодо посилення ізоляційних умов, то це переведення: з дільниці соціальної реабілітації до іншої дільниці; з дільниці ресоціалізації до дільниці посиленого контролю; зі звичайного жилого приміщення колонії максимального рівня безпеки до ПКТ колонії максимального рівня безпеки.

Якщо розглядати зміни ізоляції шляхом переведення до колонії іншого рівня безпеки, то стосовно пом'якшення режиму – це переведення: 1) з ПКТ у колонію середнього рівня безпеки – після фактичного відбуття не менше однієї

четвертої призначеного судом строку покарання; 2) зі звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки в колонію середнього рівня безпеки; 3) з колонії мінімального і середнього рівня безпеки у разі відсутності в них дільниць соціальної реабілітації до колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання.

Щодо посилення ізоляції – це переведення: 1) з колонії середнього рівня безпеки в ПКТ колонії максимального рівня безпеки; 2) з колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання до колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання або повернуті до тих колоній, де вони раніше відбували покарання.

Як бачимо, ізоляція засуджених у кримінально-виконавчому аспекті має динамічний характер і багато в чому залежить від поведінки засудженого, дотримання ним режиму відбування покарання та строку відбування покарання.

Відповідно до ч. 2 ст. 130 КВК України засуджені, які стали на шлях виправлення або сумлінною поведінкою і ставленням до праці та навчання довели своє виправлення, можуть бути у встановленому законом порядку представлені до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [69, с. 429]. Це означає, що за умови позитивних змін у поведінці засудженого особа може позбавитися впливу ізоляції взагалі. І навпаки, при порушенні порядку відбування покарання ізоляційні заходи посилюватимуться. Хоча, зазначимо, що застосовувати абсолютну ізоляцію до особи, що вчинила злочин, неможливо.

Також фізичну ізоляцію можна поділяти залежно від рівня безпеки виправної колонії. У цьому аспекті заслуговує на увагу поділ, запропонований М. С. Пузирьовим, відповідно до якого ступінь ізоляції засуджених може бути різним залежно від рівня безпеки виправної колонії: найвищий – у виправних колоніях максимального рівня безпеки, де певна частина засуджених взагалі відбуває покарання у ПКТ, і найнижчий – у колоніях мінімального рівня

безпеки з полегшеними умовами тримання [128, с. 89]. Зокрема, згідно з останніми змінами, внесеними до ч. 2 ст. 99 КВК України Законом України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI, у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації колоній середнього рівня безпеки засуджені вже тримаються тільки під наглядом без відповідної охорони у житловій зоні [122]. Недоліками запропонованої класифікації є формальні ознаки в основі критеріїв, відповідно, при зміні поділів на рівні безпеки цей поділ ізоляції втратить свою актуальність. Так, на сьогодні ключовими для формування певного об'єму прав засуджених, є не рівень безпеки колонії, а структурна дільниця, в якій особа відбуває покарання.

Окремо необхідно розглянути ізоляцію жінок, засуджених до позбавлення волі. Розуміючи те, що жінки суттєво відрізняються за своєю соціальною роллю та репродуктивними особливостями від чоловіків, законодавець встановив особливий порядок відбування покарання жінками.

Жінки, засуджені до позбавлення волі, відбувають покарання окремо від чоловіків і цим досягається вирішення питання дотримання багатьох моральних норм. Відповідно до чинного законодавства жінки тримаються у виправних колоніях мінімального та середнього рівнів безпеки. Серед виправних колоній для жінок є колонії з будинками дитини, які призначені для тримання жінок, що мають дітей віком до 3 років. У цих колоніях як жінки, які були прийняті до слідчого ізолятора з дітьми, так і ті, що народили дитину під час відбування покарання. При виправних колоніях, у яких відбувають покарання засуджені до позбавлення волі жінки, у разі потреби організовуються будинки дитини. Засуджені жінки мають право влаштовувати в будинки дитини своїх дітей віком до трьох років. Будинки дитини при виправній колонії є дитячим закладом. У такій установі діти перебувають під опікою адміністрації дитячого закладу на повному державному забезпеченні, їм створюються умови, необхідні для нормальної життєдіяльності та розвитку.

Якщо засуджена жінка не виявила бажання проживати в будинку дитини спільно зі своєю дитиною, їй має бути надана можливість вільно спілкуватися з нею без обмежень. Не вважається обмеженням спілкування жінки зі своєю дитиною, якщо від засудженої вимагається відвідувати дитину у час, вільний від виконання покладених на неї обов'язків.

Засудженим жінкам, які сумлінно ставляться до праці, у разі її наявності, та додержуються вимог режиму, постановою начальника виправної колонії за погодженням зі спостережною комісією дозволяється проживання за межами виправної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку. Фактично ця категорія засуджених позбавляється ізоляції, проте за умови виконання покладених на них обов'язків. Засуджені жінки, які проживають за межами установи можуть носити одяг, прийнятний у цивільному вжитку, мати при собі гроші, мобільні телефони, аксесуари до них та цінні речі; можуть без обмеження листуватися, одержувати грошові перекази, посилки (передачі) і бандеролі, витрачати гроші, мати побачення з родичами та іншими особами, користуватися мобільним зв'язком за свій рахунок; користуються правом вільного пересування по території, межі якої визначаються начальником виправної колонії; у разі пологів, хвороби засуджених або їхніх дітей вони можуть поміщатися до місцевих лікувальних закладів охорони здоров'я. Можна говорити про те, що засуджені позбавляються ізоляції з урахуванням того, що вона характерна лише для місця позбавлення волі. Відмінність ізоляції жінок від чоловіків полягає у фізичних якостях залежно від статі (наявності дітей та вагітності у жінок).

Узагалі ізоляція засуджених як вимога режиму не визначається на рівні закону. Проте на основі вищевикладеного аналізу можна зробити висновок про те, що це збірне поняття, яке включає в себе правила поведінки як для засудженого, так і для персоналу виправних колоній. З огляду на те, що правила ізоляції передбачають не тільки відбування, але й виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, певні правила стосуються

й осіб, які безпосередньо виконують його. Так, взаємовідносини персоналу УВП із засудженими ґрунтуються на суворому дотриманні законності. У своїй роботі персонал мусить дотримуватися високих професійних та особистих стандартів. Персонал мусить своєю поведінкою і виконанням своїх обов'язків позитивно впливати на засуджених та викликати в них повагу до себе [119].

Персоналу УВП категорично забороняється встановлювати із засудженими та їхніми родичами будь-які стосунки, що не регламентовані кримінально-виконавчим законодавством та ПВР. Працівники УВП відповідно до своїх повноважень забезпечують ізоляцію засуджених. Проте видається цікавим той факт, що при проведенні опитування працівників УВП, на запитання: «Чи може працівник чітко сформулювати поняття ізоляції засуджених?» – лише половина відповіла ствердно. Близько 45 % зазначили – «приблизно уявляю», що є неприпустимо для осіб, чийі повноваження спрямовані на забезпечення ізоляції (див. додаток Б).

А тому вважаємо за необхідне сформулювати визначення ізоляції засуджених у кримінально-виконавчому аспекті. На основі проведеного аналізу, ми дійшли висновку, що ізоляція засуджених у кримінально-виконавчому аспекті – це вимога режиму у виправних та виховних колоніях, що становить передбачену кримінально-виконавчим законодавством систему правил поведінки для засуджених та персоналу, які визначають розміщення, правила пересування та спілкування із зовнішнім світом осіб всередині УВП.

Варто враховувати, що ізоляція засуджених передбачає як наявність технічних засобів її забезпечення, так і активну роботу з боку персоналу установи, які передбачають певні засоби її забезпечення. Всебічне комплексне вивчення ізоляції неможливе без аналізу засобів її забезпечення.

2.3. Забезпечення ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях

Розглянувши ізоляцію засуджених в її діалектичній єдності як змісту позбавлення волі та як основної вимоги режиму у виправних колоніях,

необхідно відмітити, що відокремлення засуджених від оточуючого середовища та поміщення в УВП – вимушений захід з боку державних органів. При забезпеченні основних прав засуджених важливо враховувати, що ці особи можуть становити суспільну небезпеку.

Відповідно до ст. 1 КВК України метою кримінально-виконавчого законодавства є захист інтересів особи, суспільства, держави [68]. Саме ізоляція покликана убезпечити суспільство від можливої подальшої протиправної поведінки засуджених осіб. Водночас реалізація ізоляції не закінчується при поміщенні в УВП. Усередині установи діють правила, спрямовані на її дотримання, а також існують засоби її забезпечення. Засуджені можуть виконувати правила, а можуть і не виконувати їх, а тому на персонал в УВП покладається обов'язок забезпечення цієї вимоги режиму, який реалізовується через певні засоби.

Ізоляція – неприродне явище для особи, яка вимушена зазнати наслідки свого суспільно небезпечного діяння та обмеження у зв'язку з цим низки своїх прав. Не дивно, що такий стан речей не може задовольнити засудженого, а тому порушення вимог ізоляції з боку засудженого має розглядатися як логічне явище, яке пов'язане із соціальною сутністю людей, природним прагненням свободи. Засоби забезпечення ізоляції спрямовані на дотримання певних правил, а також запобігання порушення вимог ізоляції. Про актуальність дослідження та вдосконалення засобів забезпечення ізоляції свідчить аналіз статистичних даних та способів порушення ізоляції засудженими. Ізоляція як вимога режиму акумулює в собі правила поведінки як всередині установи, так і визначає порядок спілкування із зовнішнім світом. Відповідно засуджений може порушити або зовнішню ізоляцію, або внутрішню. Порушення вимог зовнішньої ізоляції передбачає недозволений зв'язок із зовнішнім світом, а також подолання зовнішніх огорож, тобто втечі з місць позбавлення волі. Щодо аналізу показників про втечі засуджених з УВП та статистики потрапляння заборонених предметів до виправних колоній, необхідно вказати на окремі проблеми в забезпеченні ізоляції

протягом 2014 р. Так, за даними ДПтС України протягом 2014 р. було допущено 13 втеч з установ закритого типу, 34 втечі з дільниці соціальної реабілітації, 64 ухилення від відбування покарання у виді неповернень та самовільних залишень. За оперативною інформацією станом на перший квартал 2016 р. унаслідок втеч у розшуку перебувало 15 засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Небезпека втечі полягає не в ухиленні злочинця від відбування покарання, а в тих потенційних наслідках, які можуть настати в процесі його вчинення: напад на охорону та заволодіння зброєю; вбивство вартових— осіб, які здійснюють конвоювання; вбивство співробітників і використання їх одягу та документів для виходу з установи; захоплення заручників та ін. Втікачі можуть вчиняти злочини з метою придбання одягу, грошей, заволодіння транспортними засобами, документами, що засвідчують особу, та ін. Збільшення часу перебування злочинця на волі криміналізує його особистість, що може завдати шкоди суспільству, його громадянам. Засуджений, який вчинив втечу, є кримінально небезпечним джерелом у сенсі як заподіяння матеріальної шкоди громадянам, так і створення загрози їх здоров'ю та життю. Дії засуджених, які вчинили втечу, спричиняють процеси, що дезорганізують діяльність не тільки виправних установ, але і всієї кримінально-виконавчої системи, а також інших правоохоронних органів, створюють загрозу громадській безпеці. У суспільстві формується думка, що система установ для тримання злочинців, не здатна забезпечити їх ізоляцію [9, с. 217, 239].

Скоєні втечі виступають індикатором проблем у забезпеченні охорони УВП. Серед них можна зазначити: значний некомплект (приблизно 10 % від штатної чисельності), це означає, що людський ресурс, який здебільшого виконує покладені обов'язки з охорони, недостатній для реалізації поставлених завдань; уже не доцільно говорити про застаріле оснащення УВП, адже цей недолік вже достовірно встановлено. А ось проблема повільної модернізації інженерно-технічних засобів охорони була порушена нещодавно. Так, за 2014 р. планові показники щодо переоснащення УВП були виконані

лише на 59 %, не беручи до уваги якості такого переоснащення з огляду на те, що єдиний відомчий наказ №158, який затверджує інструкцію з обладнання об'єктів інженерно-технічними засобами охорони, був прийнятий понад 15 років тому та не зазнавав змін з огляду на розвиток протягом останніх років досягнень у сфері охорони.

Вищевказані проблеми забезпечення зовнішньої ізоляції роблять можливими не тільки втечі з виправних колоній, але й проступки, спрямовані на порушення ізоляції, передбачені адміністративним законодавством. Йдеться про передачі (спроби передач) заборонених предметів особам, які відбувають покарання. Як свідчить практика діяльності СІЗО та УВП, вони є найпоширенішими способами порушення ізоляції [165].

Можна погодитися з думкою, що суспільна небезпека проступків полягає не тільки у посяганні на діяльність УВП, але й у зниженні ефективності застосування до засуджених заходів виправлення [165]. Окрім того, як наслідок, створюються умови для вчинення ними порушень режиму відбування покарання, а в окремих випадках і злочинів. Зараз адміністративна відповідальність є ключовим примусовим заходом, встановленим законодавцем щодо недопущення отримання особами, яких тримають у СІЗО та виправних колоніях, заборонених предметів, а також здатним підтримувати правопорядок та протистояти проступкам, які посягають на режим утримання в УВП України.

При потраплянні заборонених предметів на територію установи виявляється неефективність та/або прогалини у забезпеченні ізоляції. Серед негативних аспектів цього явища можна виділити, по-перше, те, що воно безпосередньо сприяє порушенню нормальної діяльності державних органів із виконання кримінального покарання та реалізації ними всього комплексу заходів впливу на осіб, які утримуються в цих установах. Зокрема, для запобігання проникненню заборонених предметів доводиться відволікати велику кількість співробітників від виконання своїх прямих обов'язків (на супровід транспортних засобів, патрулювання, проведення позапланових

обшуків та ін.), витратити значні кошти на створення різних технічних пристроїв, що ускладнюють незаконну передачу заборонених предметів. По-друге, проникнення заборонених предметів у виправні установи створює вогнища напруженості, конфліктні ситуації, які нерідко є умовою здійснення різних правопорушень, у тому числі й дій, що дезорганізують роботу виправних установ. Нарешті, по-третє, вживання наркотичних засобів, алкогольних напоїв, лікарських та психотропних речовин рослинного або синтетичного походження, зводить нанівець усі зусилля, що вживаються для повернення засуджених до нормального способу життя [99, с. 85–86].

Шляхи потрапляння заборонених предметів можна представити таким чином: контрольно-пропускний пункт (далі – КПП) з пропуску людей, КПП з пропуску автотранспорту, кімната з прийому посилок і передач, через співробітників виправних колоній України, а також перекиди через лінію огорожі (як ми вказували, один із каналів потрапляння заборонених предметів до УВП – це перекидання. Останнім часом у зв'язку із недостатнім забезпеченням ізоляції цей вид потрапляння заборонених предметів набув неабиякого поширення у зв'язку з невеликою юридичною відповідальністю та легкістю його здійснення [24; 33; 46; 111]).

Окремої уваги у світлі людського ресурсу потребує проблема передачі заборонених предметів через співробітників ДКВС України. Так, у 2015 складено 15 адміністративних протоколів стосовно працівників ДКВС України, переважно за фактами скоєння корупційних діянь, пов'язаних із доставкою заборонених предметів засудженим. Зазначені правопорушення відрізняються особливою небезпекою з огляду на те, що особи, які покликані забезпечувати ізоляцію засуджених, навпаки стають суб'єктом правопорушення. Це приклад, коли зменшення «людського фактору» при забезпеченні ізоляції може покращити стан її забезпечення. Отже, держава визнає особливу суспільну небезпеку порушень зовнішньої ізоляції, як наслідок, встановлює як кримінальну, так і адміністративну відповідальність.

Порушення внутрішньої ізоляції полягає в недотриманні правил щодо локалізації, внутрішнього переміщення у виправній колонії, що також охоплює низку порушень, які мають переважно меншу суспільну небезпеку та тягнуть за собою здебільшого дисциплінарну відповідальність.

Вищевказані порушення ізоляції свідчать про важливість всебічного розгляду та дослідження основних засобів її забезпечення. Так, можна виділити дві групи засобів її забезпечення: нагляд за засудженими (технічні та процедурні засоби забезпечення), охорона засуджених (фізичні засоби забезпечення, до яких можна віднести структуру будівлі виправної колонії, стіни, паркани, сигналізації). Розглянуті нижче засоби забезпечення ізоляції засуджених спрямовані на забезпечення не тільки її, не обмежуються виконанням тільки режиму, вони є взаємопов'язаними між собою та спрямовані на забезпечення злагодженої роботи виправної колонії в цілому.

Важливе місце у забезпеченні ізоляції засуджених посідає організація та забезпечення нагляду. Відповідно до відомчих нормативних документів нагляд є системою заходів, що спрямовані на забезпечення виконання та відбування кримінальних покарань у виді обмеження волі та позбавлення волі шляхом цілодобового і постійного контролю за поведінкою засуджених у місцях їх проживання та праці, попередження та припинення з їх боку протиправних дій, забезпечення вимог ізоляції засуджених та безпеки персоналу.

Сьогодення примушує знаходити нові способи контролю за засудженими в межах УВП, вдало поєднуючи як людський фактор, так і передові засоби відеоспостереження, при цьому дотримуючись прав засудженого як людини і громадянина. Побутує думка, що нагляд дисциплінує засудженого, допомагає виправитися при цьому [164, с. 12]. Для забезпечення нагляду за поведінкою засуджених у відділеннях соціально-психологічної служби, локальних секторах, камерах, прогулянкових майданчиках, у місцях їх праці, їдальнях, клубах, закладах охорони здоров'я адміністрацією УВП встановлюються відеокамери, про що засуджений повідомляється під підпис.

Ще 3–5 років тому системи відеоспостереження слугували в основному допоміжними засобами охорони периметру виправних колоній, та вже сьогодні їхня роль збільшується шляхом практичного застосування на внутрішніх територіях установ, включаючи пости несення служби персоналу, приміщення для тримання окремих категорій засуджених, тощо. Поряд із тим це надає можливість більш якісно виконувати функції контролю дій персоналу, запобігати правопорушенням і злочинам серед засуджених та осіб, взятих під варту, підвищувати рівень безпеки в установі. Проте відеоспостереження є втручанням у приватне життя людини і повинно застосовуватися не в загальному порядку.

З цього приводу варто звернути увагу на рекомендацію КЗК, викладену у своїй доповіді про візит до України у 2013 р.: «Природно, КЗК повністю розуміє, що установлення камер відеоспостереження може бути важливим додатковим інструментом для забезпечення безпеки в загальних зонах ув'язнення (коридори, спортивні зали і т. д.), спеціальних камерах (наприклад, спеціальні камери спостереження, дисциплінарні камери) та прогулянкових майданчиків. Це є значним втручанням у приватне життя ув'язнених, коли відеокамери встановлені в їх власних камерах, зокрема, коли в'язні залишаються там протягом тривалих періодів часу [38, с. 18].

Водночас до прийняття ПВР 29 грудня 2014 р. жоден нормативний акт не регулював застосування відеоспостереження, що логічно викликало обурення як у правозахисників, так і у самих засуджених. Але й зараз ці правила не надають необхідної інформації щодо підстав застосування засобів відеоспостереження, а також їх повний перелік лише вказує, що для забезпечення нагляду за поведінкою засуджених у відділеннях соціально-психологічної служби, локальних секторах, камерах, прогулянкових майданчиків, у місцях їх праці, їдальнях, клубах та закладах охорони здоров'я адміністрацією УВП установлюються відеокамери, про що засуджений інформується під підпис. І це на рівні того, що вже станом на травень 2012 р. в установах ДПтС України експлуатувалося 5090 відеокамер, у тому числі 84 –

в медичних частинах і лікарняних палатах, 1346 – в інших приміщеннях (протягом 2011 р. встановлено 1778 одиниць сучасних технічних засобів охорони). Лише за 2011 р. встановлено 242 системи відеореєстрації (протягом 2007–2010рр. встановлено лише 7 систем), 1183 відеокамери (протягом 2007–2010 рр. – 224 відеокамери). На сьогодні майже кожна виправна установа обладнана засобами відеоспостереження.

Враховуючи важливу роль використання систем відеоспостереження за засудженими при забезпеченні ізоляції, вважаємо за доцільне проаналізувати норми міжнародного та національного чинного законодавства на можливість застосування відеоспостереження.

Відповідно до ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Право на повагу до приватного і сімейного життя» передбачено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. І органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушень чи злочинів, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 63 Конституції України передбачає, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Стаття 103 КВК України передбачає, що адміністрація установ має право використовувати аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби для попередження втеч та інших злочинів, порушень встановленого законодавством порядку відбування покарання, отримання необхідної інформації про поведінку засуджених. При цьому адміністрація виправної колонії зобов'язана повідомити засуджених про застосування технічних засобів нагляду і контролю. Засуджений не має права відмовитися від використання стосовно нього аудіовізуальних та інших технічних засобів.

Додаткове міжнародне регулювання у вигляді п. 51 Європейських пенітенціарних правил передбачає, що пенітенціарний персонал, який спостерігає за засудженими, що перебувають під їхнім контролем, повинен вживати достатніх заходів безпеки, у тому числі із використанням технічних засобів.

Узагалі для забезпечення безпеки осіб та суспільства в цілому відеоспостереження за засудженими допустиме і передбачене, як за міжнародно-правовими нормами, так і за нормами чинного законодавства.

Відповідно до Програми технічного розвитку ДПтС України на 2011–2015 рр. здійснювалося переоснащення сучасними технічними засобами охоронного призначення УВП та СІЗО. Це зумовлює зростання кількості і концентрації технічних засобів, що спрямовано на підвищення надійності охорони об'єктів, якості нагляду за засудженими і особами, взятими під варту, забезпечення їх особистої безпеки та безпеки персоналу. Протягом наступних років відеокамерами заплановано обладнати усі приміщення і внутрішні території установ ДПтС України, де знаходяться (чи можуть знаходитись) ув'язнені та засуджені. А тому виникає нагальна потреба у розробці та прийнятті відповідного акту, який би затвердив перелік технічних засобів нагляду і контролю, що використовуються в місцях перебування засуджених та осіб, узятих під варту, та затвердити порядок використання технічних засобів нагляду і контролю.

По-перше, цей нормативний документ надав би чітко окреслений перелік засобів, які взагалі необхідні для забезпечення ізоляції та безпеки всередині УВП. Обґрунтування застосування кожного з таких засобів сприяло б дотриманню прав засуджених, а регламентований порядок їх застосування позбавив би можливості зловживанням контролю за особою з боку персоналу.

По-друге, вдосконалення технічного оснащення УВП неможливе без чіткої концепції, на яку має бути спрямоване фінансування з боку держави. Над розробкою цього документа повинні працювати як правозахисники та представники громадськості, так і фахівці з технічних засобів контролю, для

обрання найбільш оптимальної моделі здійснення нагляду і контролю за засудженими, не порушуючи їхніх прав та водночас виконуючи поставлені завдання як перед покаранням, так і перед режимом в УВП.

Окрім нормативного регулювання актуальним є практична реалізація нагляду за засудженими для забезпечення ізоляції. Зараз основне завдання забезпечення нагляду за засудженими покладається на персонал відділів нагляду і безпеки УВП, але разом з тим до цього процесу залучаються і працівники інших підрозділів. За таких умов питання належної організації та забезпечення нагляду за засудженими набувають особливого значення, оскільки більшість функцій все ж таки забезпечується за рахунок «людського фактору».

Нагляд за засудженими, як і соціальний контроль, спрямований на перевірку відповідності поведінки засуджених встановленим нормам, що регламентують порядок виконання та відбування покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

Так, адміністрація УВП здійснює контроль за засудженими, які перебувають на профілактичних обліках, щодо дотримання ними режимних вимог, застосовує до правопорушників передбачені законом заходи впливу, складає адміністративні протоколи, здійснює затримання. Разом із цим контроль не може об'єктивно відображати зміст нагляду. Сутність контролю за засудженими полягає лише у виявленні фактів асоціальної поведінки та застосуванні до них заходів впливу. Такий висновок суперечить сутності нагляду за засудженими, що полягає в спостереженні за поведінкою всіх без винятку засуджених з метою забезпечення процесу виконання та відбування покарання, виправлення та ресоціалізації засуджених. Як вказує Р. М. Підвисоцький, дотримання засудженими встановлених правил режиму ще не означає їх істинної дисциплінованості. Мають місце випадки, коли правомірна поведінка засудженого викликана тільки метою його дострокового звільнення, а не реальним виправленням [113, с. 144]. Таким чином, можна дійти висновку, що нагляд повинен фіксувати найрізноманітнішу інформацію

про засуджених із різними типами поведінки: активною позитивною, пасивною позитивною, пасивною негативною, активною негативною та нестійкою поведінкою.

Як визначено в нормативних документах ДКВС України, безпосередній нагляд у кримінально-виконавчих установах включає широкий спектр функцій, проте ті, що стосуються забезпечення ізоляції, такі:

- постійне спостереження працівниками служби нагляду та безпеки, а також іншими посадовими особами за поведінкою засуджених у місцях їх проживання та роботи для попередження й недопущення вчинення ними інших протиправних дій, а також забезпечення безпеки персоналу установи;
- забезпечення виконання засудженими обов'язків, які визначаються КВК України та ПВР;
- здійснення встановленого пропускового режиму між житловою та виробничою зонами, ізольованими дільницями (секторами), цехами та іншими об'єктами, контроль за дотриманням засудженими порядку пересування, носіння одягу встановленого зразка, нагрудних знаків, а також правил санітарії та гігієни;
- проведення перевірок наявності засуджених у місцях проживання та роботи;
- контроль за станом інженерно-технічних засобів охорони (далі – ІТЗО), пристроїв блокування підземних комунікацій, загорож ізольованих дільниць житлової та об'єктів виробничої зон, ДІЗО, карцеру, ПКТ (ОК), дільниць СІЗО, секторів максимального рівня безпеки, дільниць посиленого контролю, лікувальних закладів при УВП, внутрішньої забороненої зони та 15- і 50-метрових смуг;
- недопущення використання засудженими виробничого обладнання, робочого інструменту, електроенергії, сировини та матеріалів не за призначенням, а також спорудження ними різних будівель, шаф, сховищ тощо;
- проведення обшуків приміщень та особистих обшуків засуджених,

технічних оглядів камер, а також оглядів житлової зони і виробничих об'єктів, вилучення предметів, виробів і речей, збереження яких засудженим заборонено;

- контроль за поведінкою засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації, на виробничих та контрагентських об'єктах, засуджених жінок, яким відповідно до закону дозволено проживання за межами колонії;

- забезпечення встановленого порядку і контролю за проведенням побачень, телефонних розмов засуджених з їх родичами та іншими особами;

- перегляд, перевірка і вручення посилок, передач та бандеролей що надійшли на адресу засуджених;

- супроводження транспортних засобів по території охоронних зон, контроль за вантажно-розвантажувальними роботами;

- контроль за дотриманням персоналом, який працює на об'єктах УВП, встановленого порядку взаємовідносин із засудженими, проведення у разі необхідності огляду його речей та одягу під час входу і виходу з УВП;

- забезпечення встановленого порядку відбування дисциплінарних стягнень у ДІЗО, карцерах, ПКТ (ОК);

- забезпечення порядку та умов тримання засуджених у структурних дільницях виправної колонії, дільницях СІЗО, секторах максимального рівня безпеки, лікувально-профілактичних закладах місць позбавлення волі;

- реагування на зміни оперативної обстановки в УВП, вжиття заходів щодо її нормалізації, застосування у випадках, передбачених законодавством, фізичної сили, спеціальних засобів, гамівної сорочки та зброї;

- патрулювання по території, яка прилягає до зон, що охороняються, персоналом установи у взаємодії з працівниками правоохоронних органів для попередження перекидів до засуджених заборонених предметів, проведення за

необхідності огляду транспортних засобів, речей та одягу осіб, які порушують режимні вимоги на цій території, а також вилучення в них заборонених речей і документів за умови суворого дотримання вимог чинного законодавства;

– щомісячне обстеження аудіовізуальних, електронних та інших технічних засобів спостереження та контролю для підтримання їх у справному стані.

Сам же процес організації нагляду за засудженими у кримінально-виконавчих установах має містити: вивчення та знання особовим складом характеристики об'єктів установи (розташування на території установи, кількість приміщень, шляхи підходу, чисельність засуджених, які там знаходяться тощо), а також осіб, які схильні до правопорушень; аналіз стану оперативної обстановки в установі та прийняття відповідного рішення на кожен добу, які викладаються у відомості про забезпечення нагляду на добу; розстановку сил та засобів, що залучаються для здійснення нагляду; інструктаж чергової зміни, яка заступає для здійснення нагляду за засудженими, та підбиття підсумків виконання попередньою зміною поставлених завдань; перевірку знань особовим складом чергової зміни своїх функціональних обов'язків, його екіпіровки та забезпечення спецзасобами; перевірку об'єктів, що беруться під нагляд, інженерно-технічних засобів та майна, а також наявності засуджених; забезпечення належного контролю за порядком несення служби черговою зміною; впровадження передового досвіду з організації та здійснення нагляду; закріплення керівного складу установи, з урахуванням функціональних обов'язків за ділянками, об'єктами житлових, виробничих зон, територіями, місцями, уразливими щодо вчинення втеч, з метою забезпечення ізоляції засуджених та проведення систематичних перевірок стану цих об'єктів; навчання та практичні тренування щодо підвищення професійної майстерності персоналу, на який покладено забезпечення нагляду за засудженими; проведення щомісячно в системі службової підготовки спільних занять та тренувань молодших інспекторів із

працівниками інших служб УВП, що залучаються при здійсненні нагляду за засудженими.

Здійснення нагляду в житловій зоні передбачає забезпечення надійної ізоляції засуджених, дотримання ними розпорядку дня установи, виконання встановлених правил поведінки та недопущення з їхнього боку протиправних дій. Для цього здійснюють огляди території та приміщень житлової зони, вірогідних місць вчинення втеч. Так, огляд території та приміщень житлової зони здійснюється шляхом періодичних обходів визначеними маршрутами з таким розрахунком, щоб уся територія, житлові, побутові та адміністративні приміщення, підземні комунікації знаходилися під постійним контролем. Чергова зміна контролює поведінку засуджених, вимагає від них виконання встановлених правил поведінки та обов'язків, дотримання чистоти та інших обов'язків, передбачених нормативними документами. Також чергова зміна здійснює контроль за транспортними засобами, за їх розвантаженням та завантаженням, не повинна допускати спілкування засуджених з водіями.

Нагляд у виробничій зоні здійснюється шляхом періодичного його обходу за визначеними маршрутами та згідно зі встановленим графіком. Під час огляду цехів молодші інспектори звертають увагу на те, щоб засуджені знаходилися на робочих місцях та виконували доручену їм роботу, не виготовляли заборонених предметів, не мали вільного доступу до заточувального обладнання, а також перевіряли дотримання порядку зберігання та використання лакофарбових матеріалів.

Нагляд можна вважати ефективним, якщо забезпечено цілодобовий і постійний контроль за поведінкою засуджених у місцях їх праці та не допущено з їх боку протиправних дій, випадків порушення вимог ізоляції засуджених, а також загрози безпеці персоналу установи.

Разом із тим цілеспрямованість нагляду за засудженими не обмежується забезпеченням режиму та завданням попередження злочинів в УВП. Сутність нагляду за засудженими обумовлена його значною роллю в

забезпеченні реалізації всіх складових карально-виховного процесу та всієї сукупності завдань, які стоять перед цим процесом [132, с. 192].

Для виконання завдань з охорони, нагляду та безпеки використовують такі сили та засоби:

1. Особовий склад відділів охорони, нагляду та безпеки.
2. Озброєння та боєприпаси.
3. ІТЗО, засоби зв'язку.
4. Транспортні засоби, службових собак.
5. Індивідуальні та спеціальні засоби захисту й активної оборони.

Аналіз наукової літератури за темою дослідження дозволяє дійти висновку про те, що здійснення нагляду за засудженими є пріоритетним напрямом у забезпеченні процесу виконання та відбування покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

На думку правозахисних організацій, чинне правове регулювання нагляду містить невиправдані заборони й не відповідає міжнародним пенітенціарним стандартам, а саме: непомірний розрив в умовах життя в місцях позбавлення волі і на волі, небезпечний наслідками, що посилюють соціальну напруженість [2]. Тому в багатьох випадках заради забезпечення процесу відбування та виконання покарань слід контрольні повноваження персоналу кримінально-виконавчих установ обмежувати та надавати їм можливість здійснювати лише нагляд, який передбачає вирішення певних завдань, пов'язаних із гуманізацією умов утримання засуджених, розширенням правового статусу та забезпеченням їх гарантіями. Нагляд за засудженими як важливий елемент кримінально-виконавчої діяльності дозволяє представникам адміністрації органів та УВП пізнати у формах живого споглядання конкретні властивості і процеси виконання покарання.

Нагляд впливає на свідомість та поведінку засуджених, формує в них переконання та розуміння необхідності добровільно і сумлінно виконувати вимоги процесу виконання та відбування кримінальних покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі. В. М. Синьов

з цього приводу зазначає, що поведінка засудженого величезною мірою керується саме зовнішніми обставинами встановленого розпорядку, постійного нагляду та ін. [148, с 10]. Поділяючи наведену думку, необхідно зазначити, що нагляд впливає на засудженого та змушує його значною мірою самостійно регулювати свою поведінку та говорити про моральну значущість усього, що здійснюється навколо нього. Завдяки цьому він виступає не лише як об'єкт виправлення, а й як його свідомий суб'єкт, тобто як моральна особа, що свідчить про перетворення засудженого з пасивного об'єкта виховання на активного суб'єкта цього процесу.

Хоча нагляд володіє широкими можливостями щодо контролю діяльності особи, однак законодавець із урахуванням важливості забезпечення ізоляції покладає цю функцію також і на охорону. У спеціальній літературі вона визначається як комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ізоляції засуджених і недопущення вчинення ними втеч та інших злочинів; запобігання проникнення на територію установ сторонніх осіб та заборонених для використання засудженими предметів; забезпечення зберігання матеріальних цінностей УВП.

Організація охорони і конвоювання засуджених є однією з недостатньо теоретично розроблених проблем у науці кримінально-виконавчого права [174, с. 4]. Зараз на рівні закону не сформульовано поняття охорони у виправних колоніях. Нормативні положення наказів та інструкцій, що регламентують зміст забезпечення охорони засуджених, мають суто процесуальний характер для організації функціонування відокремленої спеціалізованої структури.

Таке положення пояснюється так: охорона засуджених та УВП тривалий час здійснювалася внутрішніми військами Міністерства внутрішніх справ України; організація охорони у виправних колоніях вважалася однією з основних завдань внутрішніх військ і здійснювалася на основі військових нормативних регламентів; законодавець відносив охорону засуджених до військового способу утримання засуджених у виправо-трудовах колоніях, що

довгий час не дозволяло оцінювати її як частину важливої організаційно-правової проблеми ізоляції цієї категорії осіб; недостатня розробка проблем забезпечення охорони в науці кримінально-виконавчого права. Так, охорона є основним засобом забезпечення ізоляції у виправній колонії. Комплекс охоронних заходів спрямований на недопущення проникнення в установу сторонніх осіб, заборонених предметів, речей, грошей, спиртних напоїв, наркотичних засобів і психотропних речовин, зброї, забезпечення правопорядку на прилеглій до виправної колонії режимній території, а також втеч.

Зараз проблему організації охорони засуджених в організаційно-правовому значенні поки що складно оцінювати задовільно. Основні вимоги забезпечення охорони, адресовані засудженим, що встановлюють заборони, не знайшли належного закріплення в кримінально-виконавчому законодавстві. Так, у ПВР УВП для засуджених встановлено заборону на порушення лінії охорони [119]. Однак поняття лінії охорони дається тільки в відомчих нормативних актах, які є документами обмеженого користування.

Динаміка даних про втечі засуджених із місць позбавлення волі і з-під охорони у виправних колоніях також підтверджує, що зазначена проблема як стійке протиправне явище досить складна і вимагає до себе постійної уваги фахівців різних напрямів пенітенціарної науки, а саме: станом на липень 2015 р. 14 осіб перебувало у розшуку, а також збільшився рівень втеч з дільниці соціальної реабілітації [138].

Факти втеч засуджених не можуть бути віднесені тільки на рахунок слабкої роботи підрозділів охорони ВК. Вони є наслідком всієї незадовільної роботи із забезпечення ізоляції засуджених і насамперед способом організації їх охорони. Кожен факт втечі засуджених відображає незадовільний стан організації ізоляції в цілому. Основним способом ізоляції засуджених є охорона, при цьому не применшується значення організації нагляду за засудженими, проведення профілактичних і оперативних заходів у

забезпеченні ізоляції, оскільки подолання лінії охорони здійснюється не завжди явним способом, а шляхом різних хитрощів.

Унаслідок того, що засуджені набагато рідше вступають у безпосередній контакт із персоналом охорони у виправних колоніях, вони переважно розцінюють їх діяльність як силову функцію. До завдань охорони засуджених М. Ф. Костюк і В. А. Машнін відносять не тільки ізоляцію засуджених, але й попередження їх втеч [64, с. 38]. Однак видається логічним, що забезпечення ізоляції саме і передбачає неможливість втечі засуджених, а ефективність забезпечення ізоляції полягає у відсутності втеч, усе це свідчить про те, що завдання забезпечення ізоляції включає в себе і попередження втеч.

Важливість розгляду надійності забезпечення охорони підтверджується тим, що надійна охорона засуджених є заходом, який забезпечує невідворотність покарання, стабільність і ефективність роботи, безпеку суспільства і держави. Правовий інститут охорони засуджених орієнтований на вирішення головного завдання місць позбавлення волі – забезпечення ізоляції засуджених.

Організаційно-правовому інституту охорони в механізмі реалізації покарання у виді позбавлення волі належить виконання основної їх функції – забезпечення ізоляції засуджених.

Виконання цієї функції полягає у постановці та виконанні таких завдань:

1. Забезпечення належного ступеня ізоляції засуджених шляхом їх охорони.
2. Недопущення проникнення через основну огорожу заборонених предметів і речей.
3. Припинення правопорушень на охоронюваних об'єктах і територіях.
4. Недопущення особовим складом підрозділів охорони порушень службової дисципліни і вимог правових актів щодо забезпечення ізоляції засуджених.

Поняття охорони засуджених відображає складні правові відносини, в яких відділ охорони виступає як суб'єкт забезпечення ізоляції засуджених, а також суб'єкт «захисту» УВП від зовнішнього дестабілізуючого впливу та агресії на установу як специфічну цільову функціональну систему. Допомогою юридичної форми повинні бути чітко визначені як права та обов'язки засуджених, так і права та обов'язки персоналу, що впливають з вимог щодо забезпечення охорони (ізоляції у звичайних умовах), а також при правопорушеннях, які дестабілізують систему охорони.

П. І. Колеватов визначає охорону як засіб забезпечення ізоляції засуджених у виправних колоніях, комплекс дій служби охорони, що проводяться спільно з режимними, оперативними, виробничо-технічними та іншими відділами колоній з метою забезпечення ізоляції; недопущення втеч та інших злочинів засудженими, проникнення в установи сторонніх осіб, надходження до засуджених заборонених предметів, речовин і продуктів харчування; відбиття нападу на об'єкти охорони. І. С. Цаплін у визначенні охорони підкреслює її правовий характер, а у визначенні П. І. Колеватова таке уточнення відсутнє [10, с. 35].

Нормативна регламентація організації охорони засуджених до позбавлення волі є сукупністю актів переважно відомчого характеру. Положення, інструкції та постанови відображають організаційно-технічну сторону охорони засуджених. Проблеми виконання вимог організації охорони поєднуються зі складнощами матеріально-технічного, кадрового та фінансового забезпечення УВП.

Проте з урахуванням вимог чинного кримінально-виконавчого законодавства України під охороною слід розуміти не лише зазначені вище елементи, але й заходи щодо: безпечних умов проживання біля охоронюваних об'єктів (УВП) населення тієї території, на якій розташована колонія (використання сигналізаційних пристроїв, «ревунів», освітлення тощо); запобігання катуванню та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню з особами, які знаходяться на охоронюваних об'єктах;

застосування зброї та інших заходів безпеки до засуджених, які вчиняють напади на охоронювані об'єкти [88, с. 186].

Охорону осіб, позбавлених волі, здійснює відділ охорони установи покарань, основними функціями якого є:

1. Охорона та оборона об'єктів кримінально-виконавчої установи.

Для охорони установ та інших об'єктів ДКВС України призначаються озброєні варти. Як правило, охорону об'єктів здійснюють вартові методом стеження зі спостережних вишок або місць несення служби. Одним із основних напрямів службової діяльності відділів охорони було і залишається завдання пропускового режиму на охоронних об'єктах, проведення заходів щодо його покращення, недопущення проникнення до УВП заборонених для використання засудженими предметів. Для цього установи виконання покарань обладнуються КПП для проходу людей і окремо для автомобільного та залізничного транспорту.

2. Здійснення пропускового режиму на об'єктах, які перебувають під охороною. Для забезпечення пропускового режиму території виправної колонії обладнуються відповідними інженерними засобами, а на контрольно-пропускних пунктах застосовуються технічні засоби виявлення та спеціальні службові собаки з метою виявлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, одурманюючих засобів.

3. Конвоювання засуджених із колонії на виробничі об'єкти й назад, охорона під час виконання робіт, зустрічне конвоювання за автомобільними маршрутами, а також екстрене конвоювання. Переміщення засуджених під вартою – це перевезення засуджених до позбавлення волі спеціальним транспортом або супровід їх пішки до місць відбування покарання (або для проведення судових дій), виконання сільськогосподарських та інших видів робіт, надання засудженим медичної допомоги. Для цього виправні колонії забезпечуються спеціальними автомобілями, обладнаними необхідними інженерними та технічними засобами, придатними для перевезення засуджених. Головною метою вжиття таких заходів застороги є попередження

та припинення втечі засуджених з-під охорони, що є одним із найбільш небезпечних злочинів в УВП і становить небезпеку для суспільства.

Перешкоджати засудженим здійснювати втечі з-під варти призначені не тільки озброєні вартові на постах, а ще й технічні засоби охорони і виявлення, противтечові загрози, засоби теле-, відеоспостереження, що відповідним чином обладнані вздовж усього периметра кожної ВК. Згадані засоби призначені не тільки для попередження втеч засуджених з-під охорони, але й для припинення доставки на територію охоронних об'єктів, заборонених для використання засудженими предметів.

Система охорони включає в себе: варту, місце її знаходження, пости, де вартові виконують свої обов'язки; сектори спостереження та ведення обстрілу; маршрути руху чергової зміни; ІТЗО; пости вартових собак та інше. ІТЗО призначені для посилення надійності охорони об'єктів, ізоляції засуджених та нагляду за ними, а також для інженерно-технічного забезпечення, інших завдань. Основні функції ІТЗО: виявлення засудженого (порушника) при різноманітних способах подолання ним лінії охорони або при несанкціонованому виході зі спеціальних будівель та транспортних засобів; затримання засудженого в межах забороненої зони об'єкта на час, необхідний для дій варти та чергового наряду, а також попередження або припинення втеч; підвищення ефективності служби чергового наряду з підтримання встановленого режиму тримання засуджених; оповіщення варти і чергового наряду про надзвичайні події на об'єкті, який охороняється.

Ефективна охорона означає виключення: вчинення втеч та інших злочинів, проникнення на територію установ сторонніх осіб та заборонених для використання засудженими предметів, а також втрати матеріальних цінностей УВП. Необхідно також зауважити, що необхідною умовою для визнання ізоляції забезпеченою ефективно є досягнення цього за рахунок засобів і в порядку, визначеному у законодавстві та інших нормативно-правових актах.

У контексті організації охорони як засобу забезпечення ізоляції варто зазначити про необхідність чіткого правового регулювання застосування фізичної сили, спеціальних засобів та зброї. Так, до цього часу відсутній нормативно-правовий акт, що регулював би застосування спеціальних засобів на території УВП. Персонал ДКВС України керується до цього часу Постановою Ради Міністрів Української РСР від 27 лютого 1991 р. № 49 «Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку», враховуючи, що завдання з охорони громадського порядку на кримінально-виконавчу службу не покладено.

Аналізуючи засоби забезпечення ізоляції засуджених, необхідно вказати, що охорона та нагляд у сукупності – потужні інструменти при забезпеченні як внутрішньої, так і зовнішньої ізоляції засуджених. Видається, що робота над їх вдосконаленням може проходити у таких напрямках:

1. Удосконалення правового регулювання. Вище було зазначено про необхідність прийняття нових нормативно-правових актів щодо регулювання нагляду та контролю через відеоспостереження. Також необхідність визначення підстав та порядку застосування спеціальних засобів на території УВП, що зумовлює вдосконалення та внесення відповідних змін до відомчих документів стосовно охорони в УВП.

2. На основі достатнього правового регулювання продовжити переоснащення виправних колоній, використання інженерно-технічних засобів охорони та нагляду, організації та здійснення охорони УВП і нагляду за засудженими.

3. Чітке дотримання персоналом вимог інструкцій щодо організації та здійснення нагляду й охорони, а також підвищення кваліфікації та кваліфікаційних вимог до працівників. Із цього випливає також підвищення соціально-правового забезпечення персоналу кримінально-виконавчої служби.

4. Регулярне та якісне проведення технічних оглядів споруд, інших місць та території з метою виявлення тайників, пошкоджень ґрат, огорож, стін,

підлоги, стелі, ретельне проведення обшуків приміщень, а також особистих обшуків засуджених, ефективне використання службових собак для охорони об'єктів УВП; регулярні перевірки надійності ІТЗО.

Висновки до розділу 2

Викладене в розділі дає підстави для таких висновків.

1. Ізоляцію засуджених до позбавлення волі на певний строк варто розглядати у двох аспектах: кримінально-правовому (як зміст позбавлення волі на певний строк) та кримінально-виконавчому (як вимогу режиму у виправних і виховних колоніях). Виходячи з матеріалістичної діалектики, ці аспекти співвідносяться між собою як зміст і форма.

2. Ізоляція у кримінально-правовому аспекті – це один із основних елементів змісту позбавлення волі на певний строк, що полягає в передбаченому законом і встановленому вирокі суду обмеженні прав особи й громадянина шляхом поміщення до кримінально-виконавчої установи закритого типу для досягнення мети покарання.

3. При дослідженні обмежуваних ізоляцією прав засуджених та співвідношення її з метою покарання, а також правового регулювання покарання у виді позбавлення волі на певний строк було виділено атрибутивні ознаки ізоляції засуджених у кримінально-правовому аспекті: 1) ізоляція як зміст позбавлення волі зумовлює систему правообмежень для засуджених; 2) доцільність – усі правообмеження, що зумовлені фактом ізоляції, застосовуються виключно для забезпечення мети покарання; 3) необхідність обов'язкової юридичної підстави застосування ізоляції – вироку суду; 4) відносність ізоляції засуджених – вона не є абсолютною, а полягає в обмеженні, і аж ніяк не позбавленні прав і свобод засуджених; 5) строковість – існує протягом встановленого вирокі суду строку покарання.

4. Ізоляція засудженого у кримінально-виконавчому аспекті – це вимога режиму у виправних та виховних колоніях, що становить передбачену кримінально-виконавчим законодавством систему правил поведінки для

засуджених та персоналу, які визначають розміщення, правила пересування та спілкування із зовнішнім світом осіб всередині УВП.

5. Відповідно до характеру правообмежень, необхідно зазначити, що ізоляція може бути фізичною та духовною. Духовна ізоляція залежить від фізичної та полягає у чітко виражених обмеженнях спілкування засуджених із зовнішнім світом. Вважається, що духовна ізоляція є негативним та неприйнятним наслідком покарання у виді позбавлення волі. Задля рівня її зменшення засудженому надаються встановлена кількість побачень, листування, читання періодичної літератури та книжок, перегляд телевізора тощо.

6. Запропонована класифікація ізоляції засуджених на загальну, спеціальну, посилену та полегшену дає можливість упорядкувати внутрішню структуру поняття ізоляції засуджених. Це можливо зробити з урахуванням того, що обсяг наданих прав та обмежень є єдиним для всіх виправних колоній України відповідного рівня безпеки. Загальна ізоляція характерна для відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк для основної маси засуджених, які перебувають у дільниці ресоціалізації мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки. Полегшена ізоляція притаманна дільниці соціальної реабілітації, а також мінімальному рівню безпеки з полегшеними умовами тримання, адже відповідно до КВК України у вказаних дільниці та колонії встановлюється однаковий правовий режим для засудженого. Полегшена ізоляція пов'язується із певним ступенем виправлення засудженого, а саме: якщо особа довела, що стає на шлях виправлення, то вона має можливість послабити ізоляцію шляхом переведення в межах установи, чи матиме право на заміну покарання більш м'яким. Посилена ізоляція реалізується у дільницях посиленого контролю. У разі застосування до особи дисциплінарного стягнення у виді тримання в ДІЗО та ПКТ (ОК), до засудженого буде застосовуватися спеціальний вид ізоляції.

7. Роль ізоляції засуджених різниться залежно від забезпечення конкретної мети покарання. Усі правообмеження, передбачені позбавленням

волі на певний строк, обумовлені ізоляцією засуджених. Саме у цьому і вбачається співвідношення кари та ізоляції: кара – це система правообмежень, притаманних кожному покаранню, а ізоляція засудженого відіграє основну роль в реалізації карального впливу, адже саме з неї випливають вищевказані правообмеження та заборони, які складають кару як таку. Окрім карального значення, не менш важливу роль відіграє ізоляція засудженого за такої мети, як запобігання вчинення новим злочинам, яка вдало поєднує як загальну, так і спеціальну превенцію. Особа ізолюється на строк виконання покарання у виді позбавлення волі, позбавляючись тим самим можливості суспільно небезпечної поведінки у соціумі. Ізоляція самотійно не здатна на виправлення та ресоціалізацію осіб, проте необхідно врахувати те, що правильне встановлення факту «становлення на шлях виправлення» є необхідною умовою для вирішення таких питань, які суттєво торкаються прав та інтересів засуджених, відповідно до виду ізоляції. Хоча ізоляція засуджених відіграє важливу роль при забезпеченні мети покарання, однак самотійно забезпечити її не здатна.

8. Було виділено основні засоби забезпечення ізоляції засуджених: нагляд та охорону. Вони спрямовані на попередження таких можливих порушень ізоляції, як втечі, потрапляння заборонених предметів та порушень внутрішньої локалізації.

9. У результаті аналізу було визначено основні напрями вдосконалення нагляду та охорони в контексті забезпечення ізоляції засуджених: вдосконалення правового регулювання, переоснащення УВП, використання інженерно-технічних засобів охорони та нагляду, організації та здійснення охорони УВП та нагляду за засудженими, якісна підготовка персоналу та ефективні форми його контролю.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ІЗОЛЯЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ

3.1. Запровадження позитивного зарубіжного досвіду при організації ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях

Організація ізоляції засуджених до позбавлення волі має свої особливості залежно від держави, де відбуває покарання особа. Використання зарубіжного досвіду є виправданим у контексті вдосконалення окремих елементів виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, зокрема застосування ізоляції. Водночас запозичення зарубіжного досвіду не повинно ставати сліпим копіюванням. Необхідно враховувати, по-перше, уже чинне українське законодавство та ділову практику і, по-друге, відмінності між континентальною і англо-американською правовими системами [52, с. 185].

Залежно від поділу на духовну ізоляцію та фізичну (від прав, які нею обмежуються) організація ізоляції засуджених має свої відмінності. У свою чергу фізичну ізоляцію ми умовно поділяємо на внутрішню та зовнішню. Зовнішня ізоляція визначає тип установи, де вона, власне, застосовується до засудженого, щодо внутрішньої – то вона спрямована на визначення внутрішнього її способу організації. Такий поділ можна застосовувати для вивчення зарубіжного досвіду організації ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк.

У країнах Європи зовнішня ізоляція засуджених може реалізовуватися у таких зарубіжних установах: закритих; відкритих та напіввідкритих (або «на півдорозі до свободи»).

Хоча кожна держава має свої особливості системи виконання покарань, обумовлені економічним, культурним розвитком, рівнем правосвідомості, проте поділ УВП у виді позбавлення волі на різні види є виправданим. Критерії, що покладені в основу поділу місць ізоляції, різняться залежно від країни. Так, наприклад, у Великій Британії за основу беруть різні категорії засуджених для кожної з УВП. Однак навіть всередині країни є свої відмінності: англійські і шотландські тюрми мають різні класифікації зазначених категорій засуджених. В Англії виділяють категорії засуджених, виходячи з ймовірності порушення зовнішньої ізоляції, а саме:

- категорія А: ті засуджені, чия втеча вважається дуже небезпечною для громадськості або національної безпеки;
- категорія В: ті засуджені, які не вимагають максимальної безпеки, але схильні до втечі;
- категорія С: ті засуджені, які ще не можуть бути у відкритих умовах, проте існує низька схильність до втечі;
- категорія D: мінімальна можливість втечі, широкі можливості спілкування із зовнішнім світом.

У Шотландії для ізоляції засуджених беруть за основу три категорії: засуджені, за якими необхідно здійснювати високий рівень нагляду, засуджені, за якими необхідно здійснювати середній рівень нагляду та засуджені, нагляд за якими можна звести до мінімуму [197].

Інший підхід спостерігаємо у Польщі: в основу поділу УВП покладені рівень безпеки та рівень ізоляції, що впливають на правовий статус засуджених та можливість пересуватися як всередині установи, так і за її межами.

Україна пішла проєвропейським шляхом, це виявляється в поділі УВП за рівнями безпеки, що відповідає міжнародним нормам у сфері поводження із засудженими та робить можливим запозичувати позитивний зарубіжний досвід у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі.

Внутрішня ізоляція у більшості країн Європи організована відповідно до Європейських пенітенціарних правил, проте окремі держави мають свої особливості та відмінності, які можуть бути корисними для вдосконалення ізоляції засуджених в Україні.

Основним способом розміщення засуджених у країнах Європи є покамерний. Він передбачений Європейськими пенітенціарними правилами, водночас залишає на розгляд кожної держави розмір камери кожного засудженого. Окремі держави самостійно встановлюють розмір таких приміщень. Наприклад, в Англії є спеціальний нормативний документ, який визначає принципи, які необхідно враховувати при ізолюванні засудженого в окремій камері. Так, точний розмір не встановлюється, хоча зазначається, що він повинен задовольняти нормальну життєву діяльність. Камера не повинна бути тісною для таких процесів: одягання, зберігання особистих речей, заняття особистими справами (читання, писання, перегляд фільмів), використання санвузла, використання умивальника, можливість рухатися, вільно сидіти [197]. Іншим шляхом пішла Латвія, закріпивши, що одиночна камера повинна бути не менше, ніж 9 м² [195].

КЗК вважає, що одиночні камери розміром 8 м² (Доповідь КЗК, що стосується Німеччини, 1993 р.) та 9 м² (Доповідь КЗК, що стосується Нідерландів, 1993 р.) мають «прийнятний» розмір для утримання в них однієї особи. Також Європейський суд з прав людини постановив, що камера розміром 6,84 м² була «достатньо великою для утримання однієї особи («Рамірес проти Франції», Постанова від 27 січня 2005 р.). Зрозуміло, що будь-яка камера повинна бути достатньо великою, щоб у ній було достатньо місця для того, щоб спати, вживати їжу і вчитися, і при цьому був окремий санітарний вузол [182].

У цьому контексті видається позитивним досвід організації ізоляції Австрії. Так, засуджені тримаються у камерах від 1 до 3 осіб, проте не тримаються по одному особи, які схильні до членушкодження або суїциду, мають психічні вади або за станом здоров'я потребують сторонньої допомоги.

Відповідно до законодавства Австрії норма жилої площі на одного засудженого має бути не менш 15 м^3 (5 м^2), на практиці, у зв'язку з перенаповненням окремих тюрем, норма жилої площі становить $10\text{--}12 \text{ м}^3$ ($3,3\text{--}4 \text{ м}^2$).

Камери розташовуються в окремих ізольованих коридорах (відділеннях). Вихід з камер або з відділень можливий з дозволу адміністрації у час, визначений розпорядком дня у разі виходу на прогулянку, на побачення, роботу, відвідання крамниці, медичної частини, бесіди із соціальним працівником, психологом, відвідування релігійних кімнат тощо.

Адміністрація установи надає засудженому камеру з мінімальним обладнанням (ліжка, стіл, стілець, туалетний папір) усе інше засуджений може придбати за гроші, які заробив в установі [23].

Франція, Польща, Італія також надають перевагу одиночному покамерному розміщенню засуджених, однак спільною проблемою є перенаселеність тюремного населення і, як наслідок, можливість спільного мешкання двох засуджених у камері.

З цього приводу Європейські пенітенціарні правила зазначають, що розміщення засуджених, і, зокрема, надання місць для сну, повинне проводитися з повагою до людської гідності та, по можливості, із забезпеченням можливості усамітнення, а також засуджених зазвичай треба розміщати на ніч в окремих камерах, за винятком тих випадків, коли їм зручніше розташовуватися разом з іншими засудженими [45].

Цікавим видається досвід європейських країн щодо відстані розташування тюрми, в якій перебуває засуджений, від його родини. Хоча міжнародні стандарти радять, щоб засуджений розміщувався в найближчих установах до родини, проте більшість країн Європи не притримуються цієї норми. Так, в Англії ця проблема турбує як родини засуджених, так і правозахисні організації, оскільки у 2009 р. приблизно половина засуджених знаходилася близько 80 км від місця проживання родини [197].

В Італії законодавчо врегульовано, що засуджені повинні розміщуватися найближче до своїх родин, проте через перенаселеність тюрем адміністрації установ можуть відмовити у цьому [194]. Чіткої політики щодо розміщення засуджених недалеко від близьких родичів немає і в Португалії.

Корисним для використання в Україні є досвід Франції. Держава визнає важливість для засуджених підтримки сімейних зв'язків, цей аспект повинен бути взятий до уваги, однак місце проживання родини засудженого не єдиний критерій. Адміністрація може визнати пріоритетними інші критерії: «суспільну небезпеку» особи, потребу в психіатричній чи психологічній допомозі (наприклад, статеві злочини). У таких випадках, тюрма може бути вельми далеко від колишнього місця проживання засудженого і це буде виправдано з огляду на забезпечення безпеки суспільства [192].

При вивченні особливостей духовної ізоляції в тюрмах зарубіжних країн бралися до уваги основні напрями спілкування із зовнішнім світом засудженими. Такі напрями є спільними для всіх держав: листування, телефонні розмови з близькими та родичами, побачення з ними; перегляд фільмів, новин, читання періодичної літератури та книжок, участь у вирішенні державних питань (вибори та референдуми), спілкування із засобами масової інформації (такий поділ пропонується Європейськими пенітенціарними правилами у розділі «Контакти із зовнішнім світом»).

При аналізі досвіду зарубіжних країн була виявлена цікава тенденція, яка полягала у такому: усі держави одностайно визнають важливість зв'язків засуджених із зовнішнім світом, визнаючи при цьому негативні аспекти духовної ізоляції. Як наслідок, засудженим надаються широкі права щодо зв'язків із родиною та суспільством за межами УВП. Однак одні держави визнають телефонні дзвінки, листування та побачення безумовними правами засуджених і надаються завжди, незалежно від типу установи, а інші держави використовують ці способи підтримки зв'язків із зовнішнім впливом як елемент прогресивної системи: кількість побачень, листів, телефонних дзвінків змінюється залежно від поведінки засудженого, типу установи тощо.

Телефонні дзвінки в Англії фактично надаються без обмежень, проте реалізувати право на дзвінок засуджені можуть лише дві години на день, як правило, створюються черги у коридорі, що негативно впливає на приватне життя засуджених [197].

В Італії телефонні дзвінки дозволені у кількості шести на місяць по десять хвилин кожний і тільки з родичами засуджених. Дзвінки можуть прослуховуватися, але лише з дозволу пенітенціарного судді [194].

У Латвії кількість телефонних дзвінків прямо пропорційна рівню безпеки установи: у закритих тюрмах можуть надаватися 1–3 телефонних дзвінки, у напівзакритих – до 6 телефонних дзвінків, у відкритих же тюрмах засуджені можуть телефонувати без обмежень [195].

Польща пішла дещо іншим шляхом: нормативно не закріплено положень, що стосуються тривалості та частоти дзвінків на тиждень, які можуть бути зроблені. Засуджені мають право використовувати таксофони за власний кошт, кількість цих викликів, їх тривалість і місце визначаються окремо в кожній тюрмі. На практиці, кількість телефонних розмов різноманітна: у деяких тюрмах засуджені можуть здійснювати дзвінки тільки протягом 5 хвилин на тиждень, в інших – можливість телефонувати залежить від покриття фінансових витрат на телефон [196]. Така відмінність від інших європейських країн пояснюється широкими можливостями кожної установи в контексті децентралізації влади та широких можливостей на місцях.

Найбільш лояльним є досвід Франції, адже тут, як і в Польщі, немає правила регулювання кількості телефонних дзвінків та їх тривалості. Доступність телефону варіюється залежно від кількості самих таксофонів. Як правило, дзвінки можуть бути зроблені із 7 ранку до 6 вечора. Навіть у карцері засуджений не позбавляється права на один телефонний дзвінок раз на сім днів, не враховуючи дзвінків адвокату [192].

Проаналізувавши надання телефонних дзвінків засудженим до позбавлення волі у країнах Європи, можна виділити певні спільні риси: телефонні дзвінки надаються лише за кошти самих засуджених (інколи за

кошти благодійних організацій), телефонувати дозволяється здебільшого близьким родичам, і телефонні дзвінки здійснюються зі стаціонарних телефонних апаратів, а не з мобільних телефонів.

Листування у більшості країн відбувається без обмежень за власний кошт. Позитивний виняток становить Англія, де засудженим надаються дві марки з конвертами на тиждень безкоштовно, понад цю кількість засуджений листується за особисті гроші.

Варто зазначити, що спілкування через електронну пошту, факсом чи мережею Інтернет не дозволяється в жодній країні Європи. У цьому аспекті Україна виявилася досить прогресивною, дозволяючи засудженим до позбавлення волі використовувати глобальну мережу Інтернет, зокрема програму Skype для спілкування з навколишнім світом.

Хоча важливість дзвінків та листів складно переоцінити, проте першочергового значення для зменшення духовної ізоляції засуджених мають побачення. І знову практика надання побачень відрізняється у кожній державі.

У Франції засудженим до позбавлення волі надається одне побачення на тиждень тривалістю одна година. Такі побачення відбуваються під наглядом охоронців з можливістю прослуховувати бесіди, а на таких побаченнях заборонені статеві зносини. Для останнього передбачені візити без нагляду у так званих «сімейних кімнатах». Тривалість у таких «сімейних кімнатах» може бути від 6 годин до 72. Проте не всі тюрми Франції мають можливість надати побачення без нагляду [192]. І в цьому плані Україна має деякі переваги, адже у кожній УВП обладнані кімнати для тривалих побачень – аналогів європейських побачень без нагляду.

Польський спосіб надання побачень схожий до французького. Тривалість побачення також становить шістдесят хвилин, відмінність у частоті надання побачень, яка залежить від типу установи: у найвищому рівні безпеки дозволено 2 візити на місяць, у середньому – 3, а у низькому – візити проводяться без обмежень. Усі візити здійснюються під наглядом, вважається, що охоронець не обмежує прямий контакт між засудженим і відвідувачем, але

контролює всі візити. Як правило, візити відбуваються в приміщеннях, де розміщені десятки столів і стільців. На думку міжнародних експертів, подібна практика дозволяє підтримати лише мінімальну можливість приватного життя. Засуджені, визнані небезпечними, бачаться з близькими через скло. Існує практика надання сімейних побачень без нагляду. Вона є незадовільною з огляду на недостатню кількість приміщень для подібних побачень [196].

Щодо окремих категорій засуджених у Польщі існують винятки. Так, засуджені, які мають неповнолітніх дітей, можуть претендувати на один додатковий візит з дитиною. Для подібних побачень можуть створюватися спеціальні кімнати або майданчики для засуджених та їх сімей [196].

У Латвії кількість відвідувань засуджених визначається типом тюрми (закритої, напівзакритої, відкритої) і встановленого тюремного режиму (високого, середнього, низького). Варто вказати, що латвійська система УВП дуже розгалужена, для кожного виду установи своя кількість візитів. Так, найменшу кількість побачень отримує засуджений у закритій тюрмі високого рівня тюремного режиму – усього шість тривалих побачень (від 12 до 24 годин кожне) та шість коротких побачень (1–2 години) на рік. Така мала кількість візитів викликає обурення у засуджених та зумовлює велику кількість скарг. Найбільша ж кількість побачень у відкритих тюрмах – засуджені мають право приймати відвідувачів без обмежень. Неповнолітні засуджені мають право мати 15 тривалих та 12 коротких побачень з близькими родичами на рік [195].

Цікавим для України видається досвід Англії щодо надання побачень. Самі механізми відвідувань призначені, щоб допомогти та зберегти сімейні відносини засуджених. А тому при УВП можуть створюватися центри відвідування, які знаходяться за межами тюрем. Цю ідею можна взяти на озброєння з огляду на те, що побачення поза межами установи в спеціально обладнаних центрах позитивно впливатимуть як на родичів засуджених, так і на них самих [197].

Рівень духовної ізоляції зменшується не лише завдяки візитам близьких родичів, але й можливості засуджених виїжджати за межі тюрем. У

Європі та світі така практика називається відпустки для засуджених. Вони надаються відповідно до Рекомендацій Ради Європи R (82) 16, в яких зазначено, що необхідно гарантувати засудженому відпустку з місць позбавлення волі за медичними, професійними, освітніми та іншими соціальними підставами [136]. Реалізація цих рекомендацій у зарубіжних країнах має свої особливості. Наприклад, у Франції засуджений до п'яти років позбавлення волі може без будь-яких додаткових підстав скористатися подібною відпусткою терміном 72 години для відвідування хворого родича чи поховання. Якщо строк засудження перевищує 5 років, у цьому разі є додаткові умови: необхідність відбути половину строку та дозвіл пенітенціарного судді. Трохи більший строк (5 днів) надається як відпустка засудженому у Польщі для аналогічних випадків. Вирішення питання щодо надання відпустки лежить у межах компетенції начальника установи. У Латвії право на таку відпустку мають усі засуджені до позбавлення волі, окрім тих, які перебувають у закритих тюрмах, строк такої відпустки також становить п'ять діб. Спільним для зарубіжних країн є можливість надання відпусток під конвоєм. Це означає, що за умови об'єктивної потреби (поховання чи хвороба близького родича) засуджений все одно може бути присутнім: такий спосіб дозволяє розширити категорію засуджених, які можуть претендувати на відпустки.

В українському законодавстві не передбачено поняття відпустки для засуджених, натомість ст. 111 КВК України передбачає короточасні виїзди за межі виправних і виховних колоній на строк не більше семи діб без урахування часу на дорогу засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоніях середнього рівня безпеки та виховних колоніях, а також засудженим, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дозволяють щорічний короточасний виїзд за межі колонії

тривалістю 14 календарних днів. Порівняно з європейським досвідом ці виїзди набагато триваліші, водночас скористатися правом не можуть засуджені, що перебувають у колонії максимального рівня безпеки. Звичайно, що виїзд за межі колонії є важливим елементом зменшення духовної ізоляції. Позитивні аспекти надання виїзду за межі є очевидними, адже надання засудженим права на короткострокові виїзди за межі установи має високу виховну функцію і полягає у висвітлюванні позитивних людських якостей особи через механізм довіри до неї [161, с. 17]. Видається, що кожен засуджений повинен мати можливість виїзду за межі установи у зв'язку з об'єктивно важливими обставинами. А використання зарубіжного досвіду щодо супроводження засуджених під наглядом працівника установи під час виїзду за межі установи могло б вирішити питання балансу суспільної безпеки та забезпечення прав засуджених.

Подібну думку ще у 2012 р. висловив вчений О. В. Лисодєд у статті «Правові засади відносин засуджених до позбавлення волі із зовнішнім світом», де він доречно задає цілий ряд запитань: «Чому право на таку, так би мовити, «закамуфльовану відпустку» отримали лише засуджені, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами? Чому її не мають засуджені, які працюють у колоніях мінімального рівня безпеки із звичайними умовами чи в колоніях середнього й максимального рівнів безпеки? Чому короткочасний виїзд у разі стихійного лиха з колонії мінімального рівня безпеки зі звичайними умовами можливий, а за сумлінної праці неможливий?» [79, с. 202]. Відповіді на вищевказані запитання автор вбачає у використанні і запозиченні зарубіжного досвіду.

Окрему увагу слід приділити термінології: у національному законодавстві відсутнє поняття відпустки для засудженого, хоча окремі вчені висловлюють думку про те, що доцільно застосовувати термін, який використовується у міжнародно-правових актах, а саме «щорічна відпустка для засуджених до позбавлення волі» [135]. Видається логічним, що йдеться про синонімічні назви одного правового інституту – залишення меж УВП

засудженим на певний період з певною метою. Проте термін «короткостроковий виїзд» більше адаптований до національного законодавства з огляду на те, що засуджені не мають права на відпустку від покарання.

У контексті вищевказаного, доречно наголосити на необхідності змістовного визначення цього інституту кримінально-виконавчого права. Можна погодитись із думкою О. Г. Колба та О. Крука, які зазначають, що виїзд засудженого за межі колоній – це тимчасове (обмежене певним строком) залишення засудженим меж УВП на підставах і в порядку, визначених у законі, з метою підтримання сімейних зв'язків, отримання медичної допомоги, а також вирішення інших питань, пов'язаних з ресоціалізацією особи [58]. Однак це визначення є дещо неповним: відповідно до ст. 111 КВК України засуджений має право на виїзд за межі виправної колонії через стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї. Тобто, окрім вказаних у визначенні О. Г. Колба та О. Крука цілей, є такі, що не пов'язані із ресоціалізацією та підтримкою соціально корисних зв'язків. Це також варто враховувати при визначенні атрибутивних ознак виїздів за межі виправних колоній.

Ми вважаємо, що право на виїзд за межі УВП значно впливає на зменшення духовної ізоляції засуджених, дозволяє їм відчувати себе членом суспільства, допомагає у зміцненні соціально корисних зв'язків та призводить до того, що ізоляція не є абсолютною і, як наслідок, не є самоціллю, а лише способом досягнення цілей покарання.

Важливою віхою зменшення духовної ізоляції є зв'язок не тільки з родиною, але й світом: засуджений повинен продовжувати відчувати себе повноправним членом суспільства. Цьому сприяє читання періодики, книжок, перегляд телепередач та тelenовин, а також участь засуджених у вирішенні державних питань (голосуванні та референдумах). Реалізація цих прав знову ж таки залежить від держави та політики, яку вона провадить стосовно позбавлення волі.

У Франції для засуджених до позбавлення волі доступні газети, періодичні видання та інші публікації, а також компакт-диск і DVD – усе це знаходиться у тюремній бібліотеці. Засуджені можуть також придбати або передплатити публікації за їх вибором або друзі та родичі можуть приносити під час їх візиту. Окрім того, засуджені мають право обмінюватися періодичною літературою та книжками між собою. Водночас існують певні заборони щодо публікацій, які, на думку адміністрації установи, несуть загрозу безпеці установи або образливі для тюремного персоналу.

Засуджені також можуть слухати радіо і дивитися телевізор. Вони мають змогу орендувати телевізори для їхніх камер, за винятком поміщення в карцер. Сума такої оренди складає 9–18 євро залежно від установи, де вони перебувають. Обмеження телепередач застосовуються лише до неповнолітніх [192].

Подібний лояльний підхід існує і в Італії. Засуджені можуть придбати будь-які газети та журнали без обмежень, у кожній камері є радіо та кольоровий телевізор, однак без супутникових каналів.

Латвійський же досвід не такий ліберальний та дуже схожий на український, виходячи зі спільного радянського минулого. Так, у тюрмах закритого типу з високим рівнем режиму засуджені можуть дивитися телевізор у спеціальних приміщеннях поза межами камер у присутності тюремного працівника, а також у час, передбачений правилами внутрішнього розпорядку. Щодо напівзакритих та відкритих тюрем, то засуджені мають право використовувати власні телевізори (тільки маленького розміру: 50 см по діагоналі) і радіо у камерах. Засуджені можуть передплатити газети і журнали без обмежень, але багато хто не може зробити це через брак коштів [195].

Польські засуджені також мають право на книги та газети, це право забезпечується, як і у більшості інших країн: бібліотека, передплата або отримання від родичів. Корисним досвідом для України є те, що начальник установи може дозволити засудженому аудіовізуальні пристрої та інші предмети, пов'язані з культурним розвитком засудженого. Узагалі польська

система виконання покарань передбачає велику самостійність у прийнятті рішень начальником установи. Звичайно, це пов'язано із загальною системою децентралізації влади та можливості прийняття рішення на місцях. У контексті майбутньої децентралізації влади в Україні, досвід щодо значної автономії кожної конкретної установи може бути корисним і запровадженим у вітчизняну систему покарань.

У польських тюрмах дозволено мати телевізори у камерах, проте засуджені можуть їх купити самостійно або отримати від родичів. Правила використання телевізора значно залежить від тюрми: в окремих установах забороняється використовувати телевізор після певної години, у той час як в інших – можна дивитися телевізор протягом усього дня. Незалежно від цих правил, тюремні адміністрації зазвичай дозволяють засудженим дивитися спортивні події та відомі фільми, навіть якщо вони закінчуються пізніше встановленого часу [196].

Україна може запозичити позитивний досвід досліджуваних країн у таких напрямках: по-перше, дозволити використовувати DVD-диски та програвачі, по-друге, видається позитивною практикою можливість обміну книжками між засудженими усередині установи, по-третє, протягом реформування УВП та переобладнання їх у відповідності з європейськими стандартами, виникне необхідність дозволити засудженим мати телевізори у камерах.

Досліджуючи межі духовної ізоляції у зарубіжних країнах, необхідно зупинитися на можливості спілкування засуджених з засобами масової інформації. В Італії засуджений може спілкуватися з журналістами (давати інтерв'ю) з дозволу адміністрації установи. В Англії та Уельсі засуджені можуть спілкуватися з пресою трьома способами:

- письмова кореспонденція – більшість засуджених може надіслати лист без будь-яких обмежень;
- телефон – якщо засуджений хоче звернутися до засобів масової інформації телефоном, то спершу необхідно отримати такий дозвіл від

представників державної влади з огляду на те, що телефонна розмова швидше за все буде опублікована або транслюватиметься по радіо чи телебаченню або буде розміщена в Інтернеті;

- візити – дозволені тільки з дозволу представника державної влади, наданого за письмовим зверненням засудженого та тільки у виняткових обставинах. Подібний досвід присутній у Франції, окрім цього представники пенітенціарної служби можуть накласти вето журналістам на публікацію статті чи іншої інформації стосовно засудженого.

Польські тюрми журналіст може відвідати тільки за згодою начальника тюрми, а телефонні дзвінки, листування засудженого і преси можуть бути під контролем.

Латвійський досвід близький до українського: не існує конкретних правил спілкування засуджених із засобами масової інформації. Відсутність нормативного регулювання цих правовідносин призводить до протизаконних дій: часто журналісти таємно передають телефони до тюрем та здійснюють таємні опитування. Подібні висвітлення інформації частіше за все односторонні, викривлено висвітлюють реальність та є необ'єктивними, проте впливають на формування суспільної думки та ставлення до місць ізоляції засуджених. Видається, що вкрай актуальним є питання правового регулювання відносин журналістів та засуджених, як це зроблено у більшості зарубіжних країн.

У попередніх розділах було розглянуто права засуджених до позбавлення волі в Україні, які підлягають обмеженню у зв'язку з ізоляцією. Існує низка прав, що не підлягають жодному обмеженню, так звані природні. На рівні з ними є культурні, політичні, економічна права, які гарантовано забезпечуються державою з огляду на їх важливість для особи засудженого. Право обирати і бути обраним є однією з важливих політичних ознак демократичної країни. Водночас це усвідомлення людиною свого високого статусу як громадянина держави [133]. Відсутність активного виборчого права у засуджених не може бути вимушеним кроком з огляду на безпеку, а навпаки поглиблює духовну ізоляцію, не дозволяючи брати участь у державних, а отже

і суспільно важливих справах. А тому цікавим є зарубіжний досвід реалізації активного виборчого права у засуджених. Різні держави навіть демократично налаштовані по-різному вирішують це питання. Так, Англія порушує норми Європейських пенітенціарних правил та не надає виборчих прав засудженим до позбавлення волі. Італія і Франція обмежують активне виборче право тільки засуджених до понад 5 років позбавлення волі. Латвія, як і Україна, не гарантує засудженим право участі у місцевих виборах. Водночас вибори до Верховної Ради України та Президента України є невід'ємним правом кожного громадянина України без винятку. Найбільш позитивною з точки зору забезпечення активного виборчого права є позиція Польщі – засуджені беруть участь у всіх виборах за місцем відбування покарання.

Питання забезпечення ізоляції засуджених є чи не найголовнішим з-поміж інших. Досвід зарубіжних країн може стати тим орієнтиром, який необхідний в умовах пошуку нових форм засобів забезпечення ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Як було зазначено у попередньому розділі, ізоляція засуджених забезпечується наглядом та охороною в Україні. У Європі існує дещо інший підхід: основним елементом виконання покарання є безпека, саме на неї спрямовані зусилля тюремних адміністрацій та її взято за відправну точку при вирішенні питання щодо ефективності діяльності УВП. Щодо України, то термін «безпека» вживається лише при назві УВП, хоча при запозиченні зарубіжного досвіду цей аспект є вкрай важливим, адже європейська філософія покарання у виді позбавлення волі ґрунтується переважно на забезпеченні балансу безпеки суспільства та прав засуджених. Такий підхід насамперед варто враховувати при використанні зарубіжного досвіду.

Безпека у країнах Європи та світу поділяється на статичну та динамічну. Як правило, поділ на різні види безпеки зумовлює різну сукупність заходів, спрямованих на її забезпечення. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що інколи під статичною безпекою розуміють фізичну або процедурну, а також інколи вживається як синонім до них [186]. Однак, за загальним

правилом, статична безпека охоплює фізичну і процедурну. Фізична безпека (іноді так звана «безпека по периметру» або «зовнішня безпека») включає в себе архітектуру будівель УВП, міцність стін цих будівель, ґрати на вікнах, двері камер, огорожі, сторожові вишки та ін. Сюди ж входять елементи фізичної допомоги в забезпеченні безпеки і режиму, такі як замки, камери спостереження, системи тривожної сигналізації, портативні приймачі та аналогічні засоби. В основному фізична безпека спрямована на недопущення втеч з місць позбавлення волі, недозволених контактів із зовнішнім світом та попередження потрапляння до засуджених заборонених предметів [56, с. 274].

Процесуальна безпека, або внутрішня безпека (контроль), відповідає за порядок пересування засуджених територією, що охороняється, визначенням переліку заборонених до використання та зберігання засудженими предметів та речей, порядок проведення огляду та обшуку засуджених, територій і приміщень тощо. В Англії перевага надається особистим обшукам як засуджених, так і відвідувачів. Відмова від обшуку є підставою для заборони візиту в установи. Схожий підхід використовують Італія та Франція. На рівні з цим майже всі установи у країнах Європи обладнані металошукачами або рентгенами. Це обладнання спрямоване на забезпечення безпеки та ізоляції засуджених.

Убачається, що статична безпека умовно співвідноситься з охороною та наглядом в Україні. Проте на ефективність дотримання вимог ізоляції може дієво впливати ще один засіб, який поки що не повністю запроваджений у практику виконання покарань. Мова йде про динамічну безпеку, яка забезпечується шляхом взаємодії співробітників із засудженими і ґрунтується на їх спілкуванні. Таке спілкування спрямоване на те, щоб сформувати у засуджених повагу до персоналу.

Термін «динамічна безпека» («dynamic security») був введений в обіг (як наслідок масових безладів 70–80-х рр. у в'язницях у Великобританії) в 1985 р. Яном Дунбар, колишнім директором тюремної адміністрації Великобританії, який став дуже відомим завдяки впровадженню прогресивних

ідей в роботу підпорядкованої служби. З його точки зору, динамічна безпека – це коли відносини й індивідуалізм поєднуються в запланованій (і корисній) діяльності, коли в установі як максимального, так і мінімального рівня безпеки результат полягає в гнучкому і кращому порядку у в'язниці [191, с. 233–234]. Ідея динамічної безпеки базується на тому, що основна увага має бути спрямована на ставлення до співробітників і засуджених, як до індивідів, на справедливі і ввічливі відносини «персонал-засуджений». Це не фізичне або процедурне обмеження, а розвиток відносин з засудженими, заняття їх корисними справами, встановлення довіри та ефективна комунікація і тому – «знання того, що відбувається». Практично це призводить до того, що ув'язнені в підсумку самі розповідають про всі проблеми, які загрожують безпеці, або ж персонал дуже добре «відчуває на нюх», коли «щось не так» в їх установі [176].

Це поняття набуло подальшого розгляду та впровадження Ендрю Койлом понад 10 років тому у посібнику для тюремного персоналу «Підходи до управління в'язницею з позицій прав людини». Зміст цього поняття розкривався в тому, що поряд із технічними засобами забезпечення нагляду важливу роль відіграє безпосередня робота персоналу із засудженими, який, працюючи із засудженими, добре інформований про події в УВП та слідкує, щоб всі засуджені були задіяні в суспільно корисній праці. Як стверджує Ендрю Койл, режимна безпека ґрунтується на замках і ключах, повинна бути доповнена безпекою, яка ґрунтується на всеохоплюючому знанні персоналом своїх засуджених і їх можливої поведінки. Персонал, навчання якого ґрунтується на понятті динамічної безпеки, повинен чітко усвідомити, що запобігання безладам, у тому числі масовим безладам і бунтам, це завжди краще, ніж боротьба з уже виниклими безладами. Належним чином підготовлений співробітник помітить ознаки назріваючого конфлікту і буде вживати компетентних заходів із запобігання загостренню конфліктних ситуацій, порушень безпеки, режиму та порядку. Крім того, провідним лозунгом узагальненого Ендрю Койлом у 2002 р. досвіду 5 різних

європейських країн є зміна у ході в'язничної реформи моделі ставлення керівництва і персоналу тюрем до своїх обов'язків, а саме суть цієї моделі полягає в таких ключових позиціях: 1) пенітенціарні системи припиняють бути статистичними ієрархічними організаціями, а є динамічними інститутами, які постійно змінюються і розвиваються; 2) до співробітників усіх рівнів ставиться вимога бути спрямовуючою і рушійною силою таких змін, що повинні охопити всю організаційну структуру тюрми і пенітенціарної системи; 3) старша ланка керівництва повинна навчитись довіряти молодшому персоналу, який повинен хотіти взяти на себе відповідальність за власні дії і там, де це доцільно, застосовувати ініціативу [191, с. 233–234].

Необхідно вказати, що окремі зарубіжні вчені не поділяють методи динамічної безпеки. Натомість при організації нагляду та охорони вони, навпаки, відмічають необхідність зменшення «людського фактору», наголошуючи, що для ізоляції засуджених треба підвищувати рівень застосування технічних засобів, тим самим знижуючи ступінь взаємодії їх з молодшим начальницьким складом [114]. Проте, на нашу думку, ця позиція лише засвідчує про проблеми підготовки персоналу та небажання їх вирішення, а замість цього своєрідне ігнорування шляхом встановлення лише технічних засобів. Так, варто визнати, що сучасні технології значно полегшують функції контролю та нагляду за засудженими, проте жодні технології не зможуть замінити міжособистісні стосунки та спілкування із засудженими «тет-а-тет».

У цілому, слід згадати п. 18 Рекомендації Rec (2003) 23 Комітету міністрів Ради Європи з питань управління тюремними адміністраціями довічно ув'язнених та інших довгострокових ув'язнених, який чітко висловлюється, що технічні засоби не можуть бути заміною для динамічного методу безпеки [176].

На сьогодні, запроваджує у свою діяльність елементи динамічної безпеки Італія шляхом навчання працівників для системи виконання

покарання. Це гарний приклад для України у напрямі підготовки фахівців для кримінально-виконавчої системи.

Останнім часом все більше уваги вчених та правозахисників привертає саме динамічна безпека з огляду на відсутність аналогічного поняття в українському законодавстві та практиці виконання покарання. Так, є поширеною думка, що впровадження динамічної безпеки саме по собі є передумовою для належного забезпечення прав людини [177]. Дійсно, якісне застосування елементів динамічної безпеки вплинули б на багато аспектів забезпечення ізоляції засуджених, однак логічно припустити те, що поки національні наукові розробки динамічної безпеки відсутні, а її запровадження можливе лише на основі позитивного зарубіжного досвіду. У світлі вищевказаного цікавим видається досвід Австралії. Так, динамічна безпека – це функція, яка покладається виключно на персонал, який безпосередньо спілкується із засудженими. Обов'язки із застосування динамічної безпеки включають в себе як психологічний, так і професійний компонент компетенції працівника. До основних обов'язків працівника належать:

- 1) постійно знаходитися поряд із засудженими, що полягає у відвідуванні місць їх скупчення та маршрутів їх руху у вільний час;
- 2) розмовляти, налагоджувати контакт із засудженими, завойовуючи довіру та повагу (однак це не має нічого спільного із здобуттям оперативної інформації та вербуванням засуджених, йдеться про дружні стосунки, що базуються на повазі та не розуміють під собою експлуатації й шантажу);
- 3) перевірка фізичної присутності засуджених, а також обізнаність щодо потреб цих засуджених;
- 4) єдиний підхід до всіх засуджених, окрім цього, необхідно негативно ставитися до будь-яких порушень та заохочувати до зразкової поведінки;
- 5) допомога засудженим у вирішенні їх справ як стосовно відбування покарання, так і справ за межами установи цивільного характеру;
- 6) зберігання спокою під час будь-яких інцидентів [190].

Вважається, що динамічна безпека забезпечена тоді, коли засуджений почувається комфортно в межах УВП, а також, коли усі конфлікти виявляються на початковому етапі їх виникнення.

Вирішення конфліктів у режимі динамічної безпеки означає, що конфлікт навіть якщо і виник, то вирішується відкрито швидко і спокійно; шляхом переговорів; із повагою до людини та її гідності. При цьому дії працівника полягають у такому:

- 1) працівник обговорює питання з усіма сторонами конфлікту окремо, щоб зрозуміти проблему та якнайкраще вирішити її;
- 2) пропонує стати посередником між сторонами або бути присутнім;
- 3) роз'яснити для обох сторін конфлікту, що більшість суперечок можуть виникати у суспільстві, але застосування загрози або насильства призведе до дисциплінарних санкцій [190].

Європейський підхід до розуміння динамічної безпеки схожий, однак він включає в себе також оцінку ризиків щодо засуджених. Така оцінка дозволить вирахувати найбільш ефективно розміщення персоналу.

Розвиток та запровадження методів динамічної безпеки у кінцевому підсумку відсилає нас до підготовки персоналу ДКВС України, а це наступне важливе питання при формуванні розуміння ізоляції. Яким би не розробили його науковці на теоретичному рівні, проте саме від персоналу ДКВС України залежить, як реалізується ізоляція засуджених у виправних колоніях. Підвищена увага до підготовки фахівців у сфері виконання покарань, а також професійної перепідготовки в рамках підвищення кваліфікації має обов'язково супроводжуватися відповідною освітньою діяльністю. Не потрібно вимагати особливого ставлення до засудженого, а лише в рамках чинного законодавства. Для належного виконання функціональних обов'язків на різних постах служби для молодшого інспектора відділу нагляду та безпеки обов'язковою є наявність сформованих фахових знань (обладнання виправних колоній та внутрішнього порядку; взаємовідносин персоналу виправних колоній і засуджених; застосування заходів фізичного впливу, спеціальних

засобів та зброї у виправних колоніях; порядку і тактики проведення оглядів і обшуків; організації порядку несення служби з нагляду за засудженими на різні терміни у виправних колоніях, які забезпечуються фаховою, соціально-правовою, психолого-педагогічною підготовкою) [63, с. 5].

У разі неможливості вирішення питання шляхом методів динамічної безпеки, до засуджених будуть застосовуватися у разі потреби дисциплінарні санкції. Варто вказати, що у Європі достатньо поширеним є посилення фізичної або духовної ізоляції як вид дисциплінарного стягнення. Так, в Італії, Польщі, Англії та інших країнах застосовується тримання у карцері (одиначній камері) як вид дисциплінарного стягнення. Відмінність полягає лише у строках такого тримання. Наприклад, у Польщі до 28 днів, у Франції – до 30. Спостерігається розгалужена система дисциплінарних санкцій, спрямованих на посилення духовної ізоляції у Латвії і Польщі. Латвійська тюремна адміністрація може заборонити засудженому використання особистого телевізора на строк до 1 місяця, телефонну розмову та навіть побачення. У Польщі цей список ще розширюється заборонаю прямого контакту під час побачення (тільки через скло).

Найбільш гуманні види дисциплінарних стягнень до засуджених застосовуються у Швеції. Відповідно до закону є два види дисциплінарних санкцій: відкладення умовного звільнення та офіційне попередження. Узагалі посилення ізоляції (в одиначній камері) як вид стягнення у вказаній державі на відміну від інших країн не використовується в пенітенціарній системі. Проте одиначне ув'язнення може застосовуватися за виняткових обставин, а саме: порушення громадського порядку під впливом одурманюючих речовин, спроба втекти, порушення дисципліни. Слід зазначити, що втечу з тюрми або спробу втечі у Швеції не розглядають як злочин. Таким чином, жодних додаткових санкцій не може бути накладено на втікача, крім офіційних дисциплінарних санкцій [198, с. 569–570].

Організація ізоляції в УВП залежить не тільки від рівня правосвідомості громадянського суспільства, але й від економічного

потенціалу кожної держави. Так, Греція, яка зазнала фінансової кризи протягом останніх років, не реалізовує європейські стандарти ізоляції засуджених, хоча й закріплює їх: на законодавчому рівні гарантовано покамерне тримання засуджених, фактично ж особи у камерах, призначених для одного, тримаються вчотирьох. Також відсутні принципи динамічної безпеки через брак персоналу [190].

Подібні проблеми існують і в інших країнах – Португалія, Італія та багато інших мають певні недоліки з погляду Європейських пенітенціарних правил. Це не означає, що можна виправдовувати окремі проблеми української системи виконання покарань у цілому, хоча насправді ідеальної моделі ізоляції не існує. Аналізуючи досвід зарубіжних країн, спостерігаємо те, що Україна за рівнем законодавчо закріплених можливостей для засуджених є досить прогресивною порівняно навіть з такими економічно розвинутими країнами, як Англія, Франція, Іспанія (задекларовано право на користування глобальною мережею Інтернет, закріплені найбільш тривалі побачення для засуджених). Водночас рівень реалізації зазначених прав є незадовільним.

Позитивний досвід зарубіжних країн для організації ізоляції не може бути зведений лише до покращення матеріальних умов засуджених, адже в його основі лежить повага до прав і свобод людини і громадянина та визнання особи найвищою цінністю. Тому без суспільних трансформацій використання зарубіжного досвіду є неповним. А організація та покамерне розміщення засуджених, розширення можливостей спілкування із зовнішнім світом (введення поняття відпустки для засуджених, надання можливості розміщувати телевізори у камерах, використання DVD-плеєрів, забезпечення ізоляції шляхом запровадження елементів динамічної безпеки, вдосконалення технічних засобів) можуть бути успішно використані за умови системного підходу та комплексних заходів запровадження.

3.2. Основні напрями вдосконалення правового регулювання та практики застосування ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях

На сьогодні варто визнати, що ізоляція засуджених – це єдиний спосіб реалізації покарання у виді позбавлення волі не тільки в Україні, але й у всьому світі. Поки існує цей вид покарання, існуватиме власне ізоляція засуджених як незмінний атрибут позбавлення волі – у цьому виявляється відносно статичний характер зазначеного соціального явища. Проте не можна не помітити динамічний характер ізоляції засуджених: із початку виникнення покарання у виді позбавлення волі її змістовне наповнення та місце застосування змінювалися відповідно до соціального, економічного та культурного розвитку суспільства. На різних етапах розвитку місцями ізоляції були: тюрми, фортеці, земляні ями, виправно-трудова колонія і, нарешті, виправні колонії. Розуміння ізоляції засуджених також змінювалося від карального характеру до соціального. Обсяг гарантованих державою прав засуджених до позбавлення волі за останні 10 років невпинно збільшується при незмінній ізоляції як змісту позбавлення волі. Кримінально-виконавчий кодекс України зазнав таких змін:

– певні зміни внесені в умови тримання засуджених до позбавлення волі у структурних дільницях виправних колоній. Так, відповідно до змін у ч. 2 ст. 99 КВК України встановлюється, що засуджені у дільницях соціальної реабілітації тримаються тільки під наглядом; ч. 4 ст. 94 КВК України доповнюється положенням про те, що у виправних колоніях для тримання засуджених жінок дільниця посиленого контролю не створюється; відповідно до нової редакції ч. 2 ст. 97 КВК України у дільниці посиленого контролю виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки засуджені тримаються в ізольованих жилих приміщеннях, а в дільниці посиленого контролю виправних колоній максимального рівня безпеки – у ПКТ [118, с. 35];

– у засуджених до позбавлення волі з'явилась нова підстава для короткочасних виїздів за межі виправних колоній. Так, ст. 111 КВК України доповнено новою частиною, відповідно до якої засуджені, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, мають право на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів [118, с. 35];

– засудженим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, дозволено короткочасний виїзд за межі виправної колонії на території України для влаштування дітей у родичів, опікунів або в дитячих будинках тривалістю не більш як десять діб без урахування часу перебування в дорозі (не більш як три доби) (ч. 1 ст. 111);

– скасовано обмеження на кількість посилок (передач) і бандеролей, що одержують засуджені, які тримаються в колоніях (ч. 1 ст.112);

– збільшено норму жилої площі на одного засудженого (ч. 1 ст. 115);

– запроваджено елементи прогресивної системи виконання покарання стосовно засуджених до довічного позбавлення волі (ст. 151¹);

– дозволено користуватися глобальною мережею Інтернет (ст. 107);

– введено телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку(ст. 107) [129, с. 141].

Аналіз наданих засудженим прав у рамках законодавчих змін свідчить про значне зменшення ізоляції засуджених, а конкретніше – духовної ізоляції. У рамках дисертаційного дослідження ми аргументуємо думку про те, що ізоляція поділяється на фізичну та духовну. Вбачається, що позбавлення волі спрямоване насамперед на право особи вільно пересуватися, інакше кажучи, на обмеження фізичної свободи. Однак поміщення засуджених в установу закритого типу спричиняє ряд обмежень духовного характеру: в умовах ізоляції істотно обмежена або неможлива взагалі реалізація творчих інтересів, захоплень, професійної діяльності, засуджені не можуть в необхідному обсязі займатися науковою чи іншою творчою діяльністю, у них немає рівного доступу до інформації порівняно з іншими категоріями громадян, що

займаються, наприклад, творчою діяльністю. А тому вищевказані законодавчі зміни були спрямовані саме на зменшення рівня духовної ізоляції, яка є небажаним, проте обов'язковим наслідком фізичної ізоляції. Підсумовуючи вищевказане, видається логічним такий висновок, що фізична ізоляція засуджених завжди статична та полягає у поміщенні засудженого до УВП з метою обмеження вільного пересування особи. Статичність фізичної ізоляції полягає у самому процесі, який є незмінним протягом декількох століть, а саме – відділення особи від раніше оточуючого її середовища та поміщення до спеціальної УВП. Щодо духовної ізоляції – то вона має саме динамічний характер і наразі в Україні змінюється в бік зменшення шляхом запровадження та розширення прав засуджених, які дозволяють підтримувати соціальні зв'язки з раніше оточуючим середовищем, родиною та брати участь у вирішенні державних питань.

Логічно, що першочергове вдосконалення правового регулювання пов'язане із зменшенням рівня духовної ізоляції. Нормативно-правовим орієнтиром у напрямі зменшення рівня духовної ізоляції є міжнародно-правові стандарти, зокрема Європейські пенітенціарні правила. На рівні з цим особливого значення набувають звіти за підсумками візиту в Україну, здійсненого КЗК. Рекомендації, надані у зазначених звітах, часто використовуються для обґрунтування законодавчих змін, адже вони містять процедурні та нормативні розбіжності українського законодавства та визнаних міжнародних стандартів [117].

У результаті аналізу останнього звіту за підсумками візиту в Україну, здійсненого КЗК, проектів законів, зареєстрованих протягом 2015 р. стосовно покращення умов тримання засуджених до позбавлення волі, можна виділити такі основні проблеми, що стосуються духовної ізоляції та шляхи їх вирішення: надання засудженим короткострокових побачень без нагляду працівників виправних колоній. Так, КЗК радить українській владі змінити умови для короткострокових візитів до УВП № 3 у Кривому Розі, щоб ув'язнені могли мати побачення в досить відкритих умовах. Організація відкритих візитів,

наголошує КЗК, повинна стати правилом, а закритих – винятком, такі винятки можуть ґрунтуватися на обґрунтованих та аргументованих рішеннях після проведення індивідуальної оцінки потенційного ризику, пов'язаного з певним засудженим [50].

Рекомендація щодо надання короткострокових побачень містилася у доповідях про візит у 2002, 2005 та 2012 рр.: у доповіді про візит 2005 р. КЗК вказав (п. 145): «Як і раніше короткострокові побачення проводяться в скляних будках, коли ув'язнені та відвідувачі розмовляють через скляну перегородку по телефону (деякі з них, наприклад у колонії № 65, несправні). Українська влада заявила у зв'язку з цим, що обладнання місць для побачень без скляної перегородки передбачено як частина робіт з реконструкції у відділеннях для побачень». Рекомендація була знову видозмінена та повторена у доповіді 2009 р. (п. 153): «змінити умови для короткотермінових візитів, для того щоб ув'язнені могли отримувати відвідування в досить відкритих умовах...Крім того, місткість кімнат короткострокових побачень повинна бути збільшена, щоб задовольнити потреби засуджених» [38, с. 441]. А тому видається логічним кроком поданий народними депутатами України К. Г. Усовим та І. С. Луценко Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо поліпшення умов тримання засуджених)», реєстр. № 2685. Проект Закону, пройшовши перше читання, пропонує нести зміни до ч. 1 ст. 110 КВК України та подати її у такій редакції:

«1. Засуджені мають право на побачення: короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі – до трьох діб. Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок

власних коштів. У виняткових випадках короткострокові побачення можуть відбуватись під контролем представника колонії. Про такий контроль адміністрацією УВП на підставі індивідуальної оцінки ризиків приймається вмотивоване рішення із зазначенням підстав, періоду, типу контролю та порядку його оскарження. Копія рішення видається засудженому. Порядок індивідуальної оцінки ризиків визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України.

Короткострокові побачення засуджених до позбавлення волі за статтями 109–114¹, 258–258⁵, 260, 261 КК України відбуваються виключно під контролем та у присутності представника колонії» [125].

Запропоновані зміни в цілому позитивні та спрямовані на вирішення означених проблем. Дійсно, порядок надання короткострокових побачень вже не раз ставав предметом наукових дискусій та намагань законодавчих змін. Однак такі зміни все одно мають ґрунтуватися на розумінні балансу безпеки та прав засуджених. Також є й інші аспекти, що потребують уточнення. По-перше, досить логічним видається надання короткострокових побачень близьким родичам без присутності працівника виправної колонії, адже тривалі побачення з близькими родичами саме так і відбуваються. Виникає певна суперечність – чому тривалі побачення надаються без нагляду, а короткострокові з тими самими особами відбуваються у присутності сторонніх осіб. Таке обмеження є невиправданим, а, отже, суперечить міжнародним стандартам поводження із засудженими.

Однак коло осіб, яким дозволено короткострокові побачення, значно ширше, і тому включає не тільки близьких родичів. Європейські пенітенціарні правила акцентують увагу на тому, що візити мають бути організовані таким чином, аби надати засудженим можливість максимально природно підтримувати та зміцнювати сімейні стосунки. У всіх інших випадках варто надавати перевагу все ж таки забезпеченню безпеки, яка реалізується шляхом постійного нагляду за засудженими. І лише на основі розробленої та апробованої оцінки ризиків вирішувати про можливість надання

короткострокових побачень без нагляду працівників виправних колоній з іншими особами, що не є близькими родичами.

Також викликає сумнів абзац другий запропонованої ст. 110 КВК України із зазначеним вичерпним переліком статей КК України, засуджені за якими не матимуть права на побачення без нагляду взагалі. Таке формулювання суперечить принципу індивідуалізації виконання покарань, передбаченої у ст. 6 КВК України, що полягає у зміні карально-виховного впливу залежно від поведінки засудженого. Зустріч з близькими родичами без нагляду працівника виправної колонії слугує не тільки підтримкою соціально корисних зв'язків, однак також виступає міцним стимулом для покращення поведінки. Покарання та його відбування переслідують мету виправлення засуджених, однак вона нівелюється вказаною нормою, з огляду на те, що процес виправлення не буде заохочуватися прогресивною системою.

Враховуючи вищевказане, вважаємо, що задля зменшення духовної ізоляції та утвердження міжнародних стандартів поводження із засудженими пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 110 КВК України та подати її у такій редакції:

«1. Засуджені мають право на побачення: короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі – до трьох діб. Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами у присутності представника колонії. Короткострокові побачення з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, усиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки), а також з особами, що не перебували у шлюбі, за умови, що вони проживали однією сім'єю і в них є спільні неповнолітні діти, надаються без присутності працівника колонії. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами. Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів.

У виняткових випадках короткострокові побачення з близькими родичами можуть відбуватись під контролем представника колонії. Про такий контроль адміністрацією УВП на підставі індивідуальної оцінки ризиків приймається вмотивоване рішення із зазначенням підстав, періоду, типу контролю та порядку його оскарження. Копія рішення видається засудженому. Порядок індивідуальної оцінки ризиків визначається нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань».

У контексті вдосконалення порядку надання побачень як способу зменшити рівень духовної ізоляції, варто звернути увагу на норми, які мають певні технічні недосконалості, що може неправомірно збільшувати обсяг ізоляції. Ще донедавна була наявна колізія між ч. 4 ст. 110 та ч. 1 ст. 138, 139, 140 КВК України стосовно кількості надання побачень залежно від структурної ділянки та рівня безпеки ВК. Вона була вирішена законодавцем у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» шляхом доповнень ст. 138, 139, 140 КВК України детальною інформацією стосовно надання побачень у кожній із структурних ділянок ВК, що фактично дублює ч. 4 ст. 110 КВК України. Виникає питання щодо дублювання норм у КВК України та шляхів його усунення. А тому вважаємо за необхідне, враховуючи останні законодавчі зміни, які регулюють більш детально кількість побачень та з метою вдосконалення юридичної техніки закону ч. 4ст. 110 КВК України виключити.

Удосконалення застосування фізичної ізоляції на сьогодні є не менш актуальним питанням. Коли ми говоримо про застосування фізичної ізоляції, то мова йде про установи закритого типу, де вона безпосередньо реалізується. Такий вид установ представлений трьома рівнями безпеки – від мінімального до максимального залежно від вчинюваного суспільно небезпечного діяння. Однак на сьогодні відмінності між рівнями безпеки зменшуються. Однак, рівень ізоляції буде збільшуватися в межах структурних ділянок, що

створюються в установі, а також від поведінки самого засудженого. Поділ виправних колоній за рівнями безпеки є виправданим та багато у чому схожий на європейський підхід організації ізоляції. Проте на цьому схожість з європейською системою організації ізоляції завершується.

Більшість СІЗО та виправних колоній збудовані понад 100–150 років, тому вони малопридатні для перебудови та реконструкції, у критичному стані перебувають інженерні мережі УВП та СІЗО. Розв'язання вищезазначених та інших проблем потребує значних бюджетних коштів, але щорічний граничний обсяг фінансування системи багато років не перевищує 36-40 % від розрахункової потреби. Жодна з державних цільових програм з покращення умов тримання засуджених і ув'язнених, які приймалися за останні десятиріччя, не була реалізована у повному обсязі. Зокрема, Державна програма покращення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, на 2006–2010 рр., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 р. № 1090, була профінансована лише на 6 % від запланованих обсягів та, за висновком Рахункової палати, була фактично провалена [18].

Враховуючи гостру політичну ситуацію, економічний спад та забезпечення першочергових державних потреб, рушійні зміни щодо в організації ізоляції – це довготривалі перспективи, проте окреслення шляхів розвитку досить вагоме все одно.

Логічно, що ізоляція засуджених включає в себе організацію їх розміщення всередині УВП. На сьогодні об'єктивно кількість засуджених до позбавлення волі на певний строк зменшується: соціально-психологічне відділення засуджених являє приблизно 50 осіб, розміщених у казармах. Однак, у нічний час засуджені залишені практично самі по собі, оскільки ефективність застосування засобів нагляду в цей час доби знижується. Спальні приміщення для великої кількості засуджених неодмінно означають повсякденну неможливість як приватного усамітнення, так і особистого життя. Більш того, зростає ризик залякування і насильства. Подібні умови утримання сприяють формуванню злочинної субкультури і зміцненню злочинних

утворень. Такі умови також дуже ускладнюють і навіть унеможливлюють виконання персоналом його контрольних функцій [49, с. 169].

Видаються логічними кроки Міністерства юстиції України реформувати систему місць тримання засуджених. Проведене нами опитування персоналу ДКВС України свідчить про те, що серед опитаних немає єдиної думки щодо утримання засуджених в УВП. На запитання: «Яким, на вашу думку, має бути утримання засуджених до позбавлення волі на певний строк?» – 38% відповіли – одиночним, груповим (3–10 чоловік) – 35 % опитаних, усі інші вважають, що існуюча система цілком задовільна (див додаток А).

Складно погодитися з останнім твердженням – ця система є не стільки задовільною, скільки звичною. Запобігати певним правопорушенням всередині УВП, а також забезпечувати безпеку засудженого реальніше в умовах блочного тримання. Жодна країна світу не практикує тримання засуджених великими групами, окрім деяких країн пострадянського простору, з-поміж яких і Україна. Це, очевидно, є пережитком минулого і потребує якнайшвидшого виправлення.

Україна вирішила піти шляхом реорганізації виправних колоній від казарменого до блочного типу тримання засуджених. Досвід блочного типу установ в Україні вже є. У 2001 р. був підписаний договір між Державним департаментом України з питань виконання покарань та Дирекцією з питань розвитку і співробітництва Швейцарії стосовно фінансового та технічного співробітництва за проектом «Установа-модель в Білій Церкві». Проект був спрямований на удосконалення рамок умов для управління в'язницями та дотримання прав людини у місцях позбавлення волі. Основні напрями розвитку та результати цього проекту полягали в такому:

- перебудова 4-х гуртожитків: фінансування будівельного матеріалу. На місці колишніх спалень, розрахованих на 100 чоловік, було побудовано світлі приміщення на 30–50 засуджених. Будівля була повністю перепланована, були обладнані спальні кімнати і кімната для керівника групи

засуджених, а також було відремонтовано все санітарне обладнання. В установі все перефарбовано і місця стали чистішими;

— збільшення кількості керівників групи засуджених: фінансування додаткових керівників групи засуджених (близько 15). Результатом стало те, що на 1 керівника групи ув'язнених припадало приблизно 5 засуджених. Керівники груп могли приділяти більше часу соціально-психологічній роботі з засудженими. Якщо провести порівняння з липнем 1999 липень 2000 р., то зменшилась кількість так званих порушників дисципліни на 44% (в перерахунку на 1000 засуджених 29%). На 33% зменшилась кількість тих, хто перебуває у штрафному ізоляторі. За умови гарної поведінки більше засуджених змогли переводитись в колонії-поселення;

— навчання керівників групи, психологів, зважаючи на нові специфічні завдання тюремної служби (реабілітація): фінансування та проведення семінарів. Метою цих семінарів було ознайомлення керівників групи з новими методиками соціально-психологічного поводження з засудженими. Українська делегація з представників Департаменту, обласного управління Київської області та керівників групи із Білої Церкви мали можливість у березні 1999 р. познайомитись з цими спеціальностями. Департамент в подальшому змінив функції керівників групи засуджених, він віддав перевагу значенню соціально-психологічному напрямку;

— створення професійної школи для засуджених: фінансування обладнання та педагогів професійної школи. Професійне навчання: перебудову оплатив Державний департамент України з питань виконання покарань, Швейцарія оплатила організацію та заробітну плату вчителів. Сьогодні там навчають таким професіям, як слюсар, газо/електрозварник, автослюсар, токар. У подальшому школа таким чином була обладнана, що ув'язнені могли отримувати свідоцтво про закінчення неповної середньої школи. Ідея загальноосвітньої школи знайшла підтримку в інших установах, що можна назвати наслідком цього Проекту. Також було створене відділення для щойно прибулих. Там знаходяться щойно прибулі особи приблизно 3

тижні. Проводяться тести та ведуться бесіди, а потім складаються плани відбування покарання. Ця інформація повідомляється керівникам групи засуджених. Таким чином установа отримує важливий інструмент, беручи до уваги певну індивідуалізацію покарання (наприклад, в яку групу розподілити засудженого для відбування покарання) [37].

Чинне кримінально-виконавче законодавство здійснило якісне оновлення за останні 15 років, чого, на жаль, не трапилося з УВП. Якщо на час реалізації проекту блочна структура колонії не вписувалася в тодішні законодавчі рамки та уявлення про відбування покарання, то тепер справа лише за фінансуванням. Зараз установа-модель досі функціонує. Вона значно змінила виконання покарань в Білій Церкві, тому що поводження з засудженими стало більш інтенсивнішим та диференційованим. У зв'язку з цим збільшились вимоги до персоналу.

Сьогодні серед завдань Робочого плану реалізації положень Стратегії реформування судочинства, судоустрою та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. переведення 339 будівель на блочний тип тримання засуджених. Хоча такі напрями реформування мають гуманістичний характер, проте перехід на блочний тип тримання засуджених видається застарілим на цьому етапі державотворення та недостатньо ефективним в розрізі забезпечення міжнародних стандартів поводження із засудженими.

Мінімальні стандартні правила (Правила Мандели), Європейські пенітенціарні правила наголошують на окремому (покамерному) триманні засуджених. Варто зазначити, що покамерне утримання засуджених в країнах Європи є звичною практикою та незмінним стандартом. І хоча досі не існує ідеальної моделі ізоляції засуджених в установах різних країн світу, а їх ефективність визначається своєчасністю та відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни на певному етапі суспільного розвитку, проте запозичення зарубіжного досвіду щодо тримання засуджених покамерно задля дотримання міжнародних стандартів є цілком виправданим.

Зосередження в місцях ізоляції осіб з підвищеною громадською небезпекою, аморальною і кримінальною орієнтацією, з незвичайними психічними виявами, низькою особистою культурою формує у виправних установах підвищену криміногенність, стресогенність, фізичну небезпеку. У колонії примусово тримаються великі групи засуджених. Вони примушуються до спільного проживання і спілкування цілодобово в одному відділенні (приміщенні, території), що є цілком неприродним. Перехід на блочний тип тримання засуджених здатен лише частково вирішити проблеми, що пов'язані з дотриманням ізоляції, при тому що він не забезпечить вимог міжнародних стандартів поводження з ув'язненими та засудженими.

Видається природним, що засуджений до позбавлення волі залишається людиною і громадянином з природними правами, потребами та бажаннями. Так, одна з базових людських потреб за пірамідою Маслоу – забезпечення в житті. Кожна людина прагне до окремого місця існування, яке забезпечує людську потребу у вияві власної індивідуальності [35, с. 13]. Окрім цього, базовим є дотримання конституційного права невтручання в приватне життя людини.

На рівні з цим варто виділити суто практичні переваги організації ізоляції засуджених шляхом покамерного тримання. Так, за такої форми ізоляції засуджених створюються умови для:

- 1) індивідуалізації процесу відбування покарання. На сьогодні індивідуалізація – це один із принципів кримінально-виконавчого законодавства, що базується на урахуванні особистості засудженого при застосуванні засобів виправлення і ресоціалізації, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання [27, с. 41]. На важливості покамерного тримання при індивідуалізації покарання звертали увагу керівники, очільники служб виконання покарань зарубіжних країн. Так, у межах реформування французької пенітенціарної системи міністр юстиції Мішель Алліо-Марі висловила бажання зробити так, щоб у Франції тюрма стала «школою

боротьби з рецидивом» і одночасно «установою, що активно займається соціальною реабілітацією». Основою пенітенціарної реформи, на думку французького міністра юстиції, має стати створення таких умов відбування покарання: «дотримання гідності особистості», душ у кожній із камер, розрахованих на одну людину, у пенітенціарній установі, призначеній для індивідуального ув'язнення, «персональний супровід» (санітарний, психомедичний аспект...) [94, с. 56]. Звичайно, такі умови є оптимальними для реалізації диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк;

2) індивідуальної соціально-виховної роботи із засудженими. Відповідно до ст. 124 КВК України соціально-виховна робота із засудженими організовується в індивідуальних, групових та масових формах, проте фактично індивідуальну роботу із засудженими у казарменому або блочному типі організації тримання засуджених провести складно, а інколи – неможливо. Водночас практика діяльності виправних колоній, а також проведене анкетування співробітників відділу соціально-виховної та психологічної роботи колоній показує, що найбільш ефективною формою соціально-виховної роботи є індивідуальна форма, організована на основі психолого-педагогічних принципів і методів [130, с. 174];

3) ефективного лікування хворих засуджених, особливо заразними формами хвороби. Першочерговими заходами щодо припинення епідемічного ланцюга є ізоляція хворого. При покамерному триманні логічно, що інфекційні хвороби будуть поширюватися повільніше в разі через скорочення місць спільного перебування великих груп людей, а також у разі, коли хвороби засуджених ще не діагностовано;

4) мінімізації психологічного впливу негативно налаштованих засуджених на тих, хто став або стає на шлях виправлення;

5) забезпечення фізичної безпеки одних засуджених від інших при виникненні конфліктів, оскільки завжди є можливість ізолювати потенційну жертву;

6) реалізації засудженими природного людського бажання до усамітнення, що дуже важливо в умовах колонії для збереження своїх життєво придбаних позитивних індивідуально-особистісних характеристик;

7) захисту від тиску групи. Група засуджених виступає в ролі певного знаряддя тиску на індивіда, змушуючи його (під загрозою ізоляції) приймати ті цінності, які є нормативними саме в цій групі. Такі проблеми розглядаються в руслі дослідження конформізму, що розуміється як схильність людини підкорятися тиску з боку групи. Це знаходить свій вияв у зміні поведінки засудженого із метою догодити позиції більшості [127];

8) формування особистісного простору. Цей процес окремо виділений психологами як можливий чинник виникнення агресії у засуджених. На рівні з особистісним простором визначають територіальне втручання та високу щільність проживання. Різні люди по-різному переживають порушення їх особистого простору та стан тілесної близькості, що виникають через це. Одне із можливих пояснень цього факту ґрунтується на порівнянні головних функцій міжособистого дистанціювання. Тут можливі два варіанти – або позитивно забарвлене тяжіння, інтимність, або асоціація із загрозою застосування сили та домінуванням. Розгнівані індивіди або індивіди із «агресивною історією» сприймають подібну близькість як загрозу і прагнуть у міру можливостей запобігти або уникнути її. Як вважають Ч. Мюллер та Е. Доннерштейн, вони відрізняються підвищеною схильністю до насильства, порівняно з іншими індивідами, що диктується особливими вимогами щодо особистого простору [86, с. 301];

9) підвищення безпеки засудженого, у тому числі й від психологічної агресії. Сучасне розуміння безпеки засудженого можна сформулювати як становище засудженого (комплекс його прав, обов'язків та можливостей використовувати механізми захисту) як суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин під час відбування покарання, що створює умови його життєдіяльності, які не мають ознак агресії, непередбачуваності, неконтрольованості з боку персоналу органу або УВП, інших засуджених чи

третіх осіб й має ефективні механізми забезпечення і захисту прав засудженого [137, с. 49]. Стаття 10 КВК України визначає такі заходи безпеки:

- переведення засудженого в безпечне місце;
- ізольоване тримання;
- переведення в іншу УВП.

Усі заходи забезпечення безпеки тим чи іншим чином пов'язані з окремим триманням відповідного засудженого;

10) формування навичок контролю за санітарним станом приміщення. Як правило, подібні навички формуються у дітей дошкільного віку, проте з урахуванням відсутності соціально-побутових навичок в окремих засуджених, саме проживання у власному приміщенні окремо дозволить їх набутти;

11) простоти контролю та нагляду з боку адміністрації;

12) більшої зручності для дотримання релігійних приписів. Відправлення релігійних обрядів засудженими – це конституційне право, гарантоване державою. Єдине обмеження, встановлене законом, це те, що забезпечення релігійних потреб не повинно порушувати розпорядок дня у виправних колоніях, а також утискати права інших осіб, які відбувають покарання [13, с.198]. Покамерне розташування засуджених дозволить їм відправляти свої релігійні потреби, не заважаючи іншим засудженим та не порушуючи режим;

13) зниження небезпеки психологічної несумісності. Групова ізоляція осіб, що характеризуються підвищеним емоційним збудженням, напруженістю, переважанням негативних емоцій, нерідко зі стійкою антисоціальною спрямованістю, яка неминуче призводить до конфліктів, агресивних виявів (як явним, так і непрямым) навіть без видимих причин. Цей фактор пов'язаний з тим, що люди постійно перебувають в полі зору один в одного, яке поступово настільки звужується, що вони бачать лише недоліки інших, негативні сторони проживання і діяльності. Необхідно постійно тримати себе в певній ролі, прагнути приховати від оточуючих свої думки і

переживання. Подібні негативні психічні вияви значно зменшуватимуться при покамерному триманні [166];

14) можливості реалізувати своє хобі чи займатися суспільно корисною працею. Складність при реалізації творчого потенціалу засуджених частково виникає через неможливість усамітнення та відсутності власне місця для творчої або наукової роботи. Окреме приміщення могло б сприяти вирішенню цієї ситуації.

Покамерне тримання не потрібно плутати з одиночним триманням засуджених як вид дисциплінарного впливу. Одиночне тримання є такою формою ізоляції, за якою засуджений знаходиться на самоті 22–24 години на добу. Практика застосування одиночного тримання є незадовільною, засуджена міжнародним організаціями, як така, що порушує права людини і громадянина та немає нічого спільного з покамерним триманням.

Покамерне тримання характеризується розділенням засуджених вночі у власних окремих приміщеннях, проте вдень вони мають змогу для спілкування, роботи та інших занять спільно з іншими засудженими.

Ми вважаємо, що подібна організація внутрішньої ізоляції, яка притаманна усім європейським державам, є доцільною та відповідає сучасним вимогам часу. Водночас перехід на блочний тип тримання засуджених є застарілим, не зможе принести очікуваних результатів та є таким, що суперечить міжнародним стандартам. Так, Європейські пенітенціарні правила визначають, що розміщення засуджених, і, зокрема, надання місць для сну, повинне проводитися з повагою до людської гідності та, по можливості, із забезпеченням можливості усамітнення, а також засуджених зазвичай треба розміщати на ніч в окремих камерах, за винятком тих випадків, коли їм зручніше розташовуватися разом з іншими засудженими.

Варто зазначити про ще одну новацію в рамках оптимізації та вдосконалення фізичної ізоляції засуджених. Вона полягає в тому, що в межах однієї установи засуджені можуть відбувати покарання з різними умовами тримання. Ця ідея лежить в площині законодавчої діяльності, а саме внесення

змін до КВК України, що передбачали б реорганізацію виправних колоній в УВП, у яких, відповідно до підходів європейських пенітенціарних систем, на території однієї установи (з обов'язковим дотриманням принципу роздільного тримання засуджених відповідно до ст. 92 КВК України) будуть існувати різні рівні безпеки. Таким чином, в УВП, залежно від наявних приміщень, ступеня ізоляції можуть одночасно відбувати покарання засуджені, яким визначено відбування покарання на мінімальному рівні безпеки, середньому рівні безпеки, а також максимальному рівні безпеки з утриманням у звичайних жилих приміщеннях [55, с. 66].

На сьогодні, фактично не існує відмінності між рівнями безпеки, окрім кількості побачень та структурних ділянок, які можуть створюватися в межах ВК. Водночас зазначена новація дасть змогу більш якісно забезпечити виконання вимог кримінально-виконавчого законодавства, що передбачає, відповідно до ч. 1 ст. 93 КВК України відбування всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження. Заснування універсальних УВП надає можливість створити в межах однієї територіальної одиниці умови для тримання більшості (у деяких випадках усіх) категорій засуджених, а також осіб узятих під варту, що дасть змогу зменшити державні витрати на переміщення та конвоювання ув'язнених і засуджених [55, с. 66].

Практично концепція універсальної УВП, реалізована у Менській виправній колонії № 91, де створюються всі рівні безпеки. З огляду на те, що ця установа призначена для особливої категорії засуджених – осіб, що працювали у сфері правоохоронної діяльності, вона є єдиною в Україні, а особам призначаються покарання, що вимагають різних рівнів безпеки, то окремі ділянки різних рівнів безпеки створюються в межах однієї УВП. У цьому контексті потребує перегляду кількість УВП і СІЗО, де особливу увагу слід приділити реорганізації (об'єднання кількох в одну) УВП для

тримання жінок і неповнолітніх, у зв'язку зі значним зниженням чисельності цих категорій засуджених.

Усі означені нами напрями вдосконалення ізоляції засуджених не є вичерпними, оскільки це поняття охоплює весь процес виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Нові пошуки її організації та забезпечення триватимуть і залишають підґрунтя для продовження наукового пошуку.

Висновки до розділу 3

Викладене в цьому розділі дає підстави зробити низку висновків.

1. У результаті аналізу застосування ізоляції у Великобританії, Франції, Швеції, Польщі та Латвії, констатуємо той факт, що найбільшою відмінністю організації ізоляції засуджених є їх покамерне тримання, що зумовлює можливість розміщувати велику кількість особистих речей засуджених у камері (телевізорів, DVD-плеєрів, велику кількість книг тощо).

2. З'ясовано, що європейський досвід застосування ізоляції ґрунтується на неухильному дотриманні міжнародних норм поведінки із засудженими, як наслідок, велика увага приділяється зниженню рівня духовної ізоляції шляхом широкої практики надання відпусток засудженим, дозвіл на побачення із родичами без нагляду адміністрації, а інколи і за межами УВП, можливості спілкування із засобами масової інформації.

3. Виявлено, що зарубіжний спосіб забезпечення ізоляції засуджених знаходить свій вияв через динамічну безпеку. Вона виявляється у ставленні до засуджених як до індивідів та встановленні нормальних стосунків «персонал-засуджений». Запровадження елементів динамічної безпеки вимагає оновлених підходів до підготовки персоналу ДКВС України.

4. При визначенні напрямів вдосконалення ізоляції засуджених необхідно враховувати її поділ за характером обмежуваних прав на духовну і фізичну. Обґрунтоване зменшення рівня духовної ізоляції засуджених можливе шляхом покращення порядку надання короткострокових та тривалих побачень. Для вдосконалення законодавчої бази із цього питання пропонується ч. 4 ст. 110 КВК України виключити; та викласти ч. 1 ст. 110 КВК України таким чином:

«1. Засуджені мають право на побачення: короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі – до трьох діб. Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами у присутності представника колонії. Короткострокові побачення з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, усиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки), а також з

особами, що не перебували у шлюбі, за умови, що вони проживали однією сім'єю і в них є спільні неповнолітні діти, надаються без присутності працівника колонії. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами. Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів. У виняткових випадках короткострокові побачення з близькими родичами можуть відбуватись під контролем представника колонії. Про такий контроль адміністрацією УВП на підставі індивідуальної оцінки ризиків приймається вмотивоване рішення із зазначенням підстав, періоду, типу контролю та порядку його оскарження. Копія рішення видається засудженому. Порядок індивідуальної оцінки ризиків визначається нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань».

5. На основі аналізу доведено, що фізична ізоляція засуджених, яка полягає у покамерному розміщенні засуджених до позбавлення волі на певний строк, має суто практичні переваги, на відміну від сучасних казарменного та блочного типів організації ізоляції засуджених. При покамерній формі ізоляції засуджених створюються умови для: 1) індивідуалізації процесу відбування покарання; 2) персональної соціально-виховної роботи із засудженими; 3) ефективного лікування хворих засуджених, особливо заразними формами хвороби; 4) мінімізації негативного психологічного впливу негативно налаштованих засуджених на тих, хто став або стає на шлях виправлення; 5) забезпечення фізичної безпеки одних засуджених від інших при виникненні міжособистісних конфліктів; 6) реалізації засудженими природного людського бажання до усамітнення, що дуже важливо в умовах колонії для збереження своїх життєво набутих позитивних індивідуально-особистісних характеристик; 7) захисту від тиску групи; 8) формування особистісного простору;

9) підвищення безпеки засудженого, у тому числі і від психологічної агресії; 10) формування навичок контролю за санітарним станом приміщення; 11) простоти контролю та нагляду з боку адміністрації; 12) більшої зручності для дотримання релігійних приписів; 13) зниження небезпеки психологічної несумісності; 14) можливості реалізувати своє хобі чи займатися суспільно корисною працею.

6. Удосконалення фізичної ізоляції засуджених лежить у площині реорганізації сучасних виправних колоній в УВП, у яких на території однієї установи (з обов'язковим дотриманням принципу роздільного тримання засуджених відповідно до ст. 92 КВК України) будуть існувати різні рівні безпеки. Таким чином, в УВП залежно від наявних приміщень можуть одночасно відбувати покарання засуджені, яким визначено відбування покарання на мінімальному рівні безпеки, середньому рівні безпеки, а також максимальному рівні безпеки з утриманням у звичайних жилих приміщеннях.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання з питань ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк. Відповідно до мети дослідження проведено аналіз чинного кримінального і кримінально-виконавчого законодавства України, міжнародно-правових стандартів поводження із засудженими, досліджено зарубіжний досвід організації ізоляції засуджених, запропоновано авторські погляди й підходи щодо вирішення найбільш складних теоретичних і прикладних питань. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків і пропозицій.

1. Аналіз історичних джерел та наукових джерел дозволив виділити три етапи наукової розробки поняття та змісту ізоляції засуджених до позбавлення волі. Перший етап тривав до початку XX ст. і характеризувався застосуванням ізоляції до засуджених та ув'язнених, поряд із цим було відсутнє належне правове регулювання; дослідження ізоляції засуджених у працях вчених зводилося до характеристик місць ізоляції і не завжди містили системні знання про ізоляцію як правову категорію. Другий етап розпочався із прийняттям ВТК УСРР 1925 р., де вперше на законодавчому рівні була закріплена ізоляція при характеристиці виправно-трудових установ та класифікації засуджених. Починаючи з 50-х рр. XX ст. ізоляція розглядалася як елемент кари, що має забезпечуватися режимом (М. О. Беляєв, О. І. Бажанов), як елемент каральної функції режиму (І. С. Ной), як складова позбавлення волі (В. О. Єлеонський), сукупність певних правообмежень (Ф. Р. Сундуков) та, нарешті, як вимога режиму виконання та відбування покарань (В. М. Бризгалов, Н. Є. Макагон, А. І. Васильєв, Л. С. Сабліна). Спільною рисою для другого етапу є те, що ізоляцію, розуміли як відокремлення особи від суспільства, що свідчило про втілення каральних рис у ній.

Третій етап дослідження ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк розпочався із здобуттям незалежності України. Вітчизняні вчені

Т. А. Денисова, П. П. Козлов, Ю. В. Нікітін, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников та інші у своїх працях висвітлювали окремі питання ізоляції, однак здебільшого в контексті дослідження покарання у виді позбавлення волі та режиму виконання і відбування покарань. Слід зазначити, що ізоляція засуджених предметом самостійного дослідження не ставала.

На сьогодні, враховуючи організаційно-структурні зміни в Державній кримінально-виконавчій службі України, що відбулися у 2016 р. та оновлення чинного кримінально-виконавчого законодавства України, залишилися невирішеними або потребують перегляду такі питання: зміст та ознаки ізоляції засуджених до позбавлення волі, співвідношення ізоляції засуджених та мети покарання, режиму у виправних і виховних колоніях, напрями її забезпечення та реалізації. Вищевказане у підсумку підтвердило необхідність окремого ґрунтовного монографічного дослідження ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк.

2. У результаті аналізу міжнародно-правових стандартів поводження із засудженими розкрито такі принципові позиції стосовно ізоляції засуджених: 1) ізоляція засуджених не може бути абсолютною – засуджений, зазнаючи певних правообмежень, усе ж залишається членом суспільства; 2) ізоляція не може бути метою державного примусу, а повинна розглядатися як негативний наслідок такого примусу, тому гарантовані права засуджених до позбавлення волі мають бути спрямовані на зміцнення соціально корисних зв'язків. Порівняльний аналіз міжнародно-правових стандартів поводження із засудженими та чинного законодавства України свідчить про те, що норми кримінально-виконавчого права України здебільшого відповідають міжнародним вимогам, однак матеріально-побутові умови у виправних колоніях та реалізація окремих прав засуджених розкривають проблеми у підходах до розуміння та забезпечення ізоляції засуджених.

3. Доведено, що ізоляцію засуджених до позбавлення волі на певний строк варто розглядати у двох аспектах: кримінально-правовому (як зміст позбавлення волі на певний строк) та кримінально-виконавчому (як вимогу

режиму у виправних і виховних колоніях). Виходячи з матеріалістичної діалектики, ці аспекти співвідносяться між собою як зміст і форма. Сформульовано поняття «ізоляція засуджених» у кримінально-правовому аспекті як один із основних елементів змісту позбавлення волі на певний строк, що полягає в передбаченому законом і встановленому вироком суду обмеженні прав особи й громадянина шляхом поміщення до кримінально-виконавчої установи закритого типу для досягнення мети покарання.

4. Сформульовано поняття «ізоляція засуджених» у кримінально-виконавчому аспекті – вимога режиму у виправних та виховних колоніях, що становить передбачену кримінально-виконавчим законодавством систему правил поведінки для засуджених та персоналу, які визначають розміщення, правила пересування та порядок спілкування осіб як усередині установ виконання покарань, так і за її межами.

Доведено, що залежно від характеру правообмежень ізоляція поділяється на фізичну та духовну. Духовна ізоляція є негативним наслідком фізичної та полягає у регламентованій можливості підтримувати соціально корисні зв'язки через побачення, листи, спілкування із засобами масової інформації та інше. Фізична ізоляція може поділятися на загальну, спеціальну, посилену та полегшену залежно від розміщення засуджених у відповідній дільниці певного рівня безпеки виправної колонії, а також застосування дисциплінарного стягнення. Фізична ізоляція не є статичною – змінюється залежно від поведінки засуджених та впливає на рівень духовної.

5. Основними засобами забезпечення ізоляції засуджених є нагляд та охорона у виправних колоніях. Вони спрямовані на попередження таких можливих порушень ізоляції, як втечі, потрапляння заборонених предметів та порушень внутрішньої локалізації. 79 % опитаних нами працівників Державної кримінально-виконавчої служби України вважають, що саме постійний нагляд та ефективна охорона впливають на дотримання режиму та запобігання вчинення правопорушень. На сьогодні існують об'єктивні потреби їх вдосконалення у таких напрямках: оновлення та приведення у відповідність із

міжнародними стандартами поводження із засудженими правового регулювання, переоснащення установ виконання покарань, використання інженерно-технічних засобів охорони та нагляду, організації та здійснення охорони установ виконання покарань, та нагляду за засудженими, якісна підготовка персоналу та ефективні форми його контролю.

6. У результаті аналізу застосування ізоляції у Великобританії, Франції, Швеції, Польщі та Латвії констатуємо той факт, що найбільшою відмінністю організації ізоляції засуджених є їх покамерне тримання, що дає можливість розміщувати велику кількість особистих речей у камері.

Виявлено, що зарубіжний спосіб забезпечення ізоляції засуджених знаходить свій вияв через динамічну безпеку. Вона виявляється у ставленні до засуджених як до індивідів та встановленні нормальних стосунків «персонал – засуджений». З'ясовано, що динамічна безпека – це функція, яка покладається виключно на персонал, який безпосередньо спілкується із засудженими. Обов'язки із застосування динамічної безпеки включають в себе як психологічну, так і професійну складову компетенції працівника. До основних обов'язків працівника належать: 1) постійно знаходитися поряд із засудженими, що полягає у відвідуванні місць їх скупчення та маршрутів їх руху у вільний час; 2) розмовляти, налагоджувати контакт із засудженими, завойовуючи довіру та повагу (однак це не має нічого спільного із здобуттям оперативної інформації та вербуванням засуджених, йдеться про дружні стосунки, що базуються на повазі; 3) перевірка присутності засуджених, а також обізнаність щодо потреб цих засуджених; 4) єдиний підхід до всіх засуджених, окрім цього, необхідно негативно ставитися до будь-яких порушень та заохочувати до нормативно визначеної поведінки; 5) допомога засудженим у вирішенні їх справ як стосовно відбування покарання, так і справ цивільного характеру за межами установи; 6) зберігання спокою під час будь-яких надзвичайних ситуацій. Встановлено, що динамічна безпека забезпечена тоді, коли засуджений почувається комфортно в межах установи виконання покарань, а також, коли усі конфлікти виявляються на початковому етапі їх виникнення.

7. Ураховуючи міжнародні стандарти поводження із засудженими та зарубіжний досвід, удосконалення реалізації ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях повинно здійснюватися у напрямку від казарменого та блочного типів утримання засуджених до покамерного. Покамерне тримання характеризується розділенням засуджених вночі в окремих приміщеннях, проте вдень вони мають змогу для спілкування, роботи та інших занять спільно з іншими засудженими. Видається, що подібна організація внутрішньої ізоляції, яка притаманна усім європейським державам, є доцільною та відповідає сучасній державній політиці у сфері виконання кримінальних покарань.

8. З метою вдосконалення правового регулювання та практики застосування ізоляції рекомендується внести такі зміни та доповнення до Кримінально-виконавчого кодексу України:

доповнити ч. 4 ст. 18. Виправні колонії:

«з метою оптимізації порядку виконання покарання у виді позбавлення волі та обов'язковим дотриманням вимог роздільного тримання, передбачених у статті 92 цього Кодексу можуть створюватися універсальні установи виконання покарань, які об'єднують усі рівні безпеки.

Порядок їх створення та функціонування визначається цим Кодексом та нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань».

доповнити ч. 7 ст. 92 Роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях:

«Засуджені до позбавлення волі розміщуються у виправних і виховних колоніях з обов'язковим наданням їм окремих приміщень.

У разі переповнення виправних і виховних колоній, засуджені можуть утримуватися в одній камері не більше двох осіб за умови забезпечення норми жилої площі на одного засудженого не менше 4 квадратних метрів»

доповнити ст. 102 приміткою:

«Ізоляція засуджених – це вимога режиму у виправних та виховних колоніях, що становить передбачену кримінально-виконавчим законодавством систему норм для засуджених та персоналу, які визначають умови розміщення, правила пересування та спілкування в межах установи виконання покарань»

викласти ч. 1 ст. 110 у такій редакції:

«1. Засуджені мають право на побачення: короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі – до трьох діб. Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами у присутності представника колонії. Короткострокові побачення з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, усиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки), а також з особами, що не перебували у шлюбі, за умови, що вони проживали однією сім'єю і в них є спільні неповнолітні діти, надаються без присутності працівника колонії. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами. Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів. У виняткових випадках короткострокові побачення з близькими родичами можуть відбуватись під контролем представника колонії. Про такий контроль адміністрацією виправної колонії на підставі індивідуальної оцінки ризиків приймається вмотивоване рішення із зазначенням підстав, періоду, типу контролю та порядку його оскарження. Копія рішення видається засудженому. Порядок індивідуальної оцінки ризиків визначається нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань».

ч. 4 ст. 110 Кримінально-виконавчого кодексу України виключити.

.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автухов К. А. Виконання покарання у виді арешту: сучасні проблеми організації та правового регулювання / К. А. Автухов. – Х.: Право, 2013. – 200 с.
2. Аналіз відповідності Кримінально-виконавчого кодексу України європейським стандартам та рекомендаціям Європейського комітету із запобігання катуванням та жорстокому поводженню [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.khpg.org/index.php?id=1184074406>.
3. Анашкин Г. З. Новый гуманный акт / Г. З. Анашкин // К новой жизни. – 1970. – № 10. – С. 34 – 35.
4. Антонян Ю. М. Личность преступника / Ю. М. Антонян, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов : монография. – М. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 366 с.
5. Антонян Ю. М. Условия отбывания наказания в виде лишения свободы как объект теоретического исследования / Ю. М. Антонян, Е. А. Антонян // Человек: преступление и наказание. – 2010 – № 4(71) – С. 42–46.
6. Ахмадеев А. А. Режим отбывания наказания в исправительно-трудовых учреждениях : учеб.пособие / А. А. Ахмадеев, А. И. Васильев. – Ташкент, 1974. – 62 с.
7. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. А. Бадира. – Л., 2006. – 17с.
8. Бажанов О. И. Режим лишения свободы и его особенности при исполнении наказания в колониях усиленного режима / О. И. Бажанов. – М.: ВШ МВД СССР, 1973. – 40 с.
9. Барабанов Н. П. Организация деятельности исправительных учреждений по предупреждению и пресечению массовых беспорядков,

захватов заложников, побегов : монография / Н. П. Барабанов. – Рязань : Акад. права и управления Минюста России, 2003. – 363 с.

10. Баров Ю. А. Правовое и организационное обеспечение изоляции осуждённых в исправительных учреждениях : учеб. пособие/ Ю. А. Баров, Р. В. Андриянов. – Новокузнецк : ФКОУ ВПО Кузбас. ин-т ФСИН России, 2013. – 50 с.

11. Беляев Н. А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях / Н. А. Беляев. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 186 с.

12. Березовська Н. Л. Кара в теорії і практиці кримінального права / Н. Л. Березовська // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія : Юриспруденція. – 2013. – № 6–1, т. 2. – С. 149–151.

13. Богатирьова О. І. Особливості прокурорського нагляду за додержанням законів при здійсненні окремих заходів виховного впливу на засуджених до позбавлення волі[Електронний ресурс] / О. І. Богатирьова // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2014. – № 2. – С. 193–200. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvdduvs_2014_2_29.pdf.

14. Богатирьов І. Г. Ресоціалізація як засіб виправлення засуджених у світлі нового кримінального кодексу (науково-теоретичний аспект) / І. Г. Богатирьов // Наук. вісн. Юрид. акад. М-ва внутр. справ : зб. наук. пр. – 2004. – № 3. – С. 326–334.

15. Бодюл Є. М. Правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Є. М. Бодюл. – К., 2005. – 235 с.

16. Бородин С. В. Теоретические проблемы исполнения наказания / С. В. Бородин, П. И. Самошин. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1978. – 138 с.

17. Бриллиантов А. В. Степень исправления осужденных и условия отбывания наказания / А. В. Бриллиантов // Реформа уголовно-исполнительной системы и ее правовое обеспечение : сб. науч. тр. – М., Изд-во НИИ МВД России, 1993. – С. 34–40.

18. Брифінг на тему «Підсумки реалізації державної політики в сфері виконання кримінальних покарань та основні шляхи модернізації кримінально-виконавчої системи України» за участю керівництва Державної пенітенціарної служби України. Загальна характеристика [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/khe/uk/publish/article/82154;jsessionid=2C4E090820C4A9AF94FFFAB3DE041029>. – Заголовок з екрана.

19. Брызгалов В. Н. Режим в местах лишения свободы / В. Н. Брызгалов, Н. Е. Макагон. – К.: РИО МВД УССР, 1976. – 116 с.

20. Василець В. Б. Проблеми попередження втеч засуджених з колоній-поселень / В. Б. Василець // Проблеми удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства: міжвуз. зб. наук. праць. – К. : НАВС, 1993. – 176 с.

21. Васильев А. И. Режим в исправительно-трудовых учреждениях / А. И. Васильев, Л. С. Саблина. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1982. – 64с.

22. Велько Н. В. Поняття режиму в місцях позбавлення волі та його основні вимоги / Н. В. Велько // Від громадянського суспільства – до правової держави : тези II Міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – С. 328–331.

23. Вивчаємо досвід з виконання покарань у виді довічного позбавлення – українські пенітенціарії здійснили службове відрядження до Австрійської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/printable_article/678345;jsessionid=2084A6DAC278F1DD29375072222F4BF5. – Заголовок з екрана.

24. Виявлено два факти перекиду заборонених предметів на територію виправних колоній Рівненщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfera-tv.com.ua/index.php?m=news&d=view&nid=23164>. – Заголовок з екрана.

25. Володарский П. Г. Институт досрочного освобождения в

советском уголовном праве и практика его применения / П. Г. Володарский // Сов. государство и право. – 1957. – № 7. – С. 43–51.

26. Гальперин И. М. Наказание: социальные функции, практика применения / И. М. Гальперин. – М.: Юрид. лит., 1983. – 208с.

27. Гель А. П. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець ; за ред. проф. А. Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.

28. Говорухин Э. А. Организация режима в исправительно-трудовых учреждениях: учеб. пособие для слушателей вузов МВД СССР / Э. А. Говорухин; под ред. А. Е. Наташева. – Рязань : РВШ МВД СССР, 1987.– 200 с.

29. Горобцов В. И. Юридическая природа наказания, отбываемого в колониях-поселениях // Вопросы совершенствования уголовно-правовых мер борьбы с преступностью. – Свердловск, 1983. – С. 103–108.

30. Григор'єв О. М. Історіографія проблеми розвитку пенітенціарної системи та законодавства України (до 1917 р.) / О. М. Григор'єв // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. Серия «Юрид. науки». – 2009. –Т. 22 (61), № 1 – С. 26–36.

31. Гуцуляк М. Я. Порівняльний аналіз правового статусу засуджених до окремих видів покарань / М. Я. Гуцуляк // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. пр. – 2011. – № 1 (52). – С. 236–243.

32. Данильян О. Г. Філософія: підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Х. : Право, 2012. – 312 с.

33. Двадцятивосьмирічний чоловік спеціалізується на перекидах заборонених предметів до Північної ВК№ 90 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://ksza.ks.ua/news/dvadcyativosmirichnij-cholovik-specializuyetsya-na-perekidax-zaboronenix-predmetiv-do-pivnichno%D1%97-vk90.html>. – Заголовок з екрана.

34. Дедюхин В. В. О некоторых особенностях исполнения наказания и профилактики преступлений в ИТК-поселениях / В. В. Дедюхин // Сб. ст.

адьюнкторов и соискателей. – М., 1973. – Вып. 1. – С. 111 –115.

35. Дем'янчук О. П. Піраміда Маслоу як методологія пояснення політичної участі [Електронний ресурс] / О. П. Дем'янчук // . Наук. зап. НаУКМА. Політичні науки. – 2012. – Т. 134. – С. 12–16. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.

36. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія / Т. А. Денисова ; Ін-т права ім. Володимира Сташиса Класич. приват. ун-ту. – Запоріжжя: КПУ, 2007. – 287 с.

37. Договір між Державним департаментом України з питань виконання покарань та Дирекцією з питань розвитку і співробітництва Швейцарії стосовно фінансового та технічного співробітництва за проектом «Установа-модель в Білій Церкві» від 21.09.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/756_020. – Заголовок з екрана.

38. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України / К. А. Автухов, А. П. Гель, М. В. Романов, В. О. Човган, І. С. Яковець ; за заг. ред. М. В. Романова ; ГО «Харків. правозахис. спілка». – Х. : ТОВ «Вид-во права людини», 2015. – 480 с.

39. Дровосеков Г. В. Условное освобождение из мест лишения свободы с обязательным привлечением к труду и повышение его эффективности / Г. В. Дровосеков. – Рязань: РВШ МВД СССР, 1981. – 90 с.

40. Европейские пенитенциарные правила : зб. нормат. актів з кримін.-виконав. права України /укл. В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х.: Харків юрид., 2008. – С. 127–167.

41. Елеонский В. А. Воздействие наказания на осужденных: учеб. пособие / В. А. Елеонский. – Рязань: Изд-во РВШ МВД СССР, 1980. – 85 с.

42. Емельянов Ю. Н. К вопросу о понятиях исправления и перевоспитания, осужденных / Ю. Н. Емельянов // Сб. аспирант. работ по вопросам государства и права. – Свердловск: Свердлов. юрид. ин-т, 1963. –

Вып. 1. – С.346–361.

43. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [Електронний ресурс] : Міжнар. документ № 995_068 від 26.11.1987 р.– Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068/print1320310946 859960.

44. Європейські пенітенціарні правила [Електронний ресурс] : Додаток до Рекомендації № R (2006) 2. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032.

45. Європейські пенітенціарні правила [Електронний ресурс] : Міжнар. документ № 994_032 від 12.02.1987 р.– Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032/print1320310946859960.

46. Заборонені предмети та наркотичні засоби до засуджених волинських установ не потрапили [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vip.volyn.ua/blog/zaboroneni-predmeti-ta-narkotichni-zasobi-do-zasudzhenikh-volinskikh-ustanov-ne-potrapili-0>. – Заголовок з екрана.

47. Загальна декларація прав людини : Міжнар. документ № 995_015 від 10.12.1948 р. // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.

48. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі / А. Х. Степанюк, А. В. Байлов, О. В. Лисодєд та ін. ; за ред. А. Х. Степанюка. – Х., 2011. – 298 с.

49. Збірник документів Ради Європи з запобігання перенаселеності в'язниць [Електронний ресурс] : укр. вид. : офіц. версія тексту є англ. вид. – 2015 – 174 с. – Режим доступу: <http://www.coe.int/t/dgi/criminallawcoop/Presentation/Documents/E-compendium%20in%20Ukrainian.pdf>.

50. Звіт до українського Уряду за підсумками візиту в Україну, здійсненого Європейським комітетом з попередження тортур і нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання (ЄКПТ) у період з 9–21 жовтня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/file/36926>.

51. Зелинский А. Ф. Некоторые проблемы исправительно-трудового

права в свете современных психологических представлений /А. Ф. Зелинский // Повышение эффективности исполнения уголовного наказания в свете решений XXVII съезда КПСС. – Рязань, 1988. – С. 96–97.

52. Зубатенко О. М. Щодо запозичення зарубіжного досвіду правового регулювання припинення суб'єктів господарювання [Електронний ресурс] / О. М. Зубатенко // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 185–191. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_2_29.pdf.

53. Іваньков І. В. Роль і значення першої кодифікації виправно-трудового законодавства в Україні для організаційно-правових засад діяльності органів та установ виконання покарань / І. В. Іваньков // Пробл. пенітенціар. теорії і практики. – 2005. – № 10. – С. 351–358.

54. Керівництво ДПтС України дало об'єктивну оцінку діяльності підпорядкованих органів і установ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/751221>. – Заголовок з екрана.

55. Кіслов О. І. Актуальні питання оптимізації структури та штату установ виконання покарань і слідчих ізоляторів /О. І. Кіслов, О. А. Дука // Актуальні питання застосування кримінально-виконавчого законодавства :матер. круглого столу, м. Київ, 18 берез. 2015 р.) / відп. ред. В. А. Кирилюк. – К. : Держ. пенітенціар. служба України, Ін-т кримін.-виконав. служби, 2015. – 236 с.

56. Кіслов О. І. Міжнародно-правові стандарти забезпечення безпеки особистості в установах виконання покарань закритого типу // Кримінально-виконавча політика України та Євросоюзу: розвиток та інтеграція: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 27 листоп. 2015 р. – К. : Ін-т кримін.-виконав. служби, 2015. – С. 274–276.

57. Ключев Л.В. Четкое определение прав и обязанностей осужденных как гарантия законности в деятельности администрации колоний-поселений // Предупреждение правонарушений в ИТУ и спецкомендатурах административно-правовыми средствами. – К., 1983. – С. 155–159.

58. Колб О. Г. Поняття короткочасних виїздів засуджених в Україні за межі колонії [Електронний ресурс] / О. Колб, О. Крук // Істор.-прав. часоп. – 2015. – № 1. – С. 107–113. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2015_1_24.

59. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочина: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / О. Г. Колб ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 513 с.

60. Комментарий к Исправительно-трудовому кодексу Белорусской ССР / под ред. Л. В. Багрий-Шахматова. – Минск: Изд-во БГУ, 1974. – 304 с.

61. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод[Електронний ресурс]: Міжнар. документ № 995_004 від 04.11.1950 р. – Режим доступу:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

62. Конституція України: Офіц. текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина [навч. посіб.] / за ред. М. І. Хавронюка. – К.: А.С.К., 2003. – 384 с.

63. Костенко В. А. Формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. А. Костенко ; Нац. акад. держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2008. – 20 с.

64. Костюк М. Ф. Общая характеристика побегов и факторов, способствующих их совершению: учеб. пособие /М. Ф. Костюк, В. А. Машнин ; Уфим. юрид. ин-т. – Уфа: УВШ МВД РФ, 1996. – 80 с.

65. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского ; ред.-сост. Л. А. Карпенко – М.: Политиздат, 1985. – 431с.

66. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

67. Кримінально-виконавче право України : підруч. для студ. юрид.

спец. вищ. навч. закл. / за ред. проф. А. Х. Степанюка. – Х.: Право, 2006. – 256 с.

68. Кримінально-виконавчий кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

69. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2005. – 560 с.

70. Кричун Ю. А. Теоретичні положення визначення поняття та змісту правового статусу засуджених до позбавлення волі [Електронний ресурс] / Ю. А. Кричун // Держава та регіони. Серія: Право. – 2014. – № 2. – С. 83–87. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/drp_2014_2_16.pdf.

71. Крылов А. С. Изоляция от общества в условиях лишения свободы и социальные связи осужденных : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. С. Крылов – 22 с.

72. Крылова Н. Е. Уголовное право Зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) : учеб. пособие / Н. Е. Крылов. – М. : Изд-во «Зерцало», 1998. – 208 с.

73. Кушнір П. Г. Ізоляція від суспільства як ознака розмежування обмеження та позбавлення волі / П. Г. Кушнір // Нове законодавство України та питання його застосування : тези доп. та наук. повідомл. сучас. наук. конф. молодих учених та здобувачів, м. Харків, 26–27 груд. 2003 р. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 127–130.

74. Лайне Матти Криминология и социология отклоненного поведения / Матти Лайне : пер. с фин. – Хельсинки : Центр обучения тюрем. служащих, 1994. – 173 с.

75. Лисенко М. І. Право на працю засудженого в умовах ізоляції / М. І. Лисенко // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія «Юриспруденція». – № 13. – 2015. – С. 78–81.

76. Лисенко М. І. Міжнародно-правове регулювання ізоляції

засуджених [Електронний ресурс] / М. І. Лисенко // Порівн.-аналіт. право. – № 1. – 2015. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/1_2015/77.pdf.

77. Лисодєд О. В. Питання виконання покарання у виді обмеження волі / О. В. Лисодєд // Пробл. законності : зб. наук.пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2007. – Вип. 88. – С. 155–162.

78. Лисодєд О. В. Режим у колоніях та засоби його забезпечення / О. В. Лисодєд // Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х., 2011. – С. 20–80.

79. Лисодєд О. В. Правові засади відносин засуджених до позбавлення волі із зовнішнім світом / О. В. Лисодєд // Пробл. законності : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 192–202.

80. Ломако В. А. О целях наказания и путях их достижения / В. А. Ломако // Пробл. законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 1997. – Вип. 32. – С. 111–117.

81. Льовочкін В. А. Вплив Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями на формування змісту національного кримінально-виконавчого законодавства / В. А. Льовочкін // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2001. – № 4 – С. 21–24.

82. Льовочкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. А. Льовочкін. – К., 2002. – 18 с.

83. Макаренко Н. И. Исправление осужденных к лишению свободы: вопросы теории и практики (уголовно-исполнительный аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н. И. Макаренко. – Челябинск, 2006. – 26с.

84. Маковик Р. С. Государственно-правовой статус осужденного к

лишению свободы: лекция /Р. С. Маковик. – Рязань : РВШ МВД СССР, 1979. – 56 с.

85. Маковик Р. С. Изоляция личности в российском праве и законодательстве: учебник / Р. С. Маковик, Н. Р. Бессараб. – М. : Экзамен, 2007. – 319 с.

86. Маркін І. В. Порушення особистісного простору як чинник агресивних реакцій й передумова злочинної поведінки / І. В. Маркін // Укр. наук. журн. «Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації». – 2011. – № 2.– С. 301–305.

87. Мелентьев М. П. Проблемы выражения и закрепления в уголовно-исполнительном праве /М. П. Мелентьев // Правовые и организационные основы исполнения уголовных наказаний законодательстве политической и воспитательной функции права : тр. Акад. МВД СССР.–М., 1991.– С.38–42.

88. Механізм оптимального виконання покарання у виді позбавлення волі : наук.-практ. посіб. / К. А. Автухов, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х., 2013. – 260 с.

89. Минаков Ю. А. Исправительно-трудовая колония-поселение для лиц, совершивших умышленные преступления: личность осужденных и проблемы исполнения наказания / Ю. А. Минаков, Ю. Д. Соловьев, А. С. Орловский // Уголовное наказание и проблемы его исполнения в условиях перестройки деятельности органов внутренних дел. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. – С. 3–15.

90. Михлин А. С. Колония-поселение: история возникновения, правовая природа, перспективы развития / А. С. Михлин // Совершенствование уголовного законодательства и практики его применения. – Красноярск, 1989. – С. 102–115.

91. Михлин А. С. Личность осужденных к лишению свободы и проблемы их исправления и перевоспитания : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. С. Михлин. – М., 1974. – 31 с.

92. Михлин А. С. Условное осуждение и условное освобождение / А. С. Михлин // Сов. юстиция. – 1973. – № 11. – С. 10–12.

93. Мицкевич А. Ф. Уголовное наказание : понятие, цели и механизмы действия / А. Ф. Мицкевич. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2005. – 327 с.

94. Мишель Аллио-Мари. Тюрьма должна помочь избежать рецидива [Электронный ресурс] / Мишель Аллио-Мари // Преступление и наказание. – 2010. – № 3. – Режим доступа: file:///C:/Users/Downloads/pin_pomer3_2010.pdf.

95. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ № 995_043 від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043/print1320310946859960.

96. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Манделы) [Электронный ресурс] : Міжнар. документ від 21.05.2015 р. – Режим доступу: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_24/resolutions/L6_Rev1/ECN152015_L6Rev1_r_V1503587.pdf

97. Моніторинг місць несвободи в Україні: Щорічна доповідь уповноваженого з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні: Звіт за 2016 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%94%D0%B8%D0%BC%D0%B0/Downloads/Dopovid_2017.pdf

98. Мясников В. В. Лишение свободы на определенный срок: содержание, цели и средства их достижения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. В. Мясников. – Ростов-н/Д, 2003. – 26 с.

99. Назаров С. В. Дезорганизация деятельности учреждений, обеспечивающих изоляцию от общества: уголовно-правовое и криминологическое исследование : монография / С. В. Назаров ; под ред. А. А. Магомедова; М-во юстиции Рос. Федерации, Владимир. юрид. ин-т

Минюста России. – Владимир: ВЮИ, 2002. – 140 с.

100. Наташев А. Е. О каре и воспитании / А. Е. Наташев // К новой жизни. – 1964. – № 3. – С. 64–66.

101. Наташев А. Е. Основы теории исправительно-трудового права / А. Е. Наташев, Н. А. Стручков. – М.: Юрид. лит., 1967. – 191 с.

102. Наташев А. Е. Принципы советского исправительно-трудового права / А. Е. Наташев. – М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1972. – 40 с.

103. Наташев А. Е. Советское исправительно-трудовое законодательство. Основные вопросы теории и практики / А. Е. Наташев. – М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1975. – 168 с.

104. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка – 7-ме вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2010 – 1288 с.

105. Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве / И. С. Ной. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1962. – 157с.

106. Ной И. С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве / И. С. Ной. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1973. – 193 с.

107. Ной И. С. Теоретические вопросы лишения свободы / И. С. Ной. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1965. – 168 с.

108. Оніка Л. П. Міжнародні стандарти поведження із засудженими жінками та їх імплементація в законодавство і практику виконання кримінальних покарань в Україні / Л. П. Оніка // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. – 2014. – № 1/6. – С. 153–158.

109. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студ., курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. – К. : Центр учб. л-ри, 2010. – 352 с.

110. Основні принципи поведження з в'язнями [Електронний ресурс] : Резолюція 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14 груд. 1990 р.– Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_230.

111. Перекид заборонених предметів на територію Свердловської

виправної колонії (№38) завершився невдачею [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/lug/uk/publish/article/82809;jsessionid=8FDD0245675A6384E36C428817ABBA0A>. – Заголовок з екрана.

112. Петров В. В. Организационно-правовые основы обеспечения изоляции лиц, осужденных к лишению свободы / В. В.Петров, В. К. Хионини, И. Ф. Обушевский. – К.: РИО МВД УССР, 1989. – 40 с.

113. Підвисоцький Р. М. Соціально-правова характеристика нагляду за засудженими в кримінально-виконавчих установах закритого типу / Р. М. Підвисоцький // Вісн. Запорізь нац. ун-ту. – 2010. – № 3. – С. 143–146.

114. Пленкин Ю. В. Правовые и организационные основы изоляции осужденных к лишению свободы : дис. ...канд. юрид. наук:12.00.08 / Ю. В. Пленкин. – М. : РГБ, 2007. – 227с.

115. Познышев С. В. Очерки тюрьмоведения / С. В. Познышев ; проф. Имп. Моск. ун-та. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Г.А. Леман и Б.Д. Плетнев, 1915. – 302 с.

116. Полубинская С. В. Цели уголовного наказания / С. В. Полубинская ; отв. ред.И.И. Карпец. – М.: Наука, 1990. – 142 с.

117. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо поліпшення умов тримання засуджених)» № 2685 від 21.04.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54858.

118. Права і законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : монографія / К. А. Автухов, А. П. Гель, О. Г. Колб ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2015. – 246 с.

119. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарання : затв. наказом М-ва юстиції України від 29.12.2014 № 2186/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/>

120. Правила ООН щодо поводження з жінками-ув'язненими і заходів покарання, не пов'язаних з позбавленням волі, для жінок-правопорушників

2010 р. (Бангкокські правила) [Електронний ресурс] : схвал. Резолюцією А/RES/65/229 Ген. Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, 21 груд. 2010 р. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/526/30/PDF/N1052630.pdf?>

121. Приполова Л. І. Реалізація виборчого права особами, які перебувають в місцях позбавлення волі / Л. І. Приполова // Наук. вісн. ін.-ту КВС. – 2014. – № 4 (8). – 150 с.

122. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21 січ. 2010 р. № 1828-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – № 12. – С. 114 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1828-17>.

123. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 8 листоп. 2012 р. № 631/2012. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>.

124. Про протидію захворюванню на туберкульоз: Закон України від 05.07.2001 № 2586-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2586-14>.

125. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених № 2490а від 10.08.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56249.

126. Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо поліпшення умов тримання засуджених) № 2685 від 21.04.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54858.

127. Психологія : навч. посіб. /О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнєцов, В. Зливко та ін. ; за наук. ред. О. В. Винославської.– К.: ІНКОС, 2005. – 352 с.

128. Пузирьов М. С. Диференціація та індивідуалізація покарання у виді позбавлення волі на певний строк: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М. С. Пузирьов. – К., 2012. – 252 с.

129. Пузирьов М. С. Реалізація принципу виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засудженого / М. С. Пузирьов, М. І. Лисенко // Право і суспільство. – 2012. – № 3. – С. 141–145.

130. Пузирьов М. С. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі на певний строк як форма диференціації та індивідуалізації виконання покарання [Електронний ресурс] / М. С. Пузирьов // Юрид. психологія та педагогіка. – 2013. – № 1. – С. 174–183. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2013_1_22.

131. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.

132. Радов Г. А. К вопросу об исправительно-трудовой сущности надзора за осужденными в исправительно-трудовых учреждениях / Г. А. Радов // Актуальные вопросы государства и права на современном этапе: сб. статей. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1984. – С. 191–192.

133. Радченко О. В. Інституційна взаємодія народовладдя та органів державної влади у виборах : дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.01 / О. В. Радченко ; Харків. регіон. ін-т держ. управління Нац. акад. держ. управління при Президентіві України. – Х., 2004. – 219 с.

134. Рассказов Л. П. Лишение свободы в России: Истоки, развитие, перспективы : монография / Л. П. Рассказов, И. В. Упоров ; Краснодар. юрид. ин-т МВД РФ. – Краснодар, 1999. – 490 с.

135. Резніченко Г. С. Право на отримання щорічної відпустки для засуджених [Електронний ресурс] / Г. С. Резніченко // Південноукр. правнич. часоп. – 2012. – № 3. – С. 62–64. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2012_3_23.

136. Рекомендації Ради Європи R(82) 16 про тюремні відпустки [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_051.

137. Ременсон А. Л. К вопросу о восприятии осужденными к лишению свободы карательно-воспитательных воздействий / А. Л. Ременсон // Доклады итоговой научной конференции юридических факультетов (декабрь). – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1974. – С. 144–148.

138. Рішення колегії №6РК засідання колегії ДПтС України від 16.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kvs.gov.ua/Kolegia/rishenya_kolegii_2015.pdf. – Заголовок з екрана.

139. Рішення колегії ДПтС України № 1 від 30.01.2015 р. № 383 : затв. наказом Державної пенітенціарної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kvs.gov.ua/Kolegia/1_RK.pdf. – Заголовок з екрана.

140. Романов М. В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права / М. В. Романов ; ГО «Харків. правозах. група». – Х. : ТОВ «Вид-во права людини», 2015. – 256 с.

141. Романов М. В. Правове регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. В. Романов ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 213 с.

142. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах українських губерній) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень» / В. В. Россіхін. – Х.: б. в., 2005. – 20 с.

143. Рыбак М. С. Ресоциализация осужденных к лишению свободы: проблемы теории и практики : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / М. С. Рыбак. – Саратов, 2001. – 450 с.

144. Рябинин А. А. Исправление и перевоспитание осужденных в отрядах исправительно-трудовых колоний. Организационные и правовые вопросы : учеб. пособие / А. А. Рябинин. – Омск: НИиРИО Ом. ВШМ МВД СССР, 1975. – 140 с.

145. Саленков І. В. Режим виконання і відбування кримінального

покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / І. В. Саленков. – Х., 2011. – 18 с.

146. Сизый А. Ф. Оценка степени исправления осужденных к лишению свободы : монография / А. Ф. Сизый, А. А. Синичкин. – Чебоксары: Изд. В. С. Шипиловский, 2005. – 246 с.

147. Сизый А. Ф. Поощрительные нормы уголовно-исполнительного права как средства формирования правомерного поведения (проблемы теории и практики) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Сизый Аркадий Фомич. – Рязань, 1995. – 468 с.

148. Синьов В. М. Пенітенціарна політика України та нова концепція педагогічної діяльності установ виконання покарань / В. М. Синьов // Актуальні проблеми сучасної пенітенціарної політики України : матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 25–26 травня 1995 р. – К.: РВВ КІВС при УАВС, 1996. – С. 7–12.

149. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник : пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.

150. Смирнов С. Н. Принцип рационального применения мер принуждения, средств исправления осужденных и стимулирования их правопослушного поведения при исполнении наказания в виде лишения свободы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С. Н. Смирнов. – Рязань, 2003. – 23 с.

151. Советское исправительно-трудовое право: учеб. для вузов по спец. «Правоведение» / под ред. Н. А. Стручкова– М. : Юрид. лит., 1977. – 351 с.

152. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / А. Х. Степанюк. – Х., 2002. – 393 с.

153. Сторчак Н. А. Загальне попередження як мета позбавлення волі / Н. А. Сторчак // Наука и образование без границ : материалы III междунар.

науч. конф., 16–27 дек.2007 г. ; ред. М. Т. Петков. –София: «Бял ГРАД-БГ» : ООД, 2007. – Т. 10. – С. 25–29.

154. Сторчак Н. А. Ізоляція засудженого при виконанні позбавлення волі на певний строк [Електронний ресурс] / Н. А. Сторчак. – Режим доступу:<http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1493/Storchak.pdf?sequence=1>. – Заголовок з екрана.

155. Сторчак Н. А. Кара як мета покарання у сучасній державі [Електронний ресурс] / Н. А. Сторчак // Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики : VI всеукр. наук.-практ. конф.– Режим доступу:<file:///C:/Users/Sokrat/Downloads/%pdf>.

156. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права: Проблемы общей части / Н. А. Стручков. – М.: Юрид. лит., 1984. – 240 с.

157. Стручков Н. А. Наказание как средство борьбы с преступностью / Н. А. Стручков // Сов. государство и право. – 1969. – № 11. – С. 91–98.

158. Стручков Н. А. Новый институт советского права / Н. А. Стручков // К новой жизни. – 1964. – № 6. – С. 23–24.

159. Сундуrow Ф. Р. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности / Ф. Р. Сундуrow. – Казань: Изд-во Казан.ун-та, 1980. – 216 с.

160. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права / Н. С. Таганцев // Учение о преступлении. Часть общая. Книга 1. – СПб., 1880. – 178 с.

161. Тепляшин П. В. Перспективы развития категории «законные интересы осужденных» в контексте естественно-правового и позитивистского типов правопонимания / П. В. Тепляшин //Уголов.-исполнит. система. – 2010. –№5. – С. 16–19.

162. Титов Н. И. Исправление и перевоспитание осужденных к лишению свободы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н. И. Титов. – Л., 1966. – 23 с.

163. Ткачевский Ю. М. Изменения в основах уголовного и

исправительно-трудового законодательства / Ю. М. Ткачевский // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11 «Право». – 1986. – № 2. – С. 23–26.

164. Ткаченко Н. И. Надзор за осужденными в исправительных колониях: Правовой и организационный аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н. И. Ткаченко; Акад. управления МВД России. – М., 2002. – 24 с.

165. Ткаченко О. Г. Адміністративна відповідальність, пов'язана з порушенням режиму утримання в установах виконання покарань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. Г. Ткаченко. – Ірпінь, 2012. – 19 с.

166. Трофимова М. В. Влияние условий изоляции от общества на личность и поведение осужденных на разных этапах процесса отбывания наказания [Электронный ресурс] / М. В. Трофимова // Вестн. КемГУ. – 2009. – №3. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-usloviy-izolyatsii-ot-obschestva-na-lichnost-i-povedenie-osuzhdennyh-na-raznyh-etapah-protsessa-otbyvaniya-nakazaniya>. (дата звернення: 10.02.2016). – Заголовок з екрана.

167. Уголовно-исполнительное право : учебник / А. С. Михлин [и др.] / ред. И. В. Шмаров – М. : БЕК, 1996. – 418 с.

168. Умови утримання жінок в ув'язненні [Електронний ресурс]. : Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН 1980/41 від 2 трав. 1980 р. – Режим доступу: // <http://www.un.org/ru>.

169. Усс А. В. Является ли исправление осужденных важнейшей целью уголовного наказания? / А. В. Усс // Актуальные проблемы правоведения в период совершенствования социалистического общества : сб. ст. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1989. – С. 183–184.

170. Уткин В. А. Наказание и исправительно-трудовое воздействие / В. А. Уткин. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1984. – 189 с.

171. Фаренюк С. Я. Совершенствование правового регулирования деятельности колоний-поселений / С. Я. Фаренюк // Проблемы совершенствования деятельности уголовно-исполнительной системы:

материалы науч.-практ. конф., 13 – 14 мая 1993 г. – К., 1994. – С. 91 – 95.

172. Философский словарь / под ред. М.М. Розенталя. – 3-е изд. – М.: Политиздат, 1972. – 496 с.

173. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / упор. Г. О. Радов, І. І. Резнік. – К. : ВД «Говард Пресс», 1998. – Т. 2, ч. 1. – 456 с.

174. Цаплин И. С. Правовые и организационные основы охраны исправительных учреждений Минюста России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: Акад. управления МВД России, 2002. – 26 с..

175. Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. А. Чеботарьова – Х., 2005. – 203 с.

176. Човган В. О. Державна пенітенціарна служба України та рекомендації Європейського комітету з запобігання катуванням (аналіз доповіді про візит 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/en/index.php?id=1400424873>.

177. Човган В. О. Ключові напрями пенітенціарної реформи як складові національного Плану дій у сфері прав людини [Електронний ресурс]. / В. О. Човган. – Режим доступу: http://khpg.org/index.php?id=1453461065#_ftnref30.

178. Човган В. О. Правообмеження засуджених, що обумовлені ізоляцією: доцільність виокремлення [Електронний ресурс] / В. О. Човган // Право і суспільство. – 2014. – № 3. – С. 272–279. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_3_45.

179. Човган В. О. Правообмеження засуджених, що обумовлені ізоляцією (частина 2) / В. О. Човган // Європ. перспективи. – 2014. – № 1. – С. 93–99. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_1_17.

180. Човган В. О. Реформування кримінально-виконавчого законодавства у світлі міжнародних стандартів (пропозиції та зауваження) / В. О. Човган. – Х. : ТОВ «Вид-во права людини», 2014. – 228 с.

181. Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность / М. Д. Шаргородский. – Л.: Изд-во Ленигр.ун-та, 1973. – 160 с.

182. Шарон Ш. Одиночное заключение [Електронний ресурс] / Ш. Шарон: сб. материалов и док. – Режим доступа: http://www.solitaryconfinement.org/uploads/Solitary_Confinement_Russian_version.pdf.

183. Шершень Ю. Європейський суд: до ув'язненого на Харківщині застосовувалися катування [Електронний ресурс] / Ю. Шершень. – Режим доступа: umdpl.info/index.php?id=1383032929.

184. Шкраб'юк В. С. Соціально-психологічна адаптація засуджених в умовах соціальної ізоляції [Електронний ресурс] / В. Шкраб'юк // Зб. наук. пр.: філософія, соціологія, психологія. – 2011. – Вип. 16 (2). – С. 181–190. – Режим доступа: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2011_16\(2\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2011_16(2)_24).

185. Шкраб'юк В. С. Соціально-психологічні особливості осіб, засуджених до позбавлення волі / В. С. Шкраб'юк // Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. – 2012. – Т. XIV, ч. 2. – С. 402–408.

186. Ягунов Д. В. Загальна превенція як мета покарання (філософсько-правовий та кримінологічний аналіз) / Д. В. Ягунов // Зб. ст. з питань європ. інтеграції та права. Випуск шостий / за ред. Д. В. Ягунова. – Одеса: Фенікс, 2011. – 178 с.

187. Яковлева Л. В. Исправление осужденных как уголовно-правовая категория / Л. В. Яковлева // Теоретические и прикладные проблемы деятельности уголовно-исполнительной системы : сб. науч. тр. – М.: Изд-во НИИ УИС Минюста России. – 2004. – № 1. – С. 78–84.

188. Яремко О. Мета покарання в контексті антропологічного підходу до права / О. Яремко // Підприємництво, госп-во і право. – 2007. – № 8. – С. 129–133.

189. Яцишин М. М. Проблеми визначення поняття «пенітенціарна система» в сучасних умовах / М. М. Яцишин // Істор.-прав. часоп. ; упоряд. О. Крикунов. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 1 (3). – С. 3–7.

190. Corrections Management (Management of Prisoners) Policy 2011.

Notifiable instrument NI2011-146 made under the Corrections Management Act 2007, section 14(1) (Corrections policies and operating procedures) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislation.act.gov.au/ni/2013-468/current/pdf/2013-468.pdf>.

191. *Dynamic Security: The Democratic Therapeutic Community in Prison*/ ed. by Michael Parker. – London: Jessica Kingsley Publishers, 2006. – 288 p.

192. *Prison conditions in France* by Marie Crétenot, Barbara Liaras, Antigone Edizioni. – Rome, 2013. – September. – 50 p.

193. *Prison conditions in Greece* by Nikolaos K. Koulouris and William Aloskofis. – Rome, 2013. – September. – 47 p.

194. *Prison conditions in Italy* by Susanna Marietti, Antigone Edizioni. – Rome, 2013. – September. – 40 p.

195. *Prison conditions in Latvia* by Anhelita Kamenska, Ilvija Pūce, Kristīne Laganovska, Antigone Edizioni. – Rome, September. – 2013. – 51 p.

196. *Prison conditions in Poland* by Piotr Kładoczny and Marcin Wolny, Antigone Edizioni. – Rome, 2013. – September. – 46 p.

197. *Prison conditions in the United Kingdom* by Arianna Silvestri, Antigone Edizioni. – Rome, 2013. – September. – 60 p.

198. *The Swedish prison system* [Электронный ресурс] / Peter Lindström and Eric Leijonram // *Countries Report* 28/06/2008. – Режим доступа: http://www.internationalpenalandpenitentiaryfoundation.org/Site/documents/Stavern/29_Stavern_Report%20Sweden.pdf.

Додаток А. 1

У цьому анкетуванні брали участь 446 засуджених респондентів із 6 областей. До кожного запитання було запропоновано три варіанти відповіді, з яких дозволено обрати декілька

Таблиця

Узагальнююча таблиця результатів анкетування засуджених до позбавлення волі на певний строк

1. Чи розумієте Ви, що таке ізоляція засудженого?	так 154 34, 6%	приблизно уявляю 237 53%	ні 55 12%
2. Яке із наведених складових позбавлення волі Ви переносите найтяжче?	ізоляція від близьких, рідних, родини, правообмеження, пов'язані з ізоляцією 280 63%	режим у виправній колонії 102 23 %	матеріально- побутові умови відбування покарання 257 58%
3. Чи Ви користуєтеся наданими правами, такими як листування, телефонні дзвінки, побачення?	так 300 67%	зрідка 123 27,5%	ні 23 5%
4. Чи допомагають Вам листування, телефонні дзвінки, побачення підтримувати зв'язок із зовнішнім світом?	так 156 35%	частково 245 55%	ні 45 10%
5. Чи допомагають листування, телефонні дзвінки, побачення легше переносити ізоляцію від зовнішнього світу?	так 302 68%	складно відповісти 97 21%	ні 47 10%
6. Чи лякає Вас думка про перебування в одиночній камері?	так 281 63%	байдуже 112 25%	ні 53 11%
7. Яким, на Вашу думку, має бути утримання засуджених до позбавлення волі на певний строк?	одиначним 37 8%	груповим (2– 10 осіб) 315 70%	груповим (понад 10 осіб) 94 21%

8. Чи впливає постійний нагляд та охорона у колонії на дотримання режиму та запобігання вчиненню правопорушень?	так 158 35%	складно відповісти 219 49%	ні 69 15%
9. Чи ознайомлені Ви з правилами ізоляції?	так 237 53%	не знаю, що це 153 34%	ні 56 13%
10. Чи відповідають Вашим потребам для проживання та життєдіяльності будівлі та споруди установ виконання покарань?	так 21 5%	складно відповісти 58 13%	ні 367 82%
11. Чи помічали Ви недоліки в забезпеченні ізоляції засуджених?	так 114 26%	складно відповісти 195 44%	ні 137 30%
12. Чи отримуєте Ви достатньо можливості задовольнити потребу спілкування в межах колонії?	так 204 46 %	не повністю 134 30%	ні 108 24%
13. Чи змінилося у Вас ставлення до ізоляції протягом відбування покарання?	так, я звик до неї 231 51%	так, я не звик до неї, проте відчуваю її менш болісно 201 45%	ні 24 5%
14. Чи сприяють обмеження, пов'язані з ізоляцією усвідомленню вини та стимулюванню правослужняної поведінки?	так 138 31%	складно відповісти 274 61%	ні 34 8%
15. Чи зупинить особу від вчинення злочину страх опинитися в умовах ізоляції?	так 139 31 %	мене – так 281 63%	ні 26 6%

Додаток А. 2

Аналітична довідка

за результатами анонімного опитування засуджених за темою дисертаційного дослідження «Ізоляція засуджених о позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях»

Опитування було проведено за спеціально розробленою анкетой на добровільних засадах у 2013–2014 роках у виправних колоніях середнього рівня безпеки з огляду на те, що засуджений відбуває у цих колоніях більш тривалий термін покарання.

Також у виправних колоніях середнього рівня безпеки досить великий відсоток засуджених, неодноразово судимих, таких, що відбували раніше і відбувають покарання за тяжкі злочини. Тут наявний підвищений ступінь криміногенного середовища засуджених.

Засуджені жінки склали 10 % респондентів, так як вони складали на той період 10 % від загальної кількості засуджених. Анкетування проводилося в шести областях України, які оптимально забезпечують географію дослідження: Запорізька, Дніпропетровська, Черкаська, Одеська, Рівненська та Чернігівська.

В опитування взяло участь 446 засуджених до позбавлення волі на певний строк, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки.

Вікові характеристики опитаних такі: 1) від 21 до 25 років – 118 осіб (26 % від загальної кількості опитаних осіб); 2) від 26 до 35 років – 154 особи (34 % від загальної кількості опитаних осіб); 3) від 36 до 45 років – 137 осіб (32 % від загальної кількості опитаних осіб); 4) від 46 і старші – 37 осіб (8 % від загальної кількості опитаних осіб).

Строк призначеного покарання: 1) від 3 до 5 років – 104 особи (24 % від загальної кількості опитаних осіб); 2) від 5 до 10 – 263 особи (59 % від загальної кількості опитаних осіб); 3) від 10 і більше – 75 осіб (17 % від загальної кількості опитаних осіб).

Для опитування було запропоновано п'ятнадцять запитань із трьома варіантами відповіді. При цьому респондентам було роз'яснено, що можна обирати декілька варіантів відповіді.

Отримано такі результати дослідження.

1. На питання «Чи розумієте Ви, що таке ізоляція засудженого?» відповіли: «так» – 154 особи (35%), «приблизно уявляю» – 237 осіб (53 %), «ні» – 55 осіб (12 %).

2. На питання «Яке із наведених складових позбавлення волі Ви переносите найтяжче?» відповіли: «ізоляція від близьких, рідних, родини, правообмеження, пов'язані з ізоляцією» – 280 осіб (63 %), «режим у виправній колонії» – 102 особи (23 %), «матеріально-побутові умови відбування покарання» – 257 осіб (58 %).

3. На питання «Чи Ви користуєтеся наданими правами, такими як листування, телефонні дзвінки, побачення?» відповіли: «так» – 300 осіб (67 %), «зрідка» – 123 особи (27,5 %), «ні» – 23 особи (5 %).

4. На питання «Чи допомагають Вам листування, телефонні дзвінки, побачення підтримувати зв'язок із зовнішнім світом?» відповіли: «так» – 156 осіб (35 %), «частково» – 245 осіб (55 %), «ні» – 45 осіб (10 %).

5. На питання «Чи допомагають листування, телефонні дзвінки, побачення легше переносити ізоляцію від зовнішнього світу?» відповіли: «так» – 302 особи (68 %), «складно відповісти» – 97 осіб (21 %), «ні» – 47 осіб (10 %).

6. На питання «Чи лякає Вас думка про перебування в одиночній камері?» відповіли: «так» – 281 особа (63 %), «байдуже» – 112 осіб (25 %), «ні» – 53 особи (11 %).

7. На питання «Яким, на Вашу думку, має бути утримання засуджених до позбавлення волі на певний строк?» відповіли: «одиночним» – 37 осіб (8%), «груповим (2–10 осіб)» – 315 осіб (70%), «груповим (понад 10 осіб)» – 94 особи (21%).

8. На питання «Чи впливає постійний нагляд та охорона у колонії на дотримання режиму та запобігання вчиненню правопорушень?» відповіли: «так» – 158 осіб (35 %), «складно відповісти» – 219 осіб (49 %), «ні» – 69 осіб (15 %).

9. На питання «Чи ознайомлені Ви з правилами ізоляції?» відповіли: «так» – 237 осіб (53 %), «не знаю, що це» – 153 особи (34 %), «ні» – 56 осіб (13 %).

10. На питання «Чи відповідають Вашим потребам для проживання та життєдіяльності будівлі та споруди установ виконання покарань?» відповіли: «так» – 21 особа (5 %), «складно відповісти» – 58 осіб (13 %), «ні» – 367 осіб (82 %).

11. На питання «Чи помічали Ви недоліки в забезпеченні ізоляції засуджених?» відповіли: «так» – 114 осіб (26 %), «складно відповісти» – 195 осіб (44 %), «ні» – 137 осіб (30 %).

12. На питання «Чи отримуєте Ви достатньо можливості задовольнити потребу спілкування в межах колонії?» відповіли: «так» – 204 особи (46 %), «не повністю» – 134 осіб (30 %), «ні» – 108 (24 %).

13. На питання «Чи змінилося у Вас ставлення до ізоляції протягом відбування покарання?» відповіли «так я звик до неї» – 231 осіб (51 %), «так, я не звик до неї, проте відчуваю її менш болісно» – 201 особа (45 %), «ні» – 24 особи (5 %).

14. На питання «Чи сприяють обмеження, пов'язані з ізоляцією усвідомленню вини та стимулюванню правослухняної поведінки?» відповіли «так» – 138 осіб (31 %), «складно відповісти» – 274 особа (61 %), «ні» – 34 особи (8 %).

15. На питання «Чи зупинить особу від вчинення злочину страх опинитися в умовах ізоляції?» відповіли: «так» – 139 осіб (31 %), «мене – так» – 281 особа (63 %), «ні» – 26 осіб (6 %).

Аналітичну довідку за результатами даного опитування було направлено до Управління режиму нагляду і безпеки Департаменту охорони, нагляду і безпеки, режиму та контролю за виконанням судових рішень ДПтС України до відома та використано у цьому дисертаційному дослідженні при формуванні висновків до розділів та загалом у роботі.

Здобувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

М.І. Лисенко

Додаток Б. 1

У цьому анкетуванні брали участь 168 респондентів – працівників відділу нагляду і безпеки, відділу охорони із 6 областей. До кожного запитання було запропоновано три варіанти відповіді, з яких дозволено обрати декілька.

Таблиця

Узагальнююча таблиця результатів анкетування персоналу ДКВС України

1. У чому, на Вашу думку, виявляється каральний бік покарання у виді позбавлення волі на певний строк?	в ізоляції 76 45%	в режимі у колоніях 82 49 %	в матеріально-побутових умовах відбування покарання 54 32%
2. Чи можете Ви чітко сформулювати поняття ізоляції засуджених?	так 87 52%	складно відповісти 74 45%	ні 7 4%
3. Чи може ослаблення ізоляції засуджених, на Вашу думку, призводити до порушення режиму в колоніях засудженими та вчинення ними правопорушень?	так 98 59%	зрідка 51 30%	ні 19 11%
4. Як Ви вважаєте, чи може ослаблення ізоляції призводити до потрапляння на територію колонії заборонених предметів?	так 79 47%	зрідка 81 48%	ні 8 4%
5. Чи достатньо матеріально-технічно облаштована Ваша колонія для забезпечення ізоляції на належному рівні?	так 43 26%	складно відповісти 92 55%	ні 32 19%
6. Чи є дієвим заходом стягнення таке посилення ізоляції, як дисциплінарний ізолятор або поміщення в карцер, приміщення камерного типу (одиначну камеру)?	так 128 76%	зрідка 25 15%	ні 15 9%
7. Яким, на Вашу думку, має бути утримання засуджених до позбавлення волі на певний строк?	одиначним 64 38%	груповим (3–10 осіб) 58 35%	груповим (понад 10 осіб) 46

			27%
8. Чи впливає постійний нагляд та охорона у колонії на дотримання режиму та запобігання вчинення правопорушень?	так 132 79%	складно відповісти 24 14%	ні 10 6%
9. Як Ви вважаєте, тривала ізоляція негативно впливає на засудженого?	так 83 49%	складно відповісти 66 39%	ні 17 10%
10. Чи вважаєте Ви необхідним надання дозволу засудженому на короткострокові виїзди за межі колонії?	так 91 54%	складно відповісти 45 27%	ні 32 19%
11. Чи часто порушують засуджені правила ізоляції в межах колонії?	так 48 29%	зрідка 89 53%	ні 31 18%
12. Чи відповідає нормативно-правове забезпечення щодо ізоляції потребам практики?	так 51 30%	не повністю 103 61%	ні 14 8%
13. Чи існує нагальна потреба в оновленні технічних засобів нагляду та безпеки?	так 85 50%	складно відповісти 53 31%	ні 30 19%
14. Як Ви вважаєте, чи необхідно збільшити кількість побачень засудженим до позбавлення волі на певний строк?	так 112 67%	складно відповісти 15 9%	ні 39 23%
15. Чи допомагає ізоляція засудженому у процесі виправлення та ресоціалізації?	так 79 47%	складно відповісти 24 14%	ні 65 39%

Додаток Б. 2

Аналітична довідка

за результатами анонімного опитування осіб з числа персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України за темою дисертаційного дослідження «Ізоляція засуджених о позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях»

Опитування було проведено за спеціально розробленою анкетою на добровільних засадах у 2013–2014 роках у виправних колоніях середнього рівня безпеки з огляду на те, що представлені всі види структурних ділень, які можуть бути створені у виправних колоніях. Анкетування проводилося в шести областях України, які оптимально забезпечують географію дослідження: Запорізька, Дніпропетровська, Черкаська, Одеська, Рівненська та Чернігівська. В опитування взяло участь 168 працівників Державної кримінально-виконавчої служби України, службова діяльність яких пов'язана із забезпеченням ізоляції у виправних колоніях (відділ нагляду і безпеки, відділ охорони). Усі респонденти безпосередньо брали участь у забезпеченні ізоляції засуджених відповідно до їх професійних обов'язків.

Вікові характеристики опитаних такі: 1) від 21 до 25 років – 48 осіб (29 % від загальної кількості опитаних осіб); 2) від 26 до 35 років – 85 особи (51 % від загальної кількості опитаних осіб); 3) від 36 до 45 років – 35 осіб (20 % від загальної кількості опитаних осіб). Освітні дані респондентів мали такий характер: 38 осіб мали вищу освіту (ступінь вищої освіти «бакалавр», «магістр») – 22 % від загальної кількості опитаних осіб, 104 особи мали загальну середню освіту – 78 % від загальної кількості опитаних осіб.

Для опитування було запропоновано п'ятнадцять питань із трьома варіантами відповіді. При цьому респондентам було роз'яснено, що можна обирати декілька варіантів відповіді.

Отримано такі результати дослідження.

1. На питання «У чому, на Вашу думку, виявляється каральний бік покарання у виді позбавлення волі на певний строк?» відповіли: «в ізоляції» – 76 осіб (45%), «в режимі у колоніях» – 82 особи (49 %), «в матеріально-побутових умовах відбування покарання» – 54 особи (32%).

2. На питання «Чи можете Ви чітко сформулювати поняття ізоляції засуджених?» відповіли: «так» – 87 осіб (52 %), «складно відповісти» – 74 особи (45 %), «ні» – 7 осіб (4%).

3. На питання «Чи може ослаблення ізоляції засуджених, на Вашу думку, призводити до порушення режиму в колоніях засудженими та вчинення ними правопорушень?» відповіли: «так» – 98 осіб (59 %), «зрідка» – 51 особа (30 %), «ні» – 19 осіб (11 %).

4. На питання «Як Ви вважаєте, чи може ослаблення ізоляції призводити до потрапляння на територію колонії заборонених предметів?» відповіли: «так» – 79 осіб (47 %), «зрідка» – 81 осіб (48 %), «ні» – 8 осіб (4 %).

5. На питання «Чи достатньо матеріально-технічно облаштована Ваша колонія для забезпечення ізоляції на належному рівні?» відповіли: «так»

– 43 особи (26 %), «складно відповісти» – 92 особи (55 %), «ні» – 32 особи (19 %).

6. На питання «Чи є дієвим заходом стягнення таке посилення ізоляції, як дисциплінарний ізолятор або поміщення в карцер, приміщення камерного типу (одиначну камеру)?» відповіли: «так» – 128 осіб (76 %), «зрідка» – 25 осіб (15 %), «ні» – 15 осіб (9 %).

7. На питання «Яким, на Вашу думку, має бути утримання засуджених до позбавлення волі на певний строк?» відповіли: «одиначним» – 64 особи (38%), «груповим (3–10 осіб)» – 58 осіб (35%), «груповим (понад 10 осіб)» – 46 осіб (27%).

8. На питання «Чи впливає постійний нагляд та охорона у колонії на дотримання режиму та запобігання вчинення правопорушень?» відповіли: «так» – 132 особи (79 %), «складно відповісти» – 24 особи (14 %), «ні» – 10 осіб (6 %).

9. На питання «Як Ви вважаєте, тривала ізоляція негативно впливає на засудженого?» відповіли: «так» – 83 особи (49 %), «складно відповісти» – 66 осіб (39 %), «ні» – 17 осіб (10 %).

10. На питання «Чи вважаєте Ви необхідним надання дозволу засудженому на короткострокові виїзди за межі колонії?» відповіли: «так» – 91 особа (54 %), «складно відповісти» – 45 осіб (27 %), «ні» – 32 (19 %).

11. На питання «Чи часто порушують засуджені правила ізоляції в межах колонії?» відповіли: «так» – 48 осіб (29 %), «зрідка» – 89 осіб (53 %), «ні» – 31 особа (18 %).

12. На питання «Чи відповідає нормативно-правове забезпечення щодо ізоляції потребам практики?» відповіли: «так» – 51 особа (30 %), «не повністю» – 103 особи (61 %), «ні» – 14 осіб (8 %).

13. На питання «Чи існує нагальна потреба в оновленні технічних засобів нагляду та безпеки?» відповіли: «так» – 85 осіб (50 %), «складно відповісти» – 53 особи (31 %), «ні» – 30 осіб (19 %).

14. На питання «Як Ви вважаєте, чи необхідно збільшити кількість побачень засудженим до позбавлення волі на певний строк?» відповіли: «так» – 112 осіб (67 %), «складно відповісти» – 15 осіб (9 %), «ні» – 39 осіб (23 %).

15. На питання «Чи допомагає ізоляція засудженому у процесі виправлення та ресоціалізації?» відповіли: «так» – 79 осіб (47 %), «складно відповісти» – 24 особи (14%), «ні» – 65 осіб (39 %).

Аналітичну довідку за результатами даного опитування було направлено до Управління режиму нагляду і безпеки Департаменту охорони, нагляду і безпеки, режиму та контролю за виконанням судових рішень ДПтС України до відома та використано у цьому дисертаційному дослідженні при формуванні висновків до розділів та загалом у роботі.

Здобувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

М.І. Лисенко

Додаток В. 1**ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ**

вул. Колекторна, 4, м. Київ, 02121, тел. /факс (044) 563-16-50
Код ЄДРПОУ 37816508

**Голові Комітету Верховної Ради
України з питань законодавчого
забезпечення правоохоронної
діяльності
Кожем'якіну А. А.**

01008, м. Київ - 8, вул. М. Грушевського, 5.

Вельмишановний Андрію Анатолійовичу!

Направляю Вам для використання у роботі Комітету пропозиції щодо внесення змін у Кримінально-виконавчий кодекс України, що регулюють організацію ізоляції засуджених до позбавлення волі, які розроблені в межах дисертаційного дослідження «Ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях».

Про результати опрацювання даних пропозицій прошу повідомити письмово.

Додаток на _7_арк., в 1 прим.

**З повагою,
викладач кафедри
пенітенціарної діяльності Інституту
кримінально-виконавчої служби
«__»_____2017 року**

М. І. Лисенко

Додаток В.2

Пропозиції

щодо внесення змін і доповнень до Кримінально-виконавчого кодексу України, що регулюють питання організації ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях

№ з/п	Чинна редакція (зміст правових норм КВК України)	Зміни та доповнення, що пропонуються	Обґрунтування змін та доповнень
1	2	3	4
1	Відсутня норма в КВК України	ч. 4 ст. 18. Виправні колонії «з метою оптимізації порядку виконання покарання у виді позбавлення волі та обов'язковим дотриманням вимог роздільного тримання, передбачених у статті 92 цього Кодексу можуть створюватися універсальні установи виконання покарань, які об'єднують усі рівні безпеки. Порядок їх створення та функціонування визначається цим Кодексом та нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань».	Значне зменшення окремих категорій засуджених (неповнолітніх жінок, та чоловіків), а також реформа децентралізація влади зумовлюють необхідність реорганізації виправних колоній в УВП, у яких, відповідно до підходів європейських пенітенціарних систем, на території однієї установи (з обов'язковим дотриманням принципу роздільного тримання засуджених відповідно до ст. 92 КВК України) будуть існувати різні рівні безпеки. Таким чином, в УВП, залежно від наявних приміщень, ступеня ізоляції можуть одночасно відбувати покарання засуджені, яким визначено відбування покарання на мінімальному рівні безпеки, середньому рівні безпеки, а також максимальному рівні безпеки з утриманням у звичайних жилих приміщеннях. На сьогодні, фактично не існує відмінності між рівнями безпеки, окрім кількості побачень та структурних ділень, які можуть створюватися в межах ВК. Водночас зазначена новація дасть змогу більш якісно забезпечити виконання вимог кримінально-виконавчого законодавства, що передбачає, відповідно до ч. 1 ст. 93 КВК України відбування всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження. Заснування універсальних УВП надасть можливість створити в межах однієї територіальної одиниці умови для тримання більшості (у деяких

			випадках усіх) категорій засуджених, а також осіб узятих під варту, що дасть змогу зменшити державні витрати на переміщення та конвоювання ув'язнених і засуджених. Практично концепція універсальної УВП, реалізована у Менській виправній колонії № 91, де створюються всі рівні безпеки. З огляду на те, що ця установа призначена для особливої категорії засуджених – осіб, що працювали у сфері правоохоронної діяльності, вона є єдиною в Україні, а особам призначаються покарання, що вимагають різних рівнів безпеки, то окремі дільниці різних рівнів безпеки створюються в межах однієї УВП. У цьому контексті потребує перегляду кількість УВП і СІЗО, де особливу увагу слід приділити реорганізації (об'єднання кількох в одну) УВП для тримання жінок і неповнолітніх, у зв'язку зі значним зниженням чисельності цих категорій засуджених.
1	2	3	4
2.	Відсутня норма в КВК України	ч. 7 ст. 92. КВК України Роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях «Засуджені до позбавлення волі розміщуються у виправних і виховних колоніях з обов'язковим наданням їм окремих приміщень. У разі переповнення виправних і виховних колоній, засуджені можуть утримуватися в одній камері не більше двох осіб за умови забезпечення норми жилої площі на одного засудженого	Зосередження в місцях ізоляції осіб з підвищеною громадською небезпекою, аморальною і кримінальною орієнтацією, з незвичайними психічними виявами, низькою особистою культурою формує у виправних установах підвищену криміногенність, стресогенність, фізичну небезпеку. У колонії примусово тримаються великі групи засуджених. Вони примушуються до спільного проживання і спілкування цілодобово в одному відділенні (приміщенні, території), що є цілком неприродним. Перехід на блочний тип тримання засуджених здатен лише частково вирішити проблеми, що пов'язані з дотриманням ізоляції, при тому що він не забезпечить вимог міжнародних стандартів поводження з ув'язненими та засудженими. З цього приводу Європейські пенітенціарні правила зазначають, що розміщення засуджених, і, зокрема, надання місць для сну, повинне

		не менше 4 квадратних метрів»	проводитися з повагою до людської гідності та, по можливості, із забезпеченням можливості усамотнення, а також засуджених зазвичай треба розміщати на ніч в окремих камерах, за винятком тих випадків, коли їм зручніше розташовуватися разом з іншими засудженими. Ізоляція засуджених, яка полягає у покамерному розміщенні засуджених до позбавлення волі на певний строк, має суто практичні переваги, на відміну від сучасного блочного типу організації ізоляції засуджених. При покамерній формі ізоляції засуджених створюються умови для: 1) індивідуалізації процесу відбування покарання; 2) персональної соціально-виховної роботи із засудженими; 3) ефективного лікування хворих засуджених, особливо заразними формами хвороби; 4) мінімізації негативного психологічного впливу негативно налаштованих засуджених на тих, хто став або стає на шлях виправлення; 5) забезпечення фізичної безпеки одних засуджених від інших при виникненні міжособистісних конфліктів, оскільки завжди є можливість ізолювати потенційну жертву; 6) реалізації засудженими природного людського бажання до усамотнення, що дуже важливо в умовах колонії для збереження своїх життєво набутих позитивних індивідуально-особистісних характеристик; 7) захист від тиску групи; 8) формування особистісного простору; 9) підвищення безпеки засудженого, у тому числі і від психологічної агресії; 10) формування навичок контролю за санітарним станом приміщення; 11) простота контролю та нагляду з боку адміністрації; 12) більша зручність для дотримання релігійних приписів; 13) зниження небезпеки психологічної несумісності; 14) можливість реалізувати своє хобі чи займатися суспільно корисною працею.
--	--	-------------------------------	---

3	Відсутня норма в КВК України	Примітка до ст. 102 КВК України «Ізоляція засуджених – це вимога режиму у виправних та виховних колоніях, що становить передбачену кримінально-виконавчим законодавством систему норм для засуджених та персоналу, які визначають умови розміщення, правила пересування та спілкування в межах установи виконання покарань»	Відповідно до ст. 63 КК України покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Важливість виокремлення ізоляції засуджених як самостійного предмета кримінально-виконавчого дослідження обумовлена тим, що досліджуване нами соціальне явище значною мірою впливає на правовий статус засуджених, дотримання їхніх прав і свобод. Незважаючи на важливість означеного питання, у КК та КВК України відсутнє юридично чітке і нормативно закріплене поняття «ізоляція», що слід визнати доктринальною прогалиною кримінально-виконавчого законодавства. Хоча ст. 102 КВК України вказує, що забезпечення ізоляції покладається на режим у виправних колоніях, разом із тим, у нормативно-правових актах не розкривається її зміст, основні ознаки, види та інші характеристики, що складають суть ізоляції як правової категорії. При проведенні опитування працівників УВП, на запитання: «Чи може працівник чітко сформулювати поняття ізоляції засуджених?» – лише половина відповіла ствердно. Близько 45 % зазначили – «приблизно уявляю», що є неприпустимо для осіб, чії повноваження спрямовані на забезпечення ізоляції. Водночас
4.	ч. 1 ст. 110 КВК України 1. Засуджені мають право на побачення: короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі - до трьох діб. Короткострокові побачення надаються з	«1. Засуджені мають право на побачення: короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі – до трьох діб. Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами у присутності представника колонії. Короткострокові побачення з	У результаті аналізу останнього звіту за підсумками візиту в Україну, здійсненого КЗК, проєктів законів, зареєстрованих протягом 2015 р. стосовно покращення умов тримання засуджених до позбавлення волі, можна виділити такі основні проблеми, що стосуються духовної ізоляції та шляхи їх вирішення: надання засудженим короткострокових побачень без нагляду працівників виправних колоній. Так, КЗК радить українській владі змінити умови для короткострокових візитів до УВП № 3

родичами або іншими особами у присутності представника колонії. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів.	близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки), а також з особами, що не перебували у шлюбі, за умови, що вони проживали однією сім'єю і в них є спільні неповнолітні діти, надаються без присутності працівника колонії. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами. Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів. У виняткових випадках короткострокові побачення з близькими родичами можуть відбуватись під контролем представника колонії. Про такий контроль адміністрацією виправної колонії на підставі індивідуальної оцінки ризиків приймається вмотивоване рішення	у Кривому Розі, щоб ув'язнені могли мати побачення в досить відкритих умовах. Організація відкритих візитів, наголошує КЗК, повинна стати правилом, а закритих – винятком, такі винятки можуть ґрунтуватися на обґрунтованих та аргументованих рішеннях після проведення індивідуальної оцінки потенційного ризику, пов'язаного з певним засудженим [50]. Рекомендація щодо надання короткострокових побачень містилася у доповідях про візит у 2002, 2005 та 2012 рр.: у доповіді про візит 2005 р. КЗК вказав (п. 145): «Як і раніше короткострокові побачення проводяться в скляних будках, коли ув'язнені та відвідувачі розмовляють через скляну перегородку по телефону (деякі з них, наприклад у колонії № 65, несправні). Українська влада заявила у зв'язку з цим, що обладнання місць для побачень без скляної перегородки передбачено як частина робіт з реконструкції у відділеннях для побачень». Рекомендація була знову видозмінена та повторена у доповіді 2009 р. (п. 153): «змінити умови для короткотермінових візитів, для того щоб ув'язнені могли отримувати відвідування в досить відкритих умовах... Крім того, місткість кімнат короткострокових побачень повинна бути збільшена, щоб задовольнити потреби засуджених»
---	---	---

		із зазначенням підстав, періоду, типу контролю та порядку його оскарження. Копія рішення видається засудженому. Порядок індивідуальної оцінки ризиків визначається нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань».	
5	ч. 4 ст. 110 КВК України	виключити	Варто звернути увагу на норми, які мають певні технічні недосконалості, що може неправомірно збільшувати обсяг ізоляції. Ще донедавна була наявна колізія між ч. 4 ст. 110 та ч. 1 ст. 138, 139, 140 КВК України стосовно кількості надання побачень залежно від структурної ділянки та рівня безпеки ВК. Вона була вирішена законодавцем у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» шляхом доповнень ст. 138, 139, 140 КВК України детальною інформацією стосовно надання побачень у кожній із структурних ділянок ВК, що фактично дублює ч. 4 ст. 110 КВК України. Виникає питання щодо дублювання норм у КВК України та шляхів його усунення. А тому вважаємо за необхідне, враховуючи останні законодавчі зміни, які регулюють більш детально кількість побачень та з метою вдосконалення юридичної техніки закону ч. 4 ст. 110 КВК України виключити.

Додаток В. 3

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/12-421"27" листопада 201 7 р.

Викладачу кафедри пенітенціарної
діяльності Інституту кримінально-
виконавчої служби
Лисенко М.І.

Шановна Марино Ігорівно!

Повідомляємо, що підготовлені Вами пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінально-виконавчого кодексу України за результатами дисертаційного дослідження на тему: «Ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях» Комітетом отримані та доведені до відома народних депутатів України – членів Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, які як суб'єкти права законодавчої ініціативи можуть врахувати зазначені пропозиції у законодавчій роботі.

З повагою

Голова Комітету

А. Кожем'якін

3011100

Додаток Г

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник начальника
Інституту кримінально-виконавчої служби,
доктор юридичних наук, професор,
полковник внутрішньої служби

[Підпис] С. Г. Стеценко

«7» квітня 2016 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
**Лисенко Марини Ігорівни «Ізоляція засуджених до позбавлення волі
на певний строк у виправних колоніях»**
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

«04» квітня 2016 року

м. Київ

Комісія у складі:

голови:

начальника кафедри кримінально-виконавчого права, кандидата юридичних наук, підполковника внутрішньої служби

Кирилюк В. А.,

членів комісії:

доцента кафедри кримінально-виконавчого права, кандидата історичних наук, підполковника внутрішньої служби

Ісакова П. М.,

старшого викладача кафедри кримінально-виконавчого права **Кіслова О. І.**

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження викладача кафедри кримінально-виконавчого права Інституту кримінально-виконавчої служби **Лисенко Марини Ігорівни** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності «12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» за темою «**Ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях**» впроваджені у навчальний процес кафедри кримінально-виконавчого права Інституту кримінально-виконавчої служби при викладанні навчальної дисципліни «**Кримінально-виконавче право**» (тема 19. «Загальна характеристика позбавлення волі як особливого інституту державного примусу», тема 23. «Режим в колоніях як основний засіб виправлення і ресоціалізації та засоби його забезпечення», тема 24. «Умови відбування покарання у виправних колоніях»).

Голова комісії

[Підпис]

В. А. Кирилюк

Члени комісії

П. М. Ісаков

О. І. Кіслов

*Формі підписи
з відповідною
с. індексом РРП
М. П. Кіслова*

Додаток Г

ДЕРЖАВНА ПЕНІТЕНЦІАРНА СЛУЖБА УКРАЇНИ

вул. Мельникова, 81, м. Київ, 04050, тел./факс 461-86-00, E-mail: mail@kvs.gov.ua Код СДРПОУ 37816508

13.11.2015

№ 2/2-1101/26-15

На № _____ від _____

До спеціалізованої вченої ради
із захисту дисертацій

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження «Ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях»
здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук
зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Лисенко Марини Ігорівни**

Управлінням режиму, нагляду і безпеки Департаменту охорони, нагляду і безпеки, режиму та контролю за виконанням судових рішень Державної пенітенціарної служби України прийнято до впровадження розроблені здобувачем кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Лисенко Мариною Ігорівною науково-практичні пропозиції та рекомендації про удосконалення порядку виконання і умов відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Практичний інтерес становлять пропозиції автора щодо необхідності розроблення нормативно-правових актів щодо вдосконалення організації нагляду та охорони виправних колоній та внесення змін та доповнень до норм Кримінально-виконавчого кодексу України у частині забезпечення ізоляції як основної вимоги режиму.

Ураховано наукові розробки автора щодо підвищення ефективності виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, які полягають у такому:

– удосконалено нормативне забезпечення ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк;

– розроблено поняття «ізоляція засуджених», визначено його зміст, мету та основні функції.

– систематизовано основні права людини і громадянина, що підлягають обмеженню у зв'язку з ізоляцією засуджених до позбавлення волі на певний строк;

– запропоновано концепцію ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Заступник начальника департаменту –
начальник управління режиму,
нагляду і безпеки департаменту охорони,
нагляду і безпеки, режиму та контролю за
виконанням судових рішень
підполковник внутрішньої служби

І.М. Остренко

Додаток Д

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справдоктор юридичних наук,
професор

С.С. Чернявський

Акт

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
викладача кафедри пенітенціарної діяльності Інституту кримінально-
виконавчої служби Лисенко Марини Ігорівни тему: „Ізоляція засуджених до
позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях” у науково-дослідну
сферу Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, кандидата юридичних наук, доцента Левченка Ю.О., начальника відділу організації науково-дослідної роботи кандидата юридичних наук, доцента Брателя С.Г. та т.в.о. завідувача докторантури та аспірантури кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Мозоля С.А. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження „Ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях” викладача кафедри пенітенціарної діяльності Інституту кримінально-виконавчої служби Лисенко Марини Ігорівни використовуються у науково-дослідній сфері Національної академії внутрішніх справ під час виконання плану науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт на 2016 рік.

Члени комісії:

Завідувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
кандидат юридичних наук, доцент

Ю.О. Левченко

Начальник відділу
організації науково-дослідної роботи
кандидат юридичних наук, доцент

С.Г. Братель

Т.в.о. завідувача
докторантури та аспірантури
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

С.А. Мозоль